

”SE ON NIIN KYLMÄN OLONEN JOTENKI SE KONEELLINEN”

Luottamuksen ja vastuun kysymyksiä palvelurobotiikassa ja
vuorovaikutuksessa

Sanna Rauhala
Helsingin yliopisto
Valtiotieteellinen tiedekunta
Sosiaali- ja kulttuuriantropologia
Pro gradu –tutkielma
Tammikuu 2019

Tiedekunta/Osasto Fakultet/Sektion – Faculty Valtiotieteellinen tiedekunta		Laitos/Institution– Department Sosiaalitieteiden laitos	
Tekijä/Författare – Author Rauhala, Sanna Maarit			
Työn nimi / Arbetets titel – Title "Se on jotenki niin kylmän olonen se koneellinen" - Luottamuksen ja vastuun kysymyksiä palvelurobotiikassa ja vuorovaikutuksessa			
Oppiaine /Läroämne – Subject Sosiaali- ja kulttuuriantropologia			
Työn laji/Arbetets art – Level Pro gradu		Aika/Datum – Month and year 01/19	Sivumäärä/ Sidoantal – Number of pages 108
Tiivistelmä/Referat – Abstract			
<p>Suomalainen vanhustenhoito käy tulevina vuosikymmeninä läpi suurta murrosta, kun sekä ikäluokkien rakenteet että ikääntymisen olosuhteet muuttuvat. Palvelurobotiikkaa on esitetty yhtenä vastauksena sille, miten tämä muutos voidaan ottaa onnistuneesti vastaan. Kehitteillä olevien robottien odotetaan mahdollistavan sen, että vanhuksset voisivat asua itsenäisesti mahdollisimman pitkään. Tämä tutkielma esittää, että antropologinen tutkimus on avainasemassa, kun selvitetään ikääntyvien todellisia tarpeita tulevaisuuden, teknologian, arjen ja kanssakäymisen suhteen. Millaisina he itse kokevat robotit, ja millaisiin tehtäviin he kokevat niiden soveltuvan tai olevan tarpeellisia?</p> <p>Tutkielma ottaa osaa palvelurobotiikkaa käsittelevään yhteiskuntatieteelliseen keskusteluun. Se pureutuu erityisesti ikääntyvien omiin ajatuksiin, tunteisiin ja asenteisiin palvelurobotiikkaa kohtaan. Tutkielma pyrkii selvittämään, millaisia mielikuvia robotit ikääntyvän väestön keskuudessa herättävät, mitä merkityksiä niihin liitetään ja millaista vuorovaikutuksen ja senioritalojen asukasta tai asiakasta. Tämän lisäksi tutkielmaa varten haastateltiin henkilökuntaa laajemman kokonaiskuvan luomiseksi. Kenttätyössä kiinnitettiin erityistä huomiota myös tutkimuksen etiikkaan huomioimalla ikääntyneiden haastateltavien jaksaminen sekä se, ettei haastateltaviksi valittu henkilöitä, jotka eivät voineet antaa täyttä tietoa suostumustaan tutkimukseen osallistumiselle.</p> <p>Menetelminä tutkielmassa käytettiin monipaikkaista etnografista kenttätutkimusta, eläytymismenetelmää ja haastatteluja, jonka lisäksi tutkimusprosessia refleктоitiin autoetnografisesti. Havainnoivaa tutkimusta tehtiin yhteensä yhdeksässä eri kohteessa, joista seitsemässä myös haastateltiin yhteensä kolmeakymmentä eri palvelukeskusten ja senioritalojen asukasta tai asiakasta. Tämän lisäksi tutkielmaa varten haastateltiin henkilökuntaa laajemman kokonaiskuvan luomiseksi. Kenttätyössä kiinnitettiin erityistä huomiota myös tutkimuksen etiikkaan huomioimalla ikääntyneiden haastateltavien jaksaminen sekä se, ettei haastateltaviksi valittu henkilöitä, jotka eivät voineet antaa täyttä tietoa suostumustaan tutkimukseen osallistumiselle.</p> <p>Tutkielmassa keskitytään erityisesti luottamuksen, moraalien, vallan, vastuun ja aidon läsnäolon kysymyksiin. Se osallistuu näitä teemoja käsitteleviin antropologisiin keskusteluihin muun muassa fenomenologian ja moraalifilosofian keinoin, joista myös sen teoreettinen viitekehys rakentuu. Erityisesti Paul Ricoeurin moraalifilosofia ja Geoffrey Dierckxensin Ricoueriin pohjaava moraaliantropologia ovat keskeisiä teorioita, jotka kulkevat läpi koko tutkielman. Lisäksi keskeisiä teemoja käsitellään muun muassa Bryan Pfaffenbergerin teknologian antropologian, Sherry Turklen robotiikan toiseuden tutkimuksen ja Donna Harawayn feministisen kyborgimanifestin kautta.</p> <p>Pääteemoja käsitellään muun muassa palvelurobottien havaitun ja toivotun ulkomuodon keskinäisiä eroja ja vaikutuksia pohdiskellen. Lisäksi tutkielma keskittyy robottien asemaan ikääntyvien oman toimijuuden korostajana ja niiden rooliin sekä koetun autonomian vahvistajana että sen potentiaalisena riistäjänä. Luoko robotin läsnäolo kokemuksia vapaudesta, vai onko sen läsnäolo uhkaavaa ja valvovaa? Tutkielma esittää, että luottamuksen rakentuminen perustuu paitsi aiempiin kokemuksiin robotiikasta ja roboteista, myös median ja kirjallisuuden välittämiin mielikuviin ja ennako-odotuksiin sekä välittämiin tuntemuksiin, jotka muodostuvat eletyn kehon kokemusten kautta. Luottamus edellyttää kokemusta jonkin asteisesta tasavertaisuudesta, jossa robotti voidaan nähdä ihmisen kaltaisena haavoittuvaisena toimijana, jonka koetaan jakavan yhteisen moraalisen pohjan auttamiensa ihmisten kanssa.</p>			
Avainsanat – Nyckelord – Keywords Palveluasuminen, robotiikka, ihmisen ja koneen vuorovaikutus, vanheneminen, vanhustenhuolto, autonomia			

Sisällysluettelo

1.	Johdanto	2
1.1.	Tutkimuskentän valikoituminen	4
1.2.	Tutkielman rajaus ja keskeiset teorit.....	6
1.3.	Robottiikan etiikasta.....	11
2.	Metodologia ja eettiset kysymykset	14
2.1.	Eläytymismenetelmä ja puolistrukturoidut haastattelut	14
2.2.	Monipaikkainen kenttätyö ja osallistuva havainnointi kotikentällä	16
2.3.	Tutkimuksen etiikka	20
2.4.	Aineiston käsittely.....	26
3.	Kentästä ja haastateltavista	28
3.1.	Paikkoja ja ihmisiä – ketä ja missä tutkimukseen osallistui?	28
3.2.	Käytettyjen termien tausta	30
3.3.	Palvelukeskusten ja senioritalojen rituaaleista.....	32
4.	”Tekemällä tehty tekninen” – mielikuvia roboteista ja niiden ulkomuodosta	37
4.1.	Palvelurobotiikka NYT! – tavoitteita ja haasteita Suomessa	38
4.2.	Robotit populaarikulttuurissa	43
4.3.	Mikä robotti on – ja millainen sen tulisi olla?.....	46
4.4.	Onko palvelurobotilla sukupuolta?	57
5.	Aidon vuorovaikutuksen jäljillä.....	63
5.1.	Robotti toimijuuden korostajana.....	63
5.2.	Haavoittuvuus ja kanssakäymisen aitous	69
6.	Riippumattomuus ja autonomia	74
6.1.	Pakon edessä? – autonomiaan liittyviä huolia.....	74
6.2.	Liminaalitila kaaosta luomassa	79
7.	Kuinka luottaa robottiin?.....	81
8.	Loppupäätelmät.....	86
9.	Kirjallisuus.....	90
9.1.	Liitteet	100

1. Johdanto

Kookkaalta nukelta vaikuttava NAO-robotti istuu edessäni puhuen samalla ystävälliseen sävyyn ja elehtien käsillään luontevasti. Pulssini on kohonnut ja kämmeneni hikoavat. Reaktioni ei liity suoranaisesti itse robottiin tai sen fyysiseen olemukseen, vaan siihen tilanteeseen, missä sen tällä kertaa kohtaan: olen ilmoittautunut osallistujaksi Aalto-yliopiston tutkimukseen, missä tehtäväni on auttaa robottia oppimaan lisää eri eläimistä ja niiden ominaisuuksista. Tehtävät ovat ajastettuja, ja huomaan tuntevani jo valmiiksi painetta siitä, osaanko vastata niihin oikein lyhyessä ajassa. Entä jos väitän robotille, että delfinit ovat kaloja? Tai että simpansseilla on sorkat? Tunne on hämmentävä. En usko, että omat virheet pystyvät pilaamaan robottia koko sen loppuelämäksi – tai käyttöajaksi, kuten oikeampi ilmaisu kuuluu. Silti koen olevani jollain tasolla vastuussa sille opettamistani asioista.

Robotit ovat jo pitkään kiehtoneet ihmiskuntaa paitsi niiden tarjoamien teollisten mahdollisuuksien, myös niiden itsessämme ja itsestämme herättämien tuntemuksien vuoksi. Äärimmäisimpiä esimerkkejä oman luontomme ja ulkonäkömme peilaamisesta ovat tarkoituksella mahdollisimman ihmisen kaltaisiksi rakennetut robotit, kuten GeminoidDK, BINA48 tai Sophia, joista jälkimmäinen on ensimmäinen virallisen kansalaisuuden saanut robotti. Sille myönnettiin Saudi-Arabian kansallisuus vuoden 2017 lokakuussa, vain vuosi ennen tämän tutkielman kirjoittamista. Kun robotille myönnetään kansalaisuus, on niiden asemaa yhteiskunnassa pohdittava aivan uudessa valossa. Mitkä ovat sen kansalaisvelvollisuudet? Eroavatko sen kansalaisoikeudet ihmisistä? Täysivaltaisen yhteiskunnan jäsenen aseman antaminen koneelle saattaa tuntua hauskalta julkisuustempulta tai markkinoinnilta, mutta sillä on todellisia seurauksia niiden asemalle.

Ihmisen rinnalle asetettavien robottien ajatus ei ole uusi, mutta se on pitkään kuulunut lähinnä tulevaisuudenkuvien ja tieteiskirjallisuuden piiriin. Nykypäivän maailmassa robottien suurimittainen käyttö onkin toistaiseksi keskittynyt pitkälti teollisuuteen. Suunnan odotetaan kuitenkin tulevina vuosina kääntyvän myös muihin tarkoituksiin käytettävien robottien yleistymiseen. Suomessa keskustelu erityisesti palveluroboteista ja niiden kasvavasta tarpeesta on vilkasta, ja niitä käsittelevä tutkimuspohja kasvaa huimaa vauhtia. Tähän keskusteluun ottaa osaa myös oma pro gradu -tutkielmani. Robottien

itsensä sijaan keskityn kuitenkin siihen ihmisryhmään, jonka katsotaan akuuteimmin hyötyvän palvelurobotiikan yleistymisestä: ikääntyviin ja vanhuksiin.

Tutkielmassani käsittelen sitä, miten palvelukeskusten ja senioritalojen asukkaat itse kokevat ajatuksen palvelurobotiikasta. Tutkimuskysymyksekseni nousee ennen kaikkea se, millaiseen robottiin he kokevat voivansa luottaa, ja miten käsitys moraalista toiminnasta vaikuttaa tähän kokemukseen. Tutkimukseni keskittyy siis ennen kaikkea niiden ikääntyvien omiin kokemuksiin ja ajatuksiin, jotka asuvat jo palvelukeskuksissa tai senioritaloissa, ei niinkään käsin kosketeltaviin, fyysisiin esimerkkeihin roboteista. Pyrkimykseni on nostaa esille niitä aiheita, jotka ikääntyvät itse kokevat ongelmallisiksi tai vaihtoehtoisesti tervetulleiksi osa-alueiksi palvelurobotiikan käytössä ja edistää tämän kautta heidän tarpeidensa, arvojensa ja kokemustensa ymmärtämistä. Robottien itsensä oikeuksien ja velvollisuuksien pohtiminen on osa tätä ymmärrystä, sillä se liittyy olennaisesti käsityksiin niiden moraalista – ja tämän myötä myös siihen, millaisena vuorovaikutus robotin kanssa koetaan.

Näiden kysymysten myötä tutkielmani pääteemoiksi nousevat moraalit, autonomia, vastuu ja valta. Ne kaikki kietoutuvat yhteen pohdinnoiksi siitä, miten luottamuksen rakentuminen robottia kohtaan koetaan mahdollisena ja millainen luottamuksen arvoisen robotin pitäisi olla. Ensimmäisessä luvussa kerron, miten tutkimuskenttäni valikoitui, ja esittelen tutkielmani rajauksen ja keskeisiin teemoihin liittyvät teoriat. Koska tutkielmani käsittelee palvelurobotiikan moraalikysymyksiä haastateltavieni omien ennakkokäsityksien, kokemusten ja mielikuvien kautta, esittelen lyhyesti myös robotiikan eettisiä kysymyksiä. Toisessa luvussa esittelen tutkimukseni metodologian ja käyn läpi tutkimusprosessia edeltäviä sekä sen aikana heränneitä eettisiä kysymyksiä, jotka liittyvät erityisesti palvelutaloympäristöihin ja ikääntyvien ihmisten kanssa toimimiseen. Kolmannessa luvussa kerron tarkemmin kenttästäni: esittelen paikat, joissa kenttätöitäni tein, sekä käyn läpi haastateltavieni demografiaa. Pohdin myös lyhyesti palvelukotien ja -keskusten rituaaleja ja niiden merkitystä sekä kenttätöilläni että haastateltavieni jokapäiväiselle elämälle.

Luvuissa neljä, viisi ja kuusi analysoin esiin nousseita pääteemoja erityisesti moraaliantropologian ja luottamuksen kysymysten kautta. Luvussa neljä käyn läpi myös palvelurobotiikan tämänhetkisen tilanteen Suomessa ja selvennän lyhyesti populaarikulttuurin luomia mielikuvia roboteista. Nämä aiheet liittyvät olennaisesti

tämän luvun pääasialliseen tarkoitukseen, joka on analysoida haastateltavieni omia mielikuvia siitä, mikä robotti on, sekä heidän käsityksiään niiden toivotusta ulkonäöstä. Luvussa viisi taas käsittelen aitoa kanssakäymistä ja ajatuksia ja käsityksiä robottien elollisuudesta sekä näiden käsitysten vaikutuksesta ikääntyvien toimijuuteen. Luvussa kuusi käsittelen autonomian kysymyksiä palvelutalo- ja seniorikotiympäristöissä.

Luvussa seitsemän käsittelen aiempien kolmen luvun sisältöjä yhteydessä erityisesti niihin luottamuksen edellytyksiin, jotka nousivat esiin tekemieni haastattelujen yhteydessä. Lopuksi esitän johtopäätelmäni ja pohdin tutkimukseni herättämiä, jatkotutkimusta vaativia kysymyksiä.

1.1. Tutkimuskentän valikoituminen

Katson olevani osa sukupolvea, joka on kasvaessaan käynyt läpi valtavan teknologisen murroksen. Korviahuumaavat modeemiäännet ja tähtitieteelliset puhelinlaskut ovat vaihtuneet rajoittamattomaan dataan ja valokuituyhteyksiin. Kännyköiden viltin ominaisuus ei ole enää matopeli, vaan niiden avulla voidaan tallentaa ympäröivää todellisuutta ja kommunikoida toiselle puolen maailmaa – jopa ilmaiseksi! Läheisimmät ystäväpiirini ovat muodostuneet satojen kilometrien etäisyydellä toisistaan olevista ihmisistä, jotka saivat nuorena viettämään aikaa samoissa chat-huoneissa. Ei siis liene suurikaan ihme, että teknologian vaikutukset yhteiskuntaamme ja tapaamme hahmottaa maailmaa ovat kiehtoneet minua jo nuoresta iästä saakka.

Olin pro gradu –työni aihetta etsiessäni yrittänyt pitkään löytää näkökulmaa, joka ei vastaisi vain omia mielenkiintojani, vaan olisi myös jollain tapaa aidosti yhteiskunnallisesti merkittävä ja ajankohtainen. Kamppailin aluksi myös tutkimusideoideni toteutettavuuden kanssa. Esimerkiksi alkuperäinen ajatukseni kauko-ohjatun sodankäynnin tutkimuksesta alkoi ymmärrettävästi osoittautua kenttätyön toteuttamisen kannalta erittäin haastavaksi. Kaipaamani tilaisuus tarjoutui miltei puolivahingossa selatessani valtiotieteellisen tiedekunnan sähköpostilistaa, jonka kautta Moralities of Intelligent Machines –tutkimusryhmä ilmoitti etsivänsä tutkimusavustajaa ja pro gradu –työn tekijää. Ilmoituksessa ei vielä tarkkaan kerrottu, mitä tutkimus tarkalleen ottaen käsitteli, vaan tämä paljastui vasta haastattelun yhteydessä.

Aluksi aihe tuntui hyvin vieraalta, jopa hieman pelottavalta. En ollut viettänyt juurikaan aikaa vanhusten kanssa, ja ajatus pitkäkestoisesta tutkimuksesta heidän parissaan oli kaukana mukavuusalueeni ulkopuolella. Olin kuullut monien ystäväni puhuvan kulttuurishokeista vieraisa kulttuureissa tehdyn kenttätöiden tiimoilta ja ympäristöön sopeutumisen vaikeudesta. En voinut olla huomaamatta, miten vahvana sama tunne oli myös oman tutkimukseni alussa. Tämä ajatus oli kuitenkin se, joka sai minut päättämään lopullisesti aiheen valinnasta: en ehkä menisi kauas kotoa täysin vieraan kulttuurin pariin tekemään tutkimustani, kuten monet ystäväni, mutta ainakin astuisin ympäristöön, joka ei kuulu jokapäiväisen elämäni kokemusten piiriin.

Palvelurobotiikan tutkimus on erityisen tärkeää juuri tällä hetkellä myös kotikentällä, sillä suomalainen vanhustenhoito käy läpi historiallisen suurta murrosta. Suuret ikäluokat vanhenevat, mutta ikääntymisen olosuhteet ovat muuttuneet esimerkiksi terveiden ikävuosien lisääntymisen myötä. Vanhustenhoidon tulee pystyä reagoimaan muun muassa kasvattamalla kotihoidon mahdollisuuksia siten, että yhä useampi voi asua turvallisesti ja laadukkaasti yksityisasunnossa. (Hennala ym. 2017, 10.) Tämä on paitsi kansallisen politiikan tason tavoite (Terveiden ja hyvinvoinnin laitos 2018), myös aiheesta haastateltujen ikääntyvien enemmistön oma toivomus (Pursiainen ja Seppälä 2013). Voisivatko palvelurobotit olla vastaus tähän tarpeeseen? Ja mikäli näin on, millaista apua he itse olisivat valmiita vastaanottamaan teknisiltä apuvälineiltä? Tutkielmani ei pyri antamaan suoria vastauksia robottien kehittelyä tai käyttöönottoa käsitteleviin kysymyksiin, vaan selventämään ikääntyvien omia kokemuksia ja etsimään merkityksiä ja syitä heidän reaktioilleen ja ennakkokäsityksilleen.

Olen haastatellut tutkimuksessani sekä senioritaloissa asuvia henkilöitä, jotka tulevat vielä toimeen joko omillaan tai käyttävät kotihoidon palveluita, sekä jo hoivakodeissa ja palvelutaloissa asuvia, jatkuvampaa hoivaa tarvitsevia ikääntyneitä. Vaikka kansallinen pyrkimys olisi mahdollistaa mahdollisimman pitkälle ulottuva kotiasuminen, on tärkeää muistaa myös se kansanosia, joille tämä ei ole enää mahdollista ja jotka syystä tai toisesta haluavat mieluummin asua ympärivuorokautisen avun piirissä.

1.2. Tutkielman rajausta ja keskeiset teoriat

Tutkielmassani käsittelemäni sekä ikääntymiseen että robotiikkaan liittyviä suuria teemoja, jotka nousivat esille kenttätyöni aikana. Tässä alaluvussa esittelen nämä teemat sekä niiden analysoinnissa käyttämäni keskeiset teoriat. Tutkielmani eroaa aiemmin tehdyistä antropologisista palvelurobotiikkaa käsittelevistä opinnäytetöistä siten, että se keskittyy tutkimaan tietynlaisissa asuinympäristöissä ja yhteisöissä asuvien ikääntyvien omia käsityksiä, toiveita ja pelkoja heidän omien mielikuviansa ja ennakkokäsityksiensä kautta. Tutkimusaineistoni paisui tutkimusprojektin edetessä pro gradu –työksi hyvin laajaksi. Teemoja nousi esiin useampia, kuin mitä tässä tutkielmassa on mahdollista käsitellä, joten keskityin tällä kertaa neljään eri aihepiiriin, joita käsittelemäni haastateltavieni mielikuvien kautta. Muut teemat, jotka hyötyisivät lähemmästä antropologisesta tutkimuksesta, esittelen tutkimuksen lopussa.

Tutkielmani keskeisiksi käsiteltäviksi aihepiireiksi nousivat kantavien kattoteemojen, kuten moraalisuuden, luottamuksen, vastuun ja vallan lisäksi a) ennakkokäsitykset ja toiveet palvelurobottien olemuksesta ja niiden vaikutus luottamukseen ja vuorovaikutukseen, b) elollisuuden määrittelyn kysymykset, toiseus ja vuorovaikutuksen ”aitous”, c) autonomian tärkeys ja avuttomuuden pelko haastateltavieni kokemuksissa ja d) lopuksi näiden kaikkien teemojen kautta kysymys siitä, millaiseen toiseen voi luottaa – ja miksi. Kaikkien aihepiirien läpi kulkee Geoffrey Dierckxsensin (2018) näkemys moraaliantropologiasta, joka pohjautuu Paul Ricouerin ja Emmanuel Lévinasin teorioihin ja niiden näkökulmista itseyyteen, toiseuteen, moraaliseen toimintaan, vastuuseen ja valintoihin.

Tutkimusaineistoani olisi ollut mahdollista lähestyä useista eri teoreettisista näkökulmista. Esimerkiksi Henaren, Holbraadin ja Wastellin teos *Thinking through things – theorizing artefacts ethnographically* (2007) lojui kirjoituspöydälläni koko kenttätyöni ja kirjoitusprosessini ajan alleviivauksineen ja merkintöineen, enkä silti ikinä saanut tuotua sen sisältämiä ajatuksia tekstiini asti. Päädyin siihen lopputulokseen, että sen riittävän perehtynyt käyttäminen olisi vaatinut tutkimuksen kokonaisvaltaista lähestymistä sen kautta. Kirja käsittelee materiaalisen kulttuurin kysymyksiä sekä esineiden ja konseptien välisten dikotomioiden eli kahtiajakoisuuksien ylittämistä. Samasta näkökulmasta tutkimusaihetta olisi voinut käsitellä laajemmin myös Bruno Latourin toimijaverkkoteorian (esim. 1996) puitteissa ja lähestyä tutkimuskysymystä

ontologisen tutkimuksen kautta. Tutkimusnäkökulmana tämä olisi äärimmäisen mielenkiintoinen, ja kannustan vahvasti toisia antropologisesta tutkimuksesta kiinnostuneita lähestymään aihetta sen kautta. Itse päädyin lopulta rajaamaan sen oman tutkielmani ulkopuolelle liiallisen polveilemisen uhan alla.

Toinen näkökulma, jonka syvällisen käsittelyn jätän omine jatkoehdotuksineni tuleville tutkijoille loppupäätelmissäni, liittyy hyvän elämän ja hyvän vanhuuden käsitteisiin. Tutkimustani olisi ollut mahdotonta tehdä, ellen ainakin sivuaisi näitä kysymyksiä haastateltavieni omasta näkökulmasta ja sitoisi niitä palvelurobotiikkaan. Niiden syvempi teoreettinen käsittely on kuitenkin rajattu tämän tutkielman ulkopuolelle. Tämän tematiikan kannalta keskityn tässä tutkielmassa jo aiemmin mainitsemaani yhteiskunnalliseen pyrkimykseen mahdollistaa autonominen asuminen mahdollisimman pitkälle ja siihen, mitä se merkitsee ikääntyvien itsensä ja palvelurobotiikan käytön kannalta. Molemmat näistä näkökulmista edustavat tärkeitä nykypäivän kysymyksiä antropologisessa tutkimuksessa. Omaan moraalifilosofista ja fenomenologista lähestymistapaa painottavaan näkökulmaani päädyin lopulta haastateltavieni kautta.

Moraalianthropologinen teoreettinen selkäranka tutkimukselleni syntyi vasta suhteellisen myöhäisessä vaiheessa, kun aloin kokoamaan yhteen kaikkia teemojani yhdistäviä tekijöitä. Vastuun ja luottamuksen kysymykset toistuivat kaikissa keskusteluissa, osin esitettyjen kysymyksien vuoksi, osin haastateltavien omasta aloitteesta. Dierckxsens (2018) on koonnut teokseensa tulkintansa Ricouerin moraalifilosofiasta ja tämän dialogista Lévinasin (1981) kanssa, jonka keskeiseksi teemaksi on hänen mukaansa aikojen saatossa noussut hyvin antropologinen kysymys: ”Mitä tarkoittaa olla ihminen?” (s. 9). Erityisesti vastuun määrittely ja analysointi ovat muodostuneet olennaiseksi osaksi hänen tutkimustaan.

Yksi keskeisimmistä termeistä tässä moraaliantropologisessa lähestymistavassa on Ricouerin *singulariteetti*, jonka Dierckxsens kertoo olevan erityisen merkittävä yrittäessämme ymmärtää, miksi ihmiset toimivat niin kuin toimivat. Singulariteetin voi ymmärtää kolmella erilaisella, mutta toisiaan täydentävällä tavalla, jotka nousevat kaikki esiin tutkielmassani. Ensimmäistä tapaa hän kutsuu *ipseity*:ksi, tai ”*ipse*-identityksi”, joka tarkoittaa ”jokaisen yksittäisen henkilöyden singulariteettia” (2018, 10). Kun nämä singulariteetit elävät yhdessä tietyissä yhteisöissä, muodostuu yhteinen moraalinen lähde,

joka ei ole suoranaisesti universaali, mutta kumpuaa kuitenkin eletystä kontekstista ja ympäristöstä (ibid. 10).

Nämä yhteiset moraalien lähteet voivat Dierckxsensin mukaan löytyä myös siitä, miten koemme *toiseuden* ja miten se vaikuttaa ymmärrykseemme vastuusta ja siitä, mikä on oikein. Niihin vaikuttaa lisäksi myös *narratiivisuus*, joka muun muassa sitoo vastuun ja oikeuden kysymykset yhteen ja jonka kautta ne voidaan ymmärtää loppujen lopuksi ei yksilön vastuulla olevina, vaan yhteisinä ja jaettuina. (2018, 13.) Omassa tutkielmassani käsittelem näitä termejä ja kysymyksiä esimerkiksi palvelurobotiikan aikaansaamien toiseuden kokemusten kautta. Lisäksi pohdin, miten oma itseys, yksilöllinen singulariteetti peilautuu näiden kokemusten kautta ja vaikuttaa haastateltavieni kokemuksiin elollisuudesta, vastuusta ja luottamuksesta.

Ikääntyneiden ihmisten teknologian käyttö, tai sen puute ja koettu vaikeus, askarruttaa usein. Tietyt teknologiset sovellukset, kuten matkapuhelimet, nähdään yleisesti hyödyllisenä, kun taas tietotekniikka koetaan erityisesti vanhimpien elävien sukupolvien näkökulmasta vaikeampana ja vieraampana aiheena. Koska teknologialla on kuitenkin myös ikääntyneiden näkökulmasta mahdollisuus luoda turvallisuuden tunnetta ja helpottaa arkea, on sen tärkeimpiä edellytyksiä juuri kivuton sujahtaminen heidän jokapäiväiseen elämäänsä. (Wessman ym. 2013, 4.) Teknologiavälitteinen vuorovaikutus helpottaa yhteydenpitoa esimerkiksi perheen ja sukulaisten kanssa. Tämä voi kuitenkin myös tarkoittaa, että kasvava määrä sosiaalisista kohtaamisistamme tapahtuu keskustelukumppaniemme virtuaalisten representaatioiden, ei heidän suoran, fyysisen olomuotonsa kanssa. Täyttääkö tämä kanssakäymisen muoto todellisia kanssakäymisen tarpeita? (Ijsselsteijn ym. 2003.) Haastateltavieni puheet käsittelevät usein pelkoa aidon läsnäolon häviämisestä. Millaisena tämä aito läsnäolo heille näyttää, ja voiko teknologia näytellä siinä minkäänlaista roolia?

Palvelurobottien ajattelemisen vain koneina ja apuvälineinä voi auttaa niiden hyväksymisessä ajatuksen tasolla, mutta teknologian sopeutuminen arjen käytäntöihin on harvoin niin yksinkertaista ja pelkistettyä. Latour toteaa, ”esine, joka on vain teknologinen, on utopiaa - yhtä kaukainen kuin Erewhonin maailma” (Latour 1996, 8). Erewhonilla hän viittaa Samuel Butlerin saman nimisessä kirjassa (1872) esiintyvään maahan, missä teknologia ja koneet ovat kiellettyjä. Samankaltaisesta, teknologiasta vapaasta maailmasta kirjoittaa myös Don Ihde (1990). Hän ei kuitenkaan kuvaa tätä

maailmaa joko fiktion kautta tai konkreettisenä faktana, vaan mielikuvissamme esiintyvänä ”puutarhana”. Hän asettelee vastakkain tämän puutarhan ja elämämme, joka on miltei väistämättä jollain tavalla teknologian välittämää. Voivatko ihmiset elää ilman teknologioita? Yksinkertainen vastaus Ihden mukaan on ei. Jos mukaan lasketaan kaikenlaiset muodot teknologisista apuvälineistä, aina niiden minimalistisimmasta muodosta saakka, ulottuu niiden pitkälle esihistoriallisiin aikoihin. Länsimaisen ihmisen on hyvin vaikeaa kuvitella elämää vailla minkäänlaisia teknologioita, sillä olemme niin tottuneet niiden jatkuvaan läsnäoloon elämässämme. (Idhe 1990, 11.) Tietyt teknologiat siis ovat jo integroituneita käsitykseemme siitä, mikä on aitoa ja normaalia kanssakäymistä.

Aivan toinen kysymys onkin se, mikä on ”aitoa ja normaalia.” Antropologialla voi realistisesti odottaa tulevaisuudessa olevan entistä suurempi rooli teknologian ja ihmisen välisten suhteiden ja vuorovaikutuksen ymmärtämisessä. Pfaffenberger (2003) esittää, että muun muassa kysymykset siitä, mitä teknologia on, onko se universaalialia, millaisia kulttuurisia merkityksiä teknologisiin esineisiin liittyy ja millä tavalla ihmiset käyttävät esineitä sosiaaliin tarkoituksiin jokapäiväisessä elämässään, ovat äärimmäisen tärkeitä (s. 492). Ei ole mitenkään itsestään selvää, millä tavalla uudet teknologiat otetaan käyttöön ja millaisia merkityksiä niille annetaan. Jo pelkästään televisio on historiansa aikana saanut lukemattomia eri käyttötarkoituksia: sen kautta voidaan viihdyttää, opettaa, valehdella, kasvattaa, tiedottaa tai vaikkapa koota yhteen maailmanlaajuisia yleisöjä, jotka erilaisista kulttuurisista taustoistaan huolimatta muodostavat hetkeksi suuren, kuvitellun yhteisön. Kuviteltua yhteisöä sitoo yhteen usko siihen, että he ovat osa suurempaa ihmisryhmää, jotka jakavat samat päämäärät ja arvot (Anderson 1991). Kokonaan uudenlaisten yhteisöjen syntymistä on nähty uusien teknologioiden myötä myös internetin keskustelupalstoilla ja verkossa tapahtuvien moninpelien välityksellä.

Kasvavasta ihmisen ja teknologian välisen suhteen ymmärryksen tarpeesta on noussut myös oma monitieteinen tutkimusalansa, tieteen- ja teknologiantutkimus. Se keskittyy erityisesti tieteen ja teknologian yhteiskunnallisiin ja kulttuurisiin rooleihin ja merkityksiin (Suomen tieteen- ja teknologiantutkimuksen seura 2018). Tästä on noussut yleiseen käyttöön myös *sosioteknisen järjestelmän* käsite, joka ”kieltäytyy katsomasta ihmisten teknologista toimintaa sosiaalisuudesta irrallisena” (Pfaffenberger 2003, 493.) Kuvaus nostattaa kysymyksen siitä, millaista tällainen sosiaalisuudesta irrallinen toiminta

voisi ylipäättään olla? Jos ajattelemme palvelurobotia, joka toimii vanhusten apuna heidän arjessaan, voiko näiden kahden välistä suhdetta kutsua sosiaaliseksi?

Kun pohdimme palvelurobotiikan laajempaa saapumista vanhustenhoitoon, on usein läsnä ajatus siitä, että ihmiskontakti korvaantuu jollain elottomalla ja empatiakyvyttömällä. Joidenkin väitteiden mukaan niiden riskit ovat suuria, vaikka nämä robotit saattaisivat näennäisesti vaikuttaa lämpimiltä ja tuovan erityisesti muistisairauksista kärsiville vanhuksille turvaa ja lievittävän heidän yksinäisyyttään. Mutta luodaanko näitä robotteja oikeaan tarpeeseen, vai siirtääkö se vastuuta esimerkiksi sukulaisilta? Jos sukulaiset ja läheiset tietävät, että vanhalla perheenjäsenellä on nyt jonkinlainen seuralainen, tarvitseeko heidän itse huolehtia vähemmän tai vierailta heidän luonaan harvemmin? Aidon kanssakäymisen problematiikkaa on pohtinut esimerkiksi Sherry Turkle (2001), jonka mukaan yhdeksi sosiaalisen robotiikan ongelmaksi muodostuu juuri tämä koettu tai oletettu elollisuus.

Turklen mukaan Paro-hyljerobotin tai elävältä vaikuttavien nukkerobottien pitelemine ja niistä huolehtiminen luo tarpeellisuuden tunnetta ja tuo helpotusta pahimpaan yksinäisyyteen, mutta sillä on myös hintansa. Jos ottaa robotin kumppanikseen elävän ihmisen puutteessa, ensimmäinen asia, mitä tältä kumppanilta puuttuu, on kyky nähdä maailma toisen ihmisen silmien läpi, *alterity*. Ilman tätä kykyä on mahdotonta kokea empatiaa, mikä taas on avainasemassa aidon ja merkityksellisen kanssakäymisen toteutumiseksi. Toisaalta meidän on myös helppo odottaa enemmän suhteiltamme teknologiaan tai koneisiin, kuin ihmisten välisiltä suhteilta. Ihmissuhteet ovat sotkuisia, monimutkaisia, ennalta-arvaamattomia ja usein myös vaikeita. Robotin kanssa käyty vuorovaikutus poistaa suurimman osan näistä uhista ja antaa käyttäjälleen tunteen siitä, että hän on itse kontrollissa. (Turkle 2001, luku 6.)

Tutkimuksen metodologia ja sen myötä käsitellyt teemat nostivat vahvasti esille myös huolen oman autonomian murenemisesta. Erityisesti oman päätösvallan ja toimintakyvyn heikkeneminen aiheutti suurta huolta paitsi tulevaisuuden suhteen, myös ahdistusta jokapäiväisessä elämässä haastateltavan omasta toimintakyvystä riippuen. Monet haastateltavistani viittasivat ympärillä oleviin, huonompikuntoisiin vanhuksiin puhuessaan tulevaisuuteen sijoittuvista peloistaan, ja osoittivat huolta paitsi oman loppuelämänsä kulkua, myös muita ikätovereitaan kohtaan. Jos haluamme palvelurobotiikan tulevaisuudessa palvelevan ikääntyvien ihmisten autonomiaa, on

niiden toiminta ja suunnittelu toteutettava tavalla, joka ei auttamisen sijaan aiheuta alistamisen tai avuttomuuden kokemuksia.

1.3. Robottiikan etiikasta

Palvelurobottien laajamittainen käyttöönotto herättää myös lukuisia eettisiä kysymyksiä. Yksi oman lähestymistapani ja tutkimuskysymykseni kannalta keskeisimpiä on se, kuka on vastuussa robotin toimista. Onko se robotti itse, sen suunnittelija, sen rakentaja, uusimmat käskyt antanut henkilö, vai joku aivan muu? Kun robottien autonomia kasvaa ja ne alkavat mahdollisesti muistuttaa enemmän ihmisiä ja saada meitä yksilöinä määrittäviä piirteitä, voi vastuun siirtäminen itse robotille muuttua mahdolliseksi (Lin 2012, 9). Omassa tutkimuksessani voi erotella kaksi haastateltavilta itseltään vahvasti esiin nousutta pääteemaa: tekniikan toimivuuteen ja luotettavuuteen liittyvät kysymykset, sekä robotin itsensä tekemiin valintoihin ja tekoälyyn liittyvät kysymykset. Molempien takana piilee keskustelu siitä, miten suunnitella ja valmistaa moraalinen kone. Onko se ylipäätään mahdollista, ja miksi niin pitäisi tehdä? Itse suunnittelu- ja valmistusprosessiin tämä tutkielma ei pureudu sen syvemmin, mutta voi sisällöllään tarjota näkökulmia siihen, miten ikääntyvät itse ajatuksen kokevat.

Tekoälyn etiikka puhuttaa tällä hetkellä myös Suomessa valtavasti. Suomen Tekoälyohjelmalla on oma Etiikka-työryhmänsä, jonka tavoitteena on tehdä Suomesta suunnannäyttäjää (Haataja 2018). Saman työryhmän vetäjä on nimitetty myös tekoälyn eettisiä sertifikaatteja kehittävän hankkeen puheenjohtajaksi (Laatikainen 2018). Tekoälyn etiikkaan liittyvät kysymykset ovat valtavan laajoja ja ulottuvat aina algoritmien vastuullisesta käytöstä tulevaisuuden suurten uhkakuvien, kuten hallitsemattoman singulariteetin, eli yli-inhimillisen tekoälyn käsittelemiseen. Tässä tutkimuksessa keskityn kuitenkin käsittelemään palvelurobotiikkaan sovellettavissa olevia vastuun kysymyksiä sekä sitä, millaisia eettisiä kysymyksiä liittyy sosiaalisen robotiikan käyttöön hoivakodeissa ja vanhusten potentiaalisina seuralaisina.

Erityisesti jälkimmäinen koskettaa tutkimuskysymystäni vahvasti myös antropologisesta näkökulmasta katsottuna. Ei ole lainkaan yhdentekevää, millaisiksi robotit ohjelmoidaan, mitä käyttötarkoituksia varten ne suunnitellaan ja millaista käyttöä ne mahdollistavat. On otettava huomioon se, että kaikkien ikääntyvien tarpeet ympäri maailmaa eivät ole samat,

eivätkä he tee samoja päätöksiä. Keskeisiksi kysymyksiksi nousee se, miten suunnitella robotteja eettisesti siten, että niiden käyttöön liittyy mahdollisimman vähän moraalisia ongelmia. Kenen moraalisia koodeja ne ohjelmoidaan seuraamaan? Nämä kysymykset liittyvät vahvasti robotiikan suunnitteluvaiheen etiikkaan, mutta teknologian kehittyessä on myös katsottava kauemmaksi. Voimmeko varautua siihen, jos palvelurobotit kehittyvät tarpeeksi ollakseen itse vastuussa toiminnastaan? Onko sen pohtimisessa vielä järjen hiventäkään?

Käytännössä se, minkälaisia teknologisia edellytyksiä tällä hetkellä on olemassa, ja mikä ylipäätään on mahdollista, vaikuttaa jatkuvasti myös robotiikan eettiseen puoleen. Kysymys siitä, millä perusteella robottien moraaliset koodit valikoidaan ja ohjelmoidaan, tulleeikin vallitsemaan keskustelua vielä pitkään. Onko siis ylipäätään järkevää, että niiden moraalialueita lähdetään rakentamaan ihmisten moraalikäsitteiden pohjalta? Allen ja Wallach (2012) ovat kohdanneet kritiikkiä moraalisten koneiden pohdinnoissaan muun muassa siksi, että kriitikoiden mielestä roboteille tulisi rakentaa kokonaan omanlaisensa, rajoitetumpi moraalinen muoto niiden rajoitettujen ominaisuuksien vuoksi. Tämä ei kuitenkaan ole välttämättä olemaan totta aina. Teknologia kehittyy jatkuvasti, ja on tärkeää ajatella myös tulevaisuutta. Muuten saatamme löytää itsemme tilanteesta, missä emme enää osaa vastata tarpeeksi nopeasti sen ottamiin harppauksiin.

Tällä hetkellä robottia on kuitenkin vaikeaa, ellei mahdotonta laittaa vastuuseen tekemisistään. Tämä saattaa tuntua pelottavalta ajatukselta: mitä tapahtuu, jos robotti tekee virheen esimerkiksi leikkauksen yhteydessä? Entä jos se lakkaa toimimasta kesken kaiken avustaessaan vanhusta vaikkapa omatoimisen metsäkävelyn aikana ja saa aikaan vaaratilanteen? Samasta syystä itseajavat autot herättävät pelkoa ja epäluuloa. Kyse ei ole siitä, että ne aiheuttaisivat enemmän onnettomuuksia kuin ihmiskuljettajan ajamat autot. Päinvastoin, ne voisivat vähentää niiden määrää huomattavasti laskemalla esimerkiksi päihtyneenä ajamisen mahdollisuuksia (Bogost 2018). Jos onnettomuuksia kuitenkin tapahtuu, ketä siitä voi syyttää? Ajatus siitä, että kukaan ei olisi selkeästi vastuussa, on vaikea – etenkin silloin, jos kyse ei varsinaisesti ole teknisestä virheestä. Itseajavien autojen tapauksessa vaikeudet liittyvät usein esimerkiksi tulkinnallisiin kysymyksiin. Osallistuin vuonna 2016 Tartossa järjestettyyn Why the World Needs Anthropologists -konferenssiin, jonka yksi pääpuhujista oli Nissanin tutkimuskeskuksessa työskentelevä antropologi Melissa Cefkin. Hänen kysymyksensä oli näennäisen yksinkertainen: miten auto saataisiin ajattelemaan enemmän kuin ihminen? (Holm ja Rauhala 2016.) Miten auto

oppisi tulkitsemaan sen, onko tien vierellä heiluttava ihminen apua tarvitseva ihminen, vaarasta varoittava poliisi, rahaa keräävä tienvarsijonglööri vai kenties joku, jolla on pahoja aikeita?

Samat tulkinnalliset kysymykset ahdistivat monia haastateltaviani myös palvelurobottien tapauksessa. Perehdyn heidän näkemyksiinsä, toiveisiinsa ja pelkoihinsa aiheesta tarkemmin seuraavissa luvuissa.

2. Metodologia ja eettiset kysymykset

Tässä luvussa käsittelen tutkimusmenetelmiäni ja lähestymistapojani sekä pohdin niitä eettisiä kysymyksiä, joita minun oli valintojeni myötä otettava huomioon. Kerron myös siitä, miten osallistumiseni tutkimusryhmään vaikutti valintoihini, tutkimuksen metodologiaan sekä aineiston analysointiin.

2.1. Eläytymismenetelmä ja puolistrukturoidut haastattelut

Osa tutkimusmenetelmistäni valikoitui tutkimusryhmän määrittelemän kehyksen ja osa oman antropologisen taustani myötä. Ensimmäiseksi esittelemäni menetelmä oli aloittaessamme minulle vielä vieras, enkä ollut koskaan käyttänyt sitä opinnoissani tai aiemmissa tutkimuksissani. Sen taustalla oleviin ajatuksiin perehtyminen ja sen ymmärtäminen vaati siis erityisen paljon aikaa ja reflektiota.

Tutkimusryhmän kanssa yhteistyössä tehtyjen haastattelujen ytimessä oli *eläytymismenetelmään* pohjaava tarinankerronta. Kaikille haastatelluille luettiin tarina (liite 1), missä kuvattiin tulevaisuuteen sijoittuvaa tapahtumaa. Tällaisia tarinoita kutsutaan eläytymismenetelmässä kehyskertomuksiksi, ja niiden tarkoitus on tuoda spontaanisti esille tutkimukseen osallistuvien henkilöiden asenteita, tuntemuksia ja representaatioita (Eskola ja Suoranta 1998, luku 3). Kertomuksessa, joka haastateltaville esitetään, edistynyt sairaanhoitorobotti Leena X tekee päätöksen lääkittää pakkohoitoon tuodun potilaan tämän tahdon vastaisesti. Tarinassa tehdään selväksi, että robotti tekee päätöksen lääkärin antamien ohjeiden ja tietokantaohjeidensa välillä: lääkärin mukaan on välttämätöntä, että lääkkeet otetaan, kun taas tietokantaohjeiden mukaan lääkitys ei ole potilaan kohdalla välttämätön. Tarinan jälkeen haastateltavien kanssa siirryttiin avoimesti keskustelemaan siitä, millaisia tunteita ja ajatuksia tarina heissä herättää.

Tavallisesti eläytymismenetelmää käytettäessä kehyskertomusta varioidaan siten, että skenaarioita on vähintään kaksi, jotka ovat jollain tavalla toisistaan poikkeavia. Omissa haastatteluissani käytin kuitenkin vain yhtä, yllä mainittua versiota. Tarinasta on olemassa myös versio, missä futuristinen robotti päättää noudattaa tietokantaohjeitaan, eikä näin ollen pakkolääkitse potilasta. Kehyskertomuksesta päädyttiin kuitenkin

käyttämään vain yhtä versiota, sillä haastattelu oli jo kokonaisuudessaan varsin pitkä ja rakenteeltaan puolistrukturoitu. Käytännössä haastattelujen toteutus kuitenkin asettautui puolistrukturoidun haastattelun ja teemahaastattelun välimaille, jolloin vertailu kahden eri kehyskertomuksen välillä eri ihmisiltä kerättynä olisi ollut hyvin vaikeaa, ellei mahdotonta: haastattelujen pituuden ja luonteen vuoksi osallistujille ei olisi voinut esittää samaa kyselyä kahdella eri kehyskertomuksella, eivätkä kahden eri henkilön reaktiot eri kehyskertomuksiin ole suoraan vertailukelpoisia. Oman tutkielmani osalta täytyi siis ottaa huomioon myös se, että haastateltaville tarjottiin vain oletettavasti lähtökohtaisesti negatiivisempia tunteita herättävä kertomus. Tämä näkyi epäilemättä niissä spontaaneissa reaktioissa, mitä tarina heissä herättää.

Negatiivisempi versio tarinasta valikoitui tutkimukseen siksi, että sen katsottiin herättävän enemmän ajatuksia ja rohkaisevan haastateltavia syvällisempään keskusteluun. Keskityn tutkielmassani kuitenkin vahvasti myös haastateltujen kuvauksiin jokapäiväisestä elämästään, kokemuksiini palvelutaloissa ja seniorikodeissa sekä henkilökunnan kanssa käytyihin keskusteluihin, ja peilaan näitä kokemuksia kehyskertomuksen kautta käytyihin keskusteluihin. Lähestymistapani on siis täysin laadullinen, vaikka aineistosta tullaan myöhemmin tekemään myös määrällistä analyysia.

Muut tutkimuksessa käytetyt laadulliset menetelmät olivat sellaisia, joita olin käyttänyt jo pitkään myös aiemmassa työskentelyssäni. Kerroin yllä haastattelujeni sijoittuneen puolistrukturoitujen ja teemahaastattelujen välille. Puolistrukturoidussa haastattelussa kaikille osallistujille esitetään samat kysymykset, mutta niihin vastaaminen on avointa, eikä valmiiksi päätettyjä ja tietyssä muodossa esitettyjä vastausvaihtoehtoja ole. Tämän tyyppisissä haastatteluissa edetään yleensä samassa järjestyksessä kaikkien haastateltavien kesken, kun taas teemahaastattelussa keskustelu käsittelee kaikkien kanssa samoja teemoja, mutta löyhästi muotoiltuna ja vapaassa järjestyksessä. (Eskola ja Suoranta 1998, luku 3.) Haastateltavieni kanssa huomasin nopeasti, että ajoittainen kysymysten järjestyksestä poikkeaminen helpotti keskustelua valtavasti ja teki siitä vapaampaa: vaikutti siltä, että haastateltavat kokivat tällöin keskustelun vastavuoroisemmaksi ja reaktiivisemmaksi sen sijaan, että olisin vain kysellyt heiltä pakollisia kysymyksiä osallistumatta itse lainkaan aidosti keskusteluun. Pyrin myös löytämään aikaa ja mahdollisuuksia keskustella haastateltavien kanssa varsinaisen haastattelun ulkopuolella. Tämä ei toteutunut kaikkien kanssa, sillä he saattoivat joko väsyä tai heillä oli jo kiire muualle, mutta noin puolet kolmestakymmenestä

haastateltavasta kävi kanssani pidempiä keskusteluja myös varsinaisen haastatteluajan ulkopuolella tai esitteli minulle asuinympäristöään.

Suurin osa haastateltavistani täytti, yleensä minun avustuksellani, myös kaksi erilaista seitsenportaista Likert-asteikkoa käyttävää mittaria. Yhdessä näistä mittareista selvitettiin vastaajan asenteita robotteja kohtaan, toisessa keskityttiin vastaajan arvoihin ja moraalisiin kysymyksiin (liite 3). MOIM –tutkimusryhmä on kerännyt näitä mittareita käyttäen myös laajempaa tutkimusaineistoa, jota on tarkoitus peilata haastatteluiden yhteydessä täytettyyn kyselyihin sekä niiden yhteydessä tehtyihin haastatteluihin. Kaikkien haastateltavien kanssa jokaista mittaria ei pystytty täyttämään, yleensä johtuen joko haastateltavan väsymyksestä tai hänen haluttomuudesta vastata joihinkin kysymyksiin. Tähän pureudun tarkemmin työni etiikkaosiossa.

2.2. Monipaikkainen kenttätyö ja osallistuva havainnointi kotikentällä

Antropologisen tutkimuksen sydämessä on etnografinen kenttätyö ja osallistuva havainnointi. Yksi kenttätyön klassisista määritelmistä on Robbenin ja Slukan (2012) mukaan peräisin Hortense Powdermakerilta, joka määritteli tutkimuksessaan sen ”ihmisten ja heidän kulttuurinsa tutkimukseksi heidän luonnollisessa ympäristössään”:

”Fieldwork is the study of people and of their culture in their natural habitat. Anthropological fieldwork has been characterized by the prolonged residence of the investigator, his participation in and observation of the society, and his attempt to understand the inside view of the native peoples and to achieve the holistic view of a social scientist.”

(Podwermaker 1969:418).

Tämän kulttuurin ja elämäntavan tallentaminen ja tulkitseminen taas ovat etnografiaa (Keesing ja Strathern 1998, 8). Kuten yllä olevassa lainauksessa mainitaan, kenttätyönsä

aikana tutkija pyrkii viettämään niin paljon aikaa tutkimusympäristössään, että hän oppii ymmärtämään sen takana olevia rakenteita ja merkityksiä. Perinteisesti tämä on vienyt tutkijan kauas kotoa tutkimaan itselleen vieraita paikallisyhteisöjä, ja se on nähty jopa eräänlaisena siirtymäriittinä tutkijalle itselleen: kenttätyöjakson myötä hän saapuu takaisin täysivaltaisena antropologina (Tedlock 1991, 70).

Kauas kotikentältä lähteminen ei kuitenkaan enää pitkään aikaan ole ollut ainoa tapa tehdä antropologista tutkimusta, vaan tutkimuskentät ovat laajenneet sisältämään paitsi keskustelupalstat ja digitaaliset maailmat, myös tutkijan oman kulttuuriympäristön. Tämä toisaalta helpottaa tutkimusta, mutta tuo mukanaan myös uudenlaisia huolenaiheita. Koska ympäristö on jo ennestään tuttu ja tutkija on itse kasvanut tutkimansa kulttuurin parissa, on itsereflektion tarve entistä suurempaa. Tutkija voi olla huomaamattaan täysin sokea asioille, mitkä vieraassa kulttuuriympäristössä nostaisivat esiin kysymyksiä ja kutoisivat merkitysten verkkoja hänen silmiensä edessä. Jouduinkin toistuvasti kenttätyöni aikana miettimään, kuinka paljon kotiympäristö vaikutti omaan käyttäytymiseeni ja läsnäolooni.

Osallistuva havainnointi on nimensä mukaisesti tutkimustapa, jossa tutkija osallistuu jollain tapaa tutkittaviensa elämään ja tutkittavan yhteisön toimintaan (Eskola ja Suoranta 1998, luku 3). Tämä määritelmä ei kuitenkaan vielä kerro mitään siitä asteesta, millä tutkija uppoutuu tutkittavaan ympäristöön, ja kuinka vahvaa hänen osallistumisensa on. Kawulichin (2005) mukaan tällä on suuri merkitys sille, millaista dataa kentältä saadaan kerättyä, ja ennen kaikkea sen määrän kannalta. Kenttätyöni edetessä kohtasin tämän väitteen todenperäisyyden. Mitä pidempiä aikoja vietin haastateltavieni seurassa ja mitä enemmän osallistuin myös heidän arkipäiväiseen elämäänsä, sitä syvällisemmäksi ymmärrykseni muuttui – ja tuntui silti jäävän pelkäksi pintaraapaisuksi. Gold (1958, 221) onkin Kawulichin mukaan määritellyt neljä eri roolia osallistuvassa havainnoinnissa, joista koin omani sijoittuvan tasolle kolme: havainnoija osallistujana. Tällä tasolla tutkija voi osallistua tutkimansa ryhmän aktiviteetteihin, mutta hänen pääasiallinen tehtävänsä on kerätä dataa, ja se näkyy myös hänen roolissaan. Hän ei ole ryhmän jäsen, vaan omaksuu osittaisen osallistujan roolin syventääkseen ymmärrystään ryhmästä ja sen toiminnasta.

Kohtasin kenttätyöni aikana useaan kertaan sekä oman tutkimusaiheeni osallistuvan havainnoinnin suhteellisen pinnallisuuden että kotikentän aiheuttamat vaikeudet. Koska

haastattelut aloittava, eläytymismenetelmään kuuluva tarina käsitteli robottia, jollaista ei ainakaan vielä ole olemassa, oli minun ymmärrettävästi mahdotonta havainnoida sen toimintaa osana käyttöympäristöä ja sen vaikutusta hoivakotien ja palvelutalojen arkeen tai haastateltavieni elämään. Myös suora vuorovaikutuksen havainnointi haastateltavieni ja robottien välillä jäi pääosin puuttumaan. Päädyin kuitenkin viettämään runsaasti aikaa useiden haastateltavien kanssa myös varsinaisen haastattelun jälkeen, jolloin kuva elinympäristöstä ja siitä, miten haastateltavat sen kokevat, alkoi selventyä. Keskustelemalla henkilökunnan kanssa ja tutustumalla useisiin eri kohteisiin opin myös pian ymmärtämään, mitä merkityksiä ja käytännön tarkoituksia eri tiloilla ja käytännöillä heidän näkökulmastaan oli. Kentän loputtua jäin silti pohtimaan, olinko ollut riittävän paljon läsnä voidakseni tarjota tulkintoja haastateltavieni elämästä.

Alkuperäinen tutkimuskysymykseni käsitteli hyvin pitkälti hoivakotien asukkaiden omia tuntemuksia ja asenteita robotiikkaa ja tarinassa kuvailtua tilannetta kohtaan. Koska valitsemani menetelmät asettivat haasteita syvällisemmälle osallistuvalla havainnoinnille, päätin keskittyä tutkimuksessani henkilökeskeiseen haastattelumetodiin (Levy ja Hollan 2015, luku 10). Tutkimuksestani erottui lopulta kaksi eri pääryhmää: haastateltavat, jotka nojasivat pohdintoissaan pelkästään kehyskertomukseen, sekä ne, joilla oli jo kokemusta robotiikasta joko omissa kodeissaan, entisillä työpaikoillaan tai asuinympäristönsä laajemmassa kontekstissa. Toisen ryhmän kokemuksia voidaan kutsua ”todellisiksi kokemuksiksi”, jotka pohjautuvat todelliseen kanssakäymiseen ja jotka näin vaikuttavat heidän koko tapaansa tuntea, elää ja olla maailmassa. Ensimmäistä ryhmää puolestaan kategorisoivat ”asenteelliset kokemukset”, jotka pohjautuvat vain kehyskertomukseen ja kuvitteellisiin tilanteisiin. (Vandemeulebroucke ym. 2017, 153.)

Valtaosa haastateltavista kuului näistä ryhmistä ensimmäiseen, mutta heilläkin saattoi olla vahvoja ennakkokäsityksiä ja tietoa roboteista esimerkiksi television asiaohjelmien tai elokuvien kautta. On kuitenkin tarpeen erotella, perustuvatko haastateltavien lausunnot ensi käden kokemukseen vai siihen, miten he kuvittelisivat suhtautuvansa robotteihin. Tutkielmassani olen tarkentanut näitä ryhmiä kokemuksiensa perusteella kolmijakoiseksi: a) ne haastateltavat, joilla on *todellisia kokemuksia*; b) ne haastateltavat, joilla on *välitteisiä asenteellisia kokemuksia*, eli joiden mielikuvat perustuvat esimerkiksi nähtyihin ohjelmiin tai kuviin, sekä c) ne haastateltavat, joiden kokemukset ovat *asenteellisia*. Kaikkien ryhmien kokemukset voidaan omalta osaltaan sijoittaa

kontekstiin, joka tässä tutkielmassa on oleellinen: hoitokoteihin, palvelutaloihin tai seniorikoteihin asuinympäristöinä.

Henkilökeskeinen haastattelumetodi keskittyy siihen, miten yhteisöjen jäsenet muodostuvat myös yksilöinä kontekstiansa myötä. Sen keskeinen ajatus on vastata tarpeeseen antropologisesta yksilöiden tutkimuksesta, joka kirjoittajien mukaan on jäänyt varsin vähälle huomiolle. (Levy ja Hollan 2015, luku 10.) Huomasin tämän myös yrittäessäni sovittaa antropologista metodologiaa ja kokemaani osallistuvan havainnoinnin puutetta tutkimuksessani jo tutkimusryhmän kanssa sovittuihin haastattelumenetelmiin. Kuinka sovittaa haastattelukeskeinen tutkimus syvempään kontekstiin, jonka ymmärtämiseen pyrkiminen on antropologialle ominaista?

Vaikka tutkimus olisi henkilökeskeinen ja keskittyisi haastatteluihin, tulee se tehdä yhteydessä metodeihin tai toisiin tutkimuksiin, jotka selkeyttävät tutkittavien sosiaalisia, kulttuurisia ja materiaalisia konteksteja. Haastateltavat ottavat paitsi ”informantin”, eli henkilön joka voi tutustuttaa tutkijan kulttuuriinsa ja tiettyyn ympäristöön tai yhteisöön, myös ”osallistujan” roolin, jossa he ovat osa itseään käsittelevää systemaattista tutkimusta. (Levy ja Hollan 2015, luku 10.) Tämä periaate pätee myös omaan tutkimukseeni. Haastateltavat osallistuivat systemaattiseen tutkimukseen vastaamalla puolistrukturoidun haastattelun kysymyksiin, mutta myös avasivat minulle oven omaan jokapäiväiseen arkeensa, rutiineihinsa, huolenaiheisiinsa ja elämäänsä. Keskustelemalla haastateltavien kanssa paitsi heistä itsestään, myös elämästä heidän asuinympäristössään, he pystyivät jakamaan kokemuksia molempien rooliensa kautta.

Kenttätyöni tapahtui useassa eri palvelukeskuksessa ja senioritalossa, joten en voi kutsua tutkielmaani ”erään hoivakodin etnografiaksi.” Myös tämä asettaa haasteita juuri tietyn ympäristön syvälliselle tuntemiselle. Ongelma on yleisesti tunnustettu monipaikkaista kenttätutkimusta tehdessä, ja rajoitetumpi aika yhtä paikkaa kohden johtaa usein tutkimuksen raskaampaan riippuvuuteen haastatteluista (Hannerz 2013, 405). Omalla kohdallani syyt olivat täysin päinvastaisia: haastateltavien löytämisen haastavuus johti monipaikkaiseen tutkimukseen. Tähän keskityn lisää seuraavassa luvussa, missä käsittelen tutkimuksen etiikkaa.

2.3. Tutkimuksen etiikka

Tutkimuksen suunnittelun alusta saakka huomasin, että kenttävalintani vuoksi joudun ottamaan huomioon useita eettisiä kysymyksiä, jotta haastateltavien oikeudet täytyisivät ja he pystyisivät osallistumaan tutkimukseen luottavaisin mielin. Tabatabaei (2016, 122) käyttää hoivakotien eettistä tutkimusta käsittelevässä artikkelissaan laajennettua versiota Gilbertin (1993) etiikan määritelmästä, johon nojaan myös oman tutkimukseni eettisiä periaatteita määritellessäni. Tabatabaein mukaan etiikka erityisesti hoivakotien tutkimuksen kontekstissa on ”periaatteellista herkkyyttä toisten oikeuksille” tai tämän herkkyyden huomioon ottamista (2016, 122). Erityisesti hoivakodeissa ja palvelutaloissa asuvat ovat usein riippuvaisia toisista ihmisistä. Tämä tekee heistä yhteiskunnan silmissä yksilön, joka ei ole enää täysivaltainen henkilö (Jaakkola ja Koskenalho 2016). Tämä pitää paikkansa paitsi määritelmällisellä tasolla, myös heijasti haastattelemini vanhusten huolia ja arkisia ongelmia. Kun ympärillä olevat, huonokuntoisemmat asukkaat ja potilaat menettävät jatkuvasti toimintakykyään, vaikutti se vahvasti myös huoleen heidän omasta tulevaisuudestaan.

Yksi tutkimukseni keskeisimmistä eettisistä kysymyksistä koski erityisesti hoiva- ja palvelutaloissa usein ilmeneviä muistihäiriöitä sekä muita tekijöitä, jotka saattaisivat vaikuttaa haastateltavien kykyyn osallistua tutkimukseen tai heidän jaksamiseensa. Jo tutkimuksen alussa olimme tutkimusryhmämme kanssa täydessä yhteisymmärryksessä siitä, ettei muistisairaita asukkaita voisi eettisistä syistä haastatella lainkaan. Keskittyisimme siis vain henkilöihin, jotka pystyisivät antamaan täyden ja tietoisien laillisen suostumuksensa haastatteluille sekä sille, että heidän antamansa haastattelut ja lausunnot nauhoitetaan tutkimusta varten.

Vähänpä arvasinkaan, miten haastavaksi jo tämä tutkimuksemme peruspilari muodostuisi. Potentiaalisten tutkimuskohteiden tavoittaminen oli jo henkilökunnan kiireisyyden vuoksi vaikeaa, jonka lisäksi jokaisesta kohteesta löytyi yleensä vain kourallinen kriteereihin sopivia haastateltavia. Tavoittelin osallistujia pääasiassa henkilökunnan avustuksella, jotka tunnistivat asukkaiden joukosta soveltuvat henkilöt ja välittivät heille haastattelupyyntöni sekä tutkimusta käsittelevän tiedotteen. He saattoivat tämän jälkeen joko olla minuun yhteydessä henkilökohtaisesti, kertoa halukkuutensa osallistua henkilökunnan kautta minulle tai pyytää henkilökuntaa välittämään heidän yhteystietonsa minulle tarkempaa keskustelua varten. Luotin siis henkilökunnan kykyyn

ja tietoihin määritellä, ketkä heidän asukkaistaan eivät kärsi muistisairauksista ja ovat kykeneviä osallistumaan tutkimukseen.

Heti tutkimuksen alussa törmäsin haasteisiin tämän lähestymistavan suhteen, kun kaksi haastatteluun ilmoittautuneista henkilöistä ei henkilökunnan arviosta huolimatta esimerkiksi muistanut suostuneensa haastatteluun tai kyennyt täysin ymmärtämään tutkimuksen lähtökohtia. Tässä tapauksessa päädyin vain juttelemaan heidän kanssaan hetken arkisista asioista ja jättämään haastateltavat kokonaan virallisen tutkimuksen ulkopuolelle. Heidän varsinainen haastattelemisensa olisi ollut epäeettistä, mutta samaan aikaan keskustelun lopettaminen vain siksi, etteivät henkilöt sopineet sovittuihin parametreihin, olisi ollut yhtä lailla ellei epäeettistä, niin ainakin hyvin epäkohteliasta. Tabatabaei (2016) kertoo oman tutkimuksensa myötä käyneensä tutustumassa kenttäänsä etukäteen, ennen kuin aloitti varsinaisen tutkimuksensa (s. 123). Yllä kuvailtujen tapausten estämiseksi tämä olisi ollut ihanteellista, mutta tutkimuslupien hankkimisen kannalta hyvin haastavaa: jotkut kohteet vaativat henkilökunnan varmistusta potentiaalisten haastateltavien suostumuksesta jo ennen, kuin tutkimuslupaa lähdetäisiin käsittelemään. Tyydyin siis selkeyttämään haastattelukutsujeni sanamuotoja ja kommunikaatioitani tutkimuskohteiden edustajiin.

Oman kenttätöni edetessä totesin kuitenkin, että Tabatabaein lähestymistapa toisi lisäarvoa ja tarpeellista kehystä omille haastatteluilleni myös suuremmassa mittakaavassa, vaikka se ei liittyisikään suoraan kehyskertomuksessa käsiteltyyn tapaukseen. Noin puolivälissä tutkimuksen aineistonkeruuta aloin ottaa aktiivisemmin osaa yhteisön toimintaan ja tutustumaan eri asuinympäristöihin paitsi haastattelujen myötä, myös esimerkiksi osallistumalla palvelukotien kerhoihin ja viettämällä aikaa henkilökunnan kanssa siellä, missä tämä oli tutkimuslupien kannalta mahdollista. Vaikka nämä toimet eivät aina suoraan liittyneet keskusteluun palvelurobotiikasta tai ylipäätään teknologiasta, toivat ne arvokasta ymmärrystä asukkaiden sekä asiakkaiden arkeen.

Osa kenttäkohteistani sijoittui yksityisten toimijoiden piiriin, jolloin tutkimusluvan saaminen oli suhteellisen nopea prosessi. Esimerkiksi kaupunkien kohteissa tutkimusluvan hakemisesta sen saamiseen saattoi kuitenkin kulua useita kuukausia, joka omalta osaltaan viivytti tutkimuksen edistymistä. Tämä liittyi omin myös omaan tietämättömyyteeni: en ollut tutkimuksen alussa valmistautunut pitkällisiin

luvanhakuprosesseihin, joista tietäessäni olisin voinut aloittaa lupien hakemisen jo hyvissä ajoin.

Päätimme jo lähtökohtaisesti, että haastateltavat esiintyisivät tutkimuksessa nimettöminä. Heidän henkilötiedoistaan säilytettiin vain ikä ja nimi sekä heidän pääasiallinen ammatillinen taustansa. Haastateltavista vain harva vaati aineiston nimetöntä käsittelyä itse, sillä he eivät kokeneet tutkimuksen olevan arkaluontoinen tai sisältävän heille ongelmallista materiaalia. Jotkut haastateltavat taas kertoivat pitävänsä yhdentekevänä sitä, kuka heidän mielipiteensä kuulee, tai olivat pelkästään iloisia mahdollisuudesta jakaa mielipiteensä tilanteestaan. Myös tässä suhteessa kenttätyö on hienovarainen prosessi. Tutkijan on harvoin eettistä tarjota tutkimukseen osallistujille materiaalista hyötyä panoksestaan. Usein kentällä tapahtuu myös päinvastaista: haastateltavat ja osallistujat päätyvät usein jakamaan myös omastaan samalla, kun päästävät tutkijan osaksi elämäänsä (mm. Wax 1977). Näin kävi myös omassa tapauksessani.

Tämä korostui erityisesti sellaisten haastateltavien kohdalla, jotka asuivat vielä suhteellisen itsenäisesti esimerkiksi senioritaloissa. He halusivat usein esitellä asuintilojaan tai muuten jutustella arkisista asioista ennen varsinaista haastattelua, minkä koin itsekkin erityisen miellyttäväksi tilanteeksi: tällöin itse haastattelutilanteessa vallitsi jo luottamuksellisempi ja välittömämpi tunnelma.

Usein kenttätyön pyörteissä tutkija joutuu pysähtymään miettimään, mitä tarjottavaa hänellä itsellään on ihmisille, jotka antavat hänelle aikaansa. Vanhusten kanssa työskennellessäni tunsin nämä kysymykset erityisen vahvoina. Useat tutkimukset ja tutkielmat (mm. Pirhonen ym. 2016; Kehälinna ja Matilainen 2012) ovat todenneet, että vanhusten yksinäisyys Suomessa on hyvin yleistä. Tampereen yliopiston tutkimuksen (Pirhonen ym. 2016) mukaan yksinäisyys saattaa jopa korostua ja kasvaa, kun vanhus muuttaa asumaan tehostetun palveluasumisen piiriin. Tutkimuksen mukaan tälle ilmiölle on monia taustatekijöitä, mutta yksinäisyyden tunteen vahvistumiseen saattavat vaikuttaa muun muassa vanhuksen omiin käyttäytymismalleihin ja luonteenpiirteisiin, toisiin ihmisiin ja palveluasumisen rakenteisiin liittyvät tekijät.

Tietoisuus tästä sai minut tuntemaan usein syyllisyyttä siitä, että tunsin käyttäväni yksinäisten vanhusten seuran tarvetta hyväkseni haastattelujeni myötä. Jos tämä olisi toiminut tutkimusaiheeni lähtökohtana, eli olisin tietoisesti ”saalistanut” yksinäisiä vanhuksia, olisi huoleni saattanut olla vielä oikeutetumpaa. Koska tutkimus kuitenkin

lähti liikkeelle ajatuksesta selvittää vanhuksien omia tunteita ja asenteita palvelurobotiikkaa kohtaan, toivon, etteivät he kokeneet sen hyväksikäyttävän tutkimukseen osallistuvia, vaan pikemminkin toimivan heidän hyväkseen. Pyrin toimimaan kentällä tämä periaate mahdollisimman vahvana mielessäni. On silti tärkeää pitää mielessä se, että tutkija on usein jonkinlaisessa valta-asemassa tutkittaviinsa nähden. Tämä toteutui myös omassa tutkimuksessani vaihtelevasti: mitä heikentyneempi haastateltavan kokemus tämän omasta autonomiasta oli, sitä vahvempana koin itse vastuuni tutkijana. Palaan haastateltavieni autonomian kokemuksiin tarkemmin luvussa 6.

Tutkimuksen edetessä jouduin kiinnittämään jatkuvaa huomiota myös haastateltavieni väsymys- ja tunnetiloihin sekä arvioimaan, pystyykö haastattelua enää eettiseltä kannalta jatkamaan. Suurin osa kohtaamisista jatkui vielä haastattelun jälkeenkin vapaamuotoisella keskustelulla, jonka aikana haastateltavat saattoivat vaikkapa esitellä minulle asuntoaan, yhteisiä tiloja tai lastenlastensa tuomisia. Kohdalleni sattui kuitenkin muutama haastateltava, joiden kanssa jouduin johdattelemaan haastattelua uusille urille väsymisen tai selkeän ahdistuksen vuoksi. Kahdessa vaikeimmassa tapauksessa, missä päätin jättää osan haastattelurungosta kokonaan käsittelemättä, haastateltava oli vastikään menettänyt hänelle läheisen ihmisen. Tällöin erityisesti robotin tai hoitajien päätäntävällästä ja avuttomuudesta puhuminen sai haastateltavat itkuisiksi heidän muistellessaan läheistensä viimeisiä aikoja. Muutamat haastateltavat taas tuntuivat selvästi sulkeutuvan, mitä enemmän joutuivat pohtimaan robottien toimintaa itsenäisenä, päätöksiä tekevänä yksikkönä, jolloin koin myös parhaaksi siirtää keskustelun hetkeksi toisille urille. Tällöin päädyimme usein keskustelemaan sitä, millaisia ajatuksia robotit yleisesti heissä herättävät tai millaisissa asioissa heidän asunnossaan tai palvelutalossa kaivattaisiin apua. Joskus jäimme myös keskustelemaan vapaasti haastateltavan elämästä ilman, että aihe varsinaisesti olisi enää liittynyt itse tutkimukseen. Tällöinkin saatoin kuitenkin saada arvokasta tietoa siitä, mitä haastateltavien arkeen kuului, miten ihmissuhteet hoivakodeissa rakentuvat ja kuinka tyytyväisiä he olivat tämän hetkiseen tilanteeseensa.

Suurimpia ongelmia kohtasin siinä, miten paljon haastateltavat jaksoivat enää pitkän keskustelun jälkeen keskittyä aiemmin mainittujen mittarien täyttämiseen. Lisäksi niiden täyttäminen ei tapahtunut aina samoilla metodeilla: erityisesti palvelutaloissa ja hoivakodeissa haastateltavat paitsi väsyivät helpommin, myös olivat fyysisesti

huonokuntoisempia, jolloin esimerkiksi heidän näkönsä tai motoriikkansa saattoi tehdä mittarien itsenäisen täyttämisen mahdottomaksi. Tällöin täytimme ne yhdessä. Esittelin mittarit normaalisti, luin kysymykset haastateltaville ääneen ja merkitsin ylös heidän vastauksensa. Usein he jäivät tällöin pohdiskelemaan vastauksiaan pitkällisesti ääneen ennen kuin päätyivät tiettyyn vastaukseen. Näissä tapauksissa minua epäilytti hieman jo etukäteen se, miten paljon toisen ihmisen läsnäolo vaikuttaa vastauksien jakautumiseen ja mielipiteen ilmaisemisen rehellisyyteen. Itsenäisesti ja minun avustuksellani täytetyt kyselyt eivät kuitenkaan vaikuttaneet eroavan merkittävästi toisistaan, jos haastateltavien asenteet vaikuttivat muutoin haastattelun perusteella saman kaltaisilta.

Itsenäisemmin toimeen tulevien haastateltavien kanssa saatoimme toimia siten, että ohjeistin heille tarkasti mittarien täyttämisen periaatteet ja kävin myöhemmin joko noutamassa mittarit tai vaihtoehtoisesti jätin haastateltaville kuoren sekä postimerkin, jolla he pystyivät postittamaan vastauksensa minulle. Tämäkään tapa ei ollut täysin ongelmaton: vaikka mittarien esittelyn yhteydessä varmistin, että ne oli tulostettu molemmille puolille paperia, vastaanotin silti joitakin vastauksia, missä yksi sivu saattoi olla kokonaan tyhjä. Pyrin tällöin olemaan yhteydessä henkilöön uudelleen ja pyytämään täydennyksiä, mutta kahdessa tapauksessa täydennys jäi saamatta joko haastateltavan vaikean tavoitettavuuden tai, yhdessä tapauksessa, haastateltavan jatkokiinnostuksen puutteen vuoksi.

Eryteisesti huonokuntoisemmat asukkaat myös saattoivat väsyä kesken mittarien täyttämisen, jolloin joko keskeytimme sen kokonaan tai, mikäli kyseessä oli vain hyvin vaivalloiselta ja vaikealta tuntuva kysymys, siirryimme seuraavaan teemaan. Joistakin täytetyistä mittareista puuttuu siis myös yksittäisiä vastauksia, joihin haastateltava ei halunnut kommentoida mitään. Eryteisiä vaikeuksia aiheutti mittari B, jossa tiedusteltiin, mihin asioihin haastateltava kiinnittäisi huomiota arvioidessaan, onko jokin teko oikein vai väärin. Useat huonokuntoisemmat haastateltavat kokivat kyselyn monimutkaisena ja vaikeasti lähestyttävänä, joskus jopa turhauttavana. Eryteisesti kenttätyöskentelyn alkupuolella näissä tuloksissa on siis runsaasti aukkoja, sillä tällöin haastateltavat olivat pääasiassa palvelutalojen asukkaita.

Koska pidin jatkuvasti tarkasti silmällä sitä, miten väsyneiltä haastateltavani vaikuttivat ja kuinka vastaanottavaisia he keskustelulle olivat, koen ottaneeni tutkimuksen eettisen puolen tältä osin hyvin huomioon. Tämä ei toki aina ollut yksinkertaista tai yksiselitteistä,

ja joskus aiemmin hyvinkin puheliaat yksilöt saattoivat yhtäkkiä hyvin päättäväisesti ilmoittaa, että tästä aiheesta ei nyt jaksakaan enää puhua. Jatkoimme tällöin keskustelua arkipäiväisemmistä aiheista, joiden he tunsivat olevan lähempänä omaa elämäänsä ja heille henkilökohtaisesti tärkeitä.

Kolmas kenttätyötäni subjektiivisesti vaikeuttanut seikka oli se, etten tutkimusta aloittaessani tiennyt juurikaan robotiikan takana olevasta teknologiasta. Myönnän, että tämä vaikutti aluksi hermostuneisuuteni tasoon erityisesti haastatellessani henkilöitä, jotka olivat olleet aidosti tekemisissä teknologian ja mekaniikan kanssa koko elämänsä. Toisaalta taas keskusteluni henkilöiden kanssa, jotka kokivat, ettei heillä ollut minkäänlaista kosketusta teknologiaan, ottivat toisella tavalla ongelmallisen suunnan: koska en halunnut ohjailta heidän näkemyksiään tai korostaa jo heidän ennestään vahvaa riittämättömyyden tunnettaan aiheesta, esitin usein tietäväni vielä vähemmän kuin mitä oikeasti tiesin. Kun tätä oli tapahtunut jo useamman kerran, huomasin selvästi myös tämän lähestymistavan ongelmallisuuden tutustuessani Cupittin (2010) opinnäytetyöhön. Hän viittaa tutkielmassaan Hannerzin (2013, 399) artikkeliin, missä tämä käsittelee kenttätyön problematiikkaa. Hannerzin mukaan antropologit törmäävät usein yrityksissään kunnioittaa informanttiansa näkemyksiä tilanteeseen, missä he tuntevat itse olevansa pahimmillaan yhtä hämmentyneitä aiheesta kuin heidän haastateltavansa. Tunnistin heti sen, mistä oma epämukavuuteni kumpusi, ja pyrin muuttamaan käyttäytymismallejani asian korjaamiseksi. Koin melkoiseksi tasapainotteluksi keskustella haastateltavieni kanssa asiasta, mistä he eivät usein mielestään tienneet mitään ja kokivat minut asiantuntijaksi. Pyrin tuomaan esille, että näin ei tosiaankaan ollut, ja että heidän ei myöskään odotettu tietävän aiheesta etukäteen mitään. He olivat asiantuntijoita juuri siinä, mitä halusin tutkia: omassa elinympäristössään, sen kokemisessa ja keskusteltavien aiheiden herättämissä tuntemuksissa.

2.4. Aineiston käsittely

Suurin osa materiaalistani koostuu haastatteluista ja haastateltavien kanssa käydyistä keskusteluista. Kaikki tutkimuskohteiden asukkaiden tai asiakkaiden haastattelut litteroitiin sanasta sanaan, jotta niiden laadullinen teemoittelu ja kokonaisuuden hahmottaminen olisi helpompaa myös tutkimusryhmän jäsenille, ei vain haastattelut tehneelle henkilölle. Kävin haastattelut aluksi läpi kaikkien emootioita kuvaavien sanojen tai selkeiden ilmaisu- ja lauseiden löytämiseksi käyttäen Atlas.ti -ohjelmaa, joka on tarkoitettu laadulliseen tutkimukseen. Tämä auttoi luomaan kokonaiskuvaa siitä, millaisia tunteita keskustelu nosti esiin haastateltavissa, mutta ei vielä tarkentanut, mihin kontekstiin nämä tunteet liittyivät. Nämä kontekstit merkitsin kirjoittaessani ylös vanhanaikaisesti paperille samalla, kun etsin yhteyksiä tunteiden ja keskustelun eri osioiden välille.

Tämän lisäksi tein laajempaa teemoittelua niistä puheenaiheista, jotka nousivat esille aineistoa läpikäydessäni, ja joita esittelin luvussa 1. Laajan haastatteluaineiston läpikäyminen osoittautui erittäin aikaa vieväksi ja yllättävän monimutkaiseksi puuhaksi: kenttämuistiinpanoihini olin kirjoittanut ylös yleisiä vaikutelmia, kentällä mieleen juolahtaneita oivalluksia ja sen hetken tunnelmiani. Ne autoivat muodostamaan kokonaiskuvaa siitä, millaiseksi tutkimuskokemus ja haastatteluympäristöt tutkimuksen edetessä koin ja mitä aiheita mielestäni käsiteltiin usein. Nämä laajat teemat osoittautuivat paikkansa pitäväksi myös haastatteluaineistoa läpi käydessäni, mutta aineistosta nousi esille myös lukuisia pieniä yllätyksiä. Jälkikäteen ajatellessani uskon näiden asioiden yllätyksellisyyden johtuneen juuri omista ennakkokäsityksistäni ja siitä, miten vaikea on päästää irti tietyistä ennakkoluuloista kotikentällä tapahtuvassa tutkimuksessa. Kuvittelin esimerkiksi pelon olevan paljon yleisempi reaktio kerrottuun kertomukseen, kuin mitä se loppujen lopuksi oli. Yhdistän tämän stereotyyppiseen, myös itseeni vaikuttaneeseen käsitykseen ikääntyneistä jollain tavalla muita haavoittuvaisempaan ikäryhmään. Tietysti pisteessä tämän voi sanoa olevan totta, kuten esimerkiksi muistisairaiden tapauksessa, mutta vain osa haastateltavistani koki kuuluvansa keskimääräistä haavoittuvaisempaan ihmisryhmään. Kuitenkin kehystelmästä ja sen edustamasta tilanteesta keskusteleminen saattoi nostaa esille autonomian menettämisen pelkoa, joka juonsi juurensa palvelurobotin näennäiseen haavoittumattomuuteen.

Teemoittelun lisäksi vertailin haastateltavien täyttämiä mittareita heidän haastatteluidensa yhteydessä esiin nousseisiin asenteisiin ja vaikutelmiin. Laadulliseen analyysiin tottuneelle mittareiden käyttäminen toi hyödyllistä lisäsyvyyttä pohdintoihin siitä, miten vahvoja haastateltavat kokivat asenteidensa olevan, ja toisaalta miten mittarissa kerrotut asenteet saattoivat olla lievempiä, kuin mitä haastattelun sävy vaikutti tuovan ilmi. Haastatteluaineiston ja mittarien pohjalta tullaan luultavasti vuoden 2019 aikana julkaisemaan artikkeli, missä myös mittareihin perehdytään syvällisemmin ja myös kvantitatiivisin menetelmin.

3. Kentästä ja haastateltavista

Tässä luvussa kerron tarkemmin kentästani, joka koostui yhteensä yhdeksästä eri kohteesta. Seitsemässä näistä kohteista tein varsinaisia eläytymismenetelmään perustuvia haastatteluja, kun taas kahdessa vietin aikaa tutustumassa erilaisiin asumisympäristöihin henkilökunnan johdolla. Lisäksi kerron hieman tarkemmin haastateltavieni demografiasta, mutta pidän silti kiinni heidän nimettömyydestään.

3.1. Paikkoja ja ihmisiä – ketä ja missä tutkimukseen osallistui?

Kenttätöni alkoi hiljaksen lokakuussa 2017 ja jatkui aina kesäkuuhun 2018 saakka, jolloin tein viimeiset haastatteluni. Välillä vietin aikaa tutkimuskohteissani ja haastattelujen parissa hyvinkin intensiivisesti, välillä taas varsinaisessa haastattelututkimuksessa ja kentällä olemisessa oli useammankin viikon taukoja, joiden aikana suurin osa energiastani meni uusien haastateltavien tavoittelemiseen sekä tutkimuslupien hakemiseen.

Kenttätöni aikana vietin aikaa ja haastattelin ikääntyviä yhdeksässä eri kohteessa Helsingissä, Tampereella ja Jyväskylässä. Pääasiallinen tutkimusaineistoni koostuu kolmestakymmenestä palvelutalojen ja -keskuksien sekä seniorikotien asukkaiden ja asiakkaiden haastattelusta. Tämän lisäksi kävin joitakin puhelinkeskusteluja hoitorobotiikkaa tutkivien tai sen parissa työskennelleiden henkilöiden kanssa. Arvokasta lisätietoa ja uutta perspektiiviä kenttääni toivat myös lukuisat henkilökunnan jäsenet, joiden kanssa kävin pitkiä keskusteluja. Lisäksi osallistuin vanhusten harrastetoimintaan taidekerhon tapaamisen myötä ja tutustuin erityyppisiin hoivakodeissa käytössä oleviin robotteihin niiden käyttöympäristöissä. Näihin robotteihin kuuluivat kaksi erityyppistä vuorovaikutteista robottikissaa sekä Double, pyörän päällä liikkuva etäläsnäolorobotti. Robottikissat oli tarkoitettu erityisesti muistisairaiden hoitoon, kun taas Doublea käytettiin lukuisiin eri tarkoituksiin kohteesta ja ihmisestä riippuen.

Haastattelujen ulkopuolella keskustelin hoitohenkilökunnan ja vastuuhenkilöiden kanssa hoivaympäristöistä ja niiden vaatimuksista sekä vietin aikaa asukkaiden kodeissa ja yleisissä tiloissa. Sain myös käyttöni ja haastateltaville esiteltäväksi vuorovaikutteisen robottikissan ja osallistuin itse tutkimuksiin ja tilanteisiin, missä joko tarkkailtiin robottien toimintaa tai oltiin itse vuorovaikutuksessa niiden kanssa. Tämän tein saadakseni itse myös henkilökohtaista kosketuspintaa siihen, millaisia robotteja Suomessa tällä hetkellä käytetään ja kehitellään, sekä millaista niiden kanssa on toimia. Yksi esimerkki tällaisesta tilanteesta oli johdannossa kuvailemani kohtaaminen NAO-robotin kanssa.

Tutkimusta aloittaessani kenttäni oli minulle täysin vieras. Lähestyin kaikkia potentiaalisia tutkimuskohteita nimikkeellä 'vanhainkoti', jolloin sain ensimmäisen oppituntini: erityyppisillä hoitoa, asumista ja palveluita tarjoavilla yksiköillä on kaikilla omat tunnuspiirteensä, ja eräs kontakteistani kertoi vanhainkoti-nimikkeen jääneen vähemmälle käytölle sen negatiivisten konnotaatioiden myötä. Se luo kuvaa paikasta, mihin tullaan vasta sitten, kun ei enää pärjää itsekseen, ja vain ”odottamaan kuolemaa”. Hän kertoi toivovansa, että palvelutaloista saataisiin eläviä paikkoja, mihin ikääntyvät tulisivat mielellään joko palveluiden tai seuran vuoksi.

Suurinta hoitohenkilökunnan tukea ja osallistumista tarvittiin muistisairaille tarkoitetuissa palvelukodeissa ja -keskuksissa, joihin kävin tutustumassa henkilökunnan avustuksella. Näissä kohteissa en kuitenkaan eettisistä syistä haastatellut itse asukkaita, jotka olivat vaihtelevissa muistisairauksien vaiheissa, enkä keskittynyt yksilöhavainnointiin, vaan käytin aikani palvelukotien tiloihin, niissä asumiseen, niissä liikkumiseen ja niiden merkityksiin asukkaiden hyvinvoinnille erityisesti siitä näkökulmasta, mitä henkilökunta minulle asiasta kertoi. Joissakin palvelukodeissa minut toivotettiin tervetulleeksi haastattelemaan myös asukkaita, jotka ilmaisivat kiinnostusta osallistumista kohtaan ja jotka eivät kärsineet muistisairauksista, vaan asuivat kohteessa siksi, etteivät muista syistä enää pärjänneet ilman jatkuvaa hoitoa.

Palvelutaloissa ja -keskuksissa asui jatkuvaa hoitoa tarvitsevia asukkaita, mutta myös itsenäisemmin pärjääviä henkilöitä, jotka kuitenkin eivät enää kokeneet pystyvänsä asumaan täysin itsenäisesti vaikkapa tavallisissa kerrostaloasunnoissa. Monet palvelutalot tarjoavat sekä tehostettua palveluasumista että kotihoitoa palvelutalossa. Jotkut haastateltavista kertoivat muuttaneensa palvelutaloon ennakoivasti esimerkiksi

puolison kuoleman takia, koska eivät uskoneet pystyvänsä enää kauaa huolehtimaan yksinänsä vaikkapa omakotitalosta tai sen pihatöistä. Toinen syy saattoi olla huoli omasta rapistuvasta kunnosta tai huoli puolison pärjäämisestä, jolloin molemmat muuttivat palvelutaloon. Seniorikodeissa puolestaan asuminen oli parhaimmillaan hyvinkin itsenäistä: henkilökuntaa oli paikalla vain arkisin toimistoaikoina, ja kodit itsessään olivat käytännössä tavallisia kerrostaloasuntoja, mutta ne oli suunniteltu esimerkiksi rollaattorien vaivatonta käyttöä silmällä pitäen. Joidenkin tällaisten asumismuotojen yhteydessä oli myös osasto, siipi tai rakennus, jossa asuu myös enemmän hoivaa tarvitsevia henkilöitä. Tällaisten kohteiden yhteydessä asuvat haastateltavani viittasivatkin usein puheessaan ”noihin muihin tuolla”, kun keskustelu kääntyi koskemaan tietynlaista hoivaa tarvitsevia vanhuksia.

Asukkaiden haastatteluista valtaosa tehtiin heidän kotonaan. Joitakin keskusteluja käytiin myös kenttäkohteiden yleisissä tiloissa, kuten kirjastossa, kokoushuoneissa, vapaa-ajan tiloissa tai auloissa. Erityisesti palvelutalojen ja seniorikotien itsenäisemmin asuvat asukkaat toivottivat minut tervetulleeksi koteihinsa, kun taas jatkuvaa hoivaa vaativien henkilöiden tapauksessa suurin osa haastatteluista tehtiin heidän valitsemassaan yleisessä tilassa. Haastattelukohteistani kaksi oli senioritaloja, loput olivat palvelutaloja tai palvelukeskuksia.

Haastateltavieni iän keskiarvo oli 80 vuotta. Vain yksi heistä oli alle 70-vuotias, joka asui palvelutalossa fyysisten ongelmien vuoksi, eikä enää kyennyt pärjäämään omillaan yksityisasunnossa. Vanhin puolestaan oli 97-vuotias. Miespuolisiksi itsensä lukevia heistä oli 12 kappaletta, naispuolisiksi taas 18 kappaletta. Ikähajonta oli hyvin pientä myös sukupuolijakauman perusteella eroteltaessa: miesten iän keskiarvo jäi seitsemäänkymmeneenyhdeksään vuoteen, kun taas naisten nousi kahdeksaankymmeneenyhteen.

3.2. Käytettyjen termien tausta

Käytän tässä tutkielmassa sanaa ”haastateltava” tai ajoittain myös ”tutkimukseen osallistuja”, sillä vaikka haastattelupohjassa turvasimme vielä perinteiseen termiin

”informantti”, olen tutkimukseni edetessä huomannut sen kantavan yhä negatiivisempia konnotaatioita antropologisessa perinteessä.

Sanaa ”informantti” on käytetty antropologiassa perinteisesti jo silloin, kun kenttätyö kohdistui lähinnä kaukasiin heimoyhteiskuntiin, joilla ei ollut juurikaan mahdollisuuksia nähdä tai kommentoida tutkimuksen tuloksia. Nykyään tutkimusta tehdään kasvavissa määrin myös tutkijoiden omassa yhteisössä, ja internet on tuonut tutkimustiedon usein myös kaukaisempien tutkimuskohteiden ulottuville. Tämä tarkoittaa, että haastateltavat ja tutkittavat henkilöt ja yhteisöt eivät usein ole enää vain yksipuolisia informantteja, jotka jäävät kentälle tutkimuksen päätyttyä, vaan jatkavat osana tutkijan elämää ja tulosten kommentointia myös välittömän kontaktin päätyttyä. (Hannerz 2013, 400.) Näin termikin alkaa helposti kuulostaa vanhanaikaiselta. Osallistuva havainnointi on aina laittanut antropologin keskelle tutkimuskohteensa tapahtumia ja elämää. Nykyään myös päinvastainen on totta – kenttä ja sen osallistujat tulevat osaksi tutkijan elämää hamaan tulevaisuuteen saakka.

Toisaalta koin lopulta informantin hieman harhaanjohtavaksi myös siksi, että tein tutkimusta omassa kulttuuriympäristössäni. Morsen (1991) määritelmän mukaan termiä käytetään silloin, kun tutkijaa voidaan kutsua tutkimuskohteensa suhteen hyvin tietämättömäksi, ja häntä täytyy ”neuvoa siitä mitä ympäristössä tapahtuu, kulttuurisista säännöistä ja niin edelleen.” (s. 403). Tästä syystä kulttuuriaan tutkijalle tulkitseva informantti ei tuntunut sopivalta termiltä. ”Haastateltava” on myös ”tutkimukseen osallistujaa” neutraalimpi termi, sillä oman tutkimukseni kohdalla sen reunaehdot olivat vahvasti sekä minun että tutkimusryhmämme asettamia. Haastateltavat kyllä osallistuivat tutkimukseen täysin vapaaehtoisesti ja omasta halustaan, mutta joutuivat silti tyytymään melko passiiviseen rooliin sen etenemisessä. Vaikka heillä oli täysi vapaus vastata kysymyksiin missä muodossa ja miten polveilevasti tahansa, palautettiin keskustelu kuitenkin aina keskustelurunkoon.

Yleisesti ikääntyneistä ihmisistä puhuttaessa käytän ajoittain myös yleisesti sanaa ”vanhukset”, mutta en viittaa sillä omiin haastateltaviini. Vaikka termistä ei käyty suoraan keskustelua heidän kanssaan, he viittasivat sanalla miltei poikkeuksetta ”noihin muihin”, eli muihin ja mahdollisesti huonokuntoisempiin asukkaisiin tai televisiossa näkemiinsä ihmisryhmiin. Kukaan ei viitannut itseensä sanalla ”vanhus”, vaikka omasta vanhasta iästä puhuttiin usein leikilliseen sävyyn. Sanan negatiivisia konnotaatioita on

pohdittu aiemminkin esimerkiksi vanhusten yksinäisyyttä käsittelevässä opinnäytetyössä, missä todettiin, että ”sana vanhus sisältää käsityksen henkilön raihnaisuudesta ja avun tarpeesta (Kehälina ja Matilainen 2017)”. Kirjoittajat päättivät käyttää sanaa siitä huolimatta poistaakseen tätä negatiivista latausta. Päätös oli heidän tapauksessaan hyvä ja perusteltu, mutta itse pyrin välttämään sitä haastateltavieni tapauksessa pysyäkseen uskollisena sille, miten he itse vaikuttavat näkevän itsensä ja puhuvan itsestään. Tämä ei ole kannanotto sanan mahdollisten painolastien puolesta tai niitä vastaan, ainoastaan pyrkimys tuoda haastateltavani esille ei omani, vaan heidän tulkintansa pohjalta. Sen sijaan saatan käyttää sanaa ”vanhus” puhuessani ikääntyneistä yleisellä tasolla.

3.3. Palvelukeskusten ja senioritalojen rituaaleista

Ennen kuin syvennyn lisää haastateltavien kanssa käytyihin keskusteluihin roboteista ja teknologiasta, rakennan kuvan siitä, mitä he kertoivat minulle elämänrytmistään palvelukeskuksissa. Syvennyn tarkemmin haastateltavien kertomuksiin heidän jokapäiväisistä rutiineistaan sellaisina, kuin he ne tällä hetkellä kokevat. Tämä on tärkeää paitsi kentän syvemmän ymmärtämisen kannalta, myös sen selventämiseksi, miten tärkeitä rituaalit ovat hyvän elämän ja autonomian kannalta myös ikääntyvien elämässä. Miten sekä henkilökohtaiset että yhteiset rituaalit näkyvät haastateltavieni elämässä?

Palvelurobottien konkreettista istumista arkipäivän rituaaleihin on tämän tutkielman ja tutkimusmenetelmien yhteydessä vaikeaa, ellei mahdotonta tulkita. Haastateltavieni henkilöiden käytössä oli niin vähän robotiikkaa, että ne eivät suurimmalla osalla olleet päässeet muodostumaan osaksi päivittäistä tai usein toistuvaa toimintaa. Tämä arjen käytäntöihin liittyvä rutinoituminen taas on olennainen osa sitä, millaisia merkityksiä teknologialle voidaan antaa. Kun uusi teknologia otetaan osaksi jokapäiväistä arkea, tekevät kaikki sen omalla tavallaan ja omiin tarkoituksiinsa sopivasti. Tätä kutsutaan teknologian domestikaatioksi. Domestikaatioteoria tutkii sitä, miten erilaisia uusia teknologioita otetaan osaksi kotien sisällä tapahtuvaa arkea, mitä kulttuurisia merkityksiä niille annetaan ja miten ihmiset itse, vuorovaikutuksessa teknologian kanssa, sekä integroimme ne omiin rutiineihimme, että kehitämme uusia käytön muotoja. (Aune 1996, 91.) Samaa mieltii myös Pfaffenberger puhuessaan antropologisen tutkimuksen

tärkeydestä siinä, miten havainnoimme tapoja, joilla ihmiset käyttävät esineitä ja teknologioita omiin, sosiaalisiin tarkoituksiinsa (1992, 492). Suurin osa haastateltavistani pystyi siis vain pohtimaan teorian tasolla sitä, millä tavalla tämä voisi heidän elämäänsä vaikuttaa. Käytännössä teknologioiden käyttöönotto voi kuitenkin lopulta ottaa muodon, jolla ei ole juurikaan yhteistä heidän alkuperäisten arvioidensa kanssa.

Senioritaloissa, missä arki rytmitetään vielä hyvin itsenäisesti eikä se ole riippuvaista esimerkiksi hoitajien aikatauluista, aikataulut olivat huomattavasti palvelutaloja ja -keskuksia vaihtelevampia. Tämän vuoksi keskityn tässä osiossa tutkimustani erityisesti niihin tiloihin ja asuinympäristöihin, joita nämä yhteiset hetket tahdittavat, mutta käsittelen lyhyesti henkilökohtaisten rituaalien merkitystä myös senioritalojen yhteydessä.

Miltei kaikki vierailuni ympäristöstä riippumatta sijoittuivat kello kymmenen ja kello viiden väliin päivällä. Heti tutkimukseni alussa hoitajat ja henkilökunta, joiden välityksellä tapaamisista sovin, selittivät minulle tämän tärkeyden: asukkaat olivat heidän mukaansa hyvin tarkkoja siitä, mihin aikaan aamupala syödään, milloin lounastetaan ja milloin vetäydytään takaisin omaan huoneeseen tai huoneistoon illaksi. Esimerkiksi eri kohteiden omat ruokailuajat vaikuttavat siihen, millaisiksi nämä ajat muodostuvat asukkaiden elämässä. Hyvin yleiseltä vaikutti kuitenkin se, että aamiainen oli ohi kymmeneltä, jolloin asukkaiden elämässä oli muutama tunti aikaa tutkijan vierailulle. Tämän jälkeen moni lounasti yhden ja kahden välillä, jonka aikana harva oli tavoitettavissa. Viimeinen aikaikkuna vierailuille ja haastatteluille sijoittui kahden ja viiden välille iltapäivällä. Kuten jo mainitsin, senioritaloissa vierailuajat olivat joustavampia ja olivat enemmän sidoksissa haastateltavien henkilökohtaiseen arkirytmiiin.

Mitä nämä jaetut ja henkilökohtaiset elämänrytmit ja rutiinit tarkoittavat ikääntyneiden elämälle? Yksi antropologian pitkäaikaisimpia ja keskeisimpiä käsitteitä on rituaali. Vaikka sen klassiset määritelmät kumpuavat uskonnollisuudesta ja symboliikan käsittelystä rituaalin keinoin (esim. Durkheim 1995 [1965]), voi rituaali laajasti ajateltuna olla mitä tahansa toistuvaa toimintaa. Palvelutaloympäristössä omien, pienten rituaalien merkitys voi korostua entisestään, kun muut totutut arkipäivän rutiinit katoavat ympäriltä tai niistä joudutaan luopumaan, kuten monien avustettuun asumiseen siirtyneiden

haastateltavieni tapauksessa oli käynyt. Tällaisiin rutiineihin saattoivat kuulua vaikkapa puutarhanhoito.

Henkilökohtaisten, tärkeiden rituaalien säilyminen voi edistää oman minäkuvan säilymistä suuresta elämänmuutoksesta huolimatta ja auttaa siihen sopeutumisessa. Rituaalien rikkoutumisesta taas saattaa seurata ahdistusta, voimattomuuden tunteita ja turvattomuutta. (Bern-Klug 2011, 58.) Nämä henkilökohtaiset rituaalit toimivat parhaimmillaan yhteistyössä ja tasapainossa koko asukasyhteisön yhteisien rutiinien kanssa. Paras ja haastateltavilleni mieluisin tilanne vaikutti syntyvän siitä, kun he saivat yhdistettyä omat merkitykselliset rituaaliinsa jaettuun päivittäisiin hetkiin, jolloin heidän toiveitaan oli aidosti kuunneltu.

Hoivakotien asukkaiden tärkeimpinä pitämiin rituaaleihin kuuluvat yleensä ruokailutavat (Bern-Klug 2011, 57). Tämä vahvistui myös oman kenttätöni puitteissa. Yhteiset ruokailuajat olivat tärkeitä, kuten yhteyshenkilöni henkilökunnasta olivat minulle etukäteen kertoneet, mutta myös niissä tärkeäksi muodostui itsemääräämisoikeus ja henkilökohtaisten pyyntöjen ja tarpeiden kunnioittaminen.

No ainaki semmonen juttu että jos ne, ku minä oon huomannu sen että täällä on semmosia potilaita jotka istuu pyörätuolissa jatkuvasti, ne haetaan syömään ja juomaan ja aamulla tuuan ruokalaan ja ne istuu koko päivän, ja sitten kun ne itkee ja pyytää että viekää nyt hänet huoneeseen, mutta eiku kohta tulee ruokaa ja kohta tulee kahvia ja muuta, eikä niitä viiä pois, että silleen että kun haluaa pois niin pääsee sillon huoneeseen. --- Ja oottaa sitte ku kahvi tulee ja ruoka tulee ja sitten kun ne on syöny niin hoitaja vie pois.

- N92

Jaetuilla rituaaleilla on potentiaalia sitoa ihmisryhmiä yhteen hyvinkin vahvasti. Yhteiset rituaalit voivat olla päivittäisiä, viikoittaisia tai liittyä tiettyihin juhlapäiviin vuoden aikana, itsenäisyyspäivän vastaanoton katselemiseen. Ei ole kuitenkaan itsestäänselvyys, että palvelutalon tai hoivakodin asukas kokee yhteisön rituaalin omakseen tai haluaa ottaa siihen osaa. Vaihtoehtoisesti hän voisi kokea sen luontevammaksi osaksi elämäänsä, jos

rituaali olisi toteutettu myös hänen ehdoillaan. Tämä on tärkeää ottaa huomioon silloin, kun pohditaan asukkaiden viihtyvyyttä ja osallisuuden kokemusta. Jos jokin päivittäinen toimi tuntuu pakotetulta, on yhteisöllisyyden tunnettakaan vaikeaa tavoittaa.

Eräs innokkaimmin ja positiivisimmalla tavalla robotteihin suhtautuvista haastateltavistani oli toiminut myös vapaaehtoisena palvelutalossa, ja hänen tehtäviinsä kuului muun muassa seuran pitäminen jo huonosti voiville ja muistisairauden eri vaiheissa oleville vanhuksille. Hän kuvaili lämpimän innostuneesti useita aktiviteetteja, mihin asukkaat ja potilaat kaikista ihmisryhmistä ottivat viikoittain osaa: tietovisat ja musisointi-illat olivat erityisen suosittuja, ja hän itse osallistui niiden vetämiseen säännöllisesti. Toisessa palvelukeskuksessa asuva haastateltavani taas esitteli suorastaan ylpeän oloisena kalentereita, johon oli merkattu kaikki tarjolla olevat yhteiset aktiviteetit. Hänelle merkityksellisiä olivat erityisesti maalauskerho sekä filosofiakerho, missä pohdiskeltiin joukolla elämän syvimpiä kysymyksiä. Kaikissa oli oma vakituinen ydinjoukkonsa, jotka ottivat niihin osaa säännöllisesti. Joukkoon saattoi liittyä myös palvelukeskuksien ulkopuolella asuvia henkilöitä, jotka tulivat vain tapaamaan siellä asuvia ihmisiä tai osallistumaan viikoittaiseen toimintaan. Myös näiden viikoittaisten rituaalien rikkoutuminen aiheutti närkästystä, jopa ahdistusta joissakin haastateltavissani.

Yksi suurimmista aukoista tutkimuksessani koskee sitä, mitä asukkaiden elämässä tapahtuu illallisajan jälkeen. Vaikka minut päästettiin sisään haastateltavieni koteihin ja vaikka he kertoivat minulle elämästään ja perheestään, jäivät heidän iltarutiininsa vain satunnaisten kuvailujen varaan. Varsinaisessa haastattelutilanteessa kukaan ei puhunut omista iltarutiineistaan: haastateltavat kertoivat avoimesti aamuistaan, liikkumisvaikeuksistaan ja kuvailivat haasteita hyvin intiimien tilanteiden kanssa, mutta esimerkiksi nukkumaanmenosta he eivät keskustelleet oma-aloitteisesti. Välillä kävimme kuitenkin keskusteluja perjantaisaunoista tai vaikkapa televisio-ohjelmista, joiden katsominen kuuluu olennaisesti tiettyihin vuorokausiin tai vuorokaudenaikoihin. Ainoa varsinainen viittaus konkreettisiin nukkumaanmenorutiineihin oli pohdinta siitä, miten palvelurobotit voisivat helpottaa sitä, että ikääntyvä henkilö muistaisi ottaa lääkkeensä iltaisin tai muistuttaa siitä, ettei tämä saa enää syödä iltakahdeksan jälkeen aamulla olevan laboratorioajan vuoksi.

Tässä mielessä ymmärrykseni kentästäni jää siis auttamatta vajaaksi. En kiinnittänyt huomiota asiaan vielä haastatteluita tehdessäni, mutta kun aineiston litterointi alkoi, kävi

tämä puute selväksi hyvin pian. Harmittelin asiaa mielessäni, mutta toisaalta mielenkiintoni herätti kysymys siitä, miksi näin oli alun perin käynyt. Miksi haastateltavani eivät olleet puhuneet illoistaan, vaan lähes kaikki heidän kuvailemansa tapahtui heräämisen ja iltakuuden välillä? Aineistoa läpikäydessäni ei kuitenkaan vaikuttanut siltä, että aihetta olisi vältelty tahallisesti, vaan se ei yksinkertaisesti noussut esiin.

Alzheimerin tautia sairastavilla henkilöillä esiintyy usein vuorokausirytmien häiriöitä, jota kutsutaan auringonlaskuilmioiksi. Tällöin heistä tulee iltaa kohden levottomampia. (Duodecim 2001.) Tämä saattaa vaikuttaa ilmapiiriin ja iltarutiinien muodostumiseen paikoissa, missä potilaita on runsaasti, mutta on mahdotonta sanoa, kuinka paljon tämä voi vaikuttaa joidenkin haastateltavieni halukkuuteen puhua illoistaan. Suurin osa heistä puhui mahdollista samaa keskusta asuttavista muistisairaista hyvin etäisesti, jos laisinkaan. Jos puhe siirtyi muihin, käsitteli se enemmän fyysisistä rajoituksista kärsiviä asuintovereita ja sitä, mitä tapahtuisi, jos olisi itse vastaavassa asemassa.

Samassa senioritalossa asuvat haastateltavani kertoivat varsinaisen haastattelun ulkopuolella minulle laajasti vuosittaisista rituaaleistaan, kuten itsenäisyyspäivän juhlasta, joka oli jatkunut muuttumattomana jo pitkään. Nyt se oli kuitenkin joko loppumassa tai muuttamassa muotoaan, mikä vaikutti olevan aito surun aihe juhlatiloja esittelevälle haastateltavalleni. Kyse oli tässäkin tapauksessa siitä, ettei juhlien järjestämiseen enää iän karttuessa jaksettu panostaa yhtä paljon kuin aiemmin. Heikentyvä kunto alkoi siis jo konkreettisesti murentaa tärkeitä, jaettuja rituaaleja myös senioritaloissa. Durkheimin mukaan nämä rituaalit ovat tärkeitä juuri siksi, että ne sitovat yksilön yhteisöön ja tuottavat näin moraalisen vastuun jakaa niiden tapahtumat muiden kanssa (1995 [1965], 403). Jaettu moraalinen pohja taas yhdistää paitsi palvelukeskusten asukkaat toisiinsa, myös henkilökuntaan – ja mahdollisesti erottaa heidät niistä, joiden he eivät koe jakavan samoja kokemuksia.

4. ”Tekemällä tehty tekninen” – mielikuvia roboteista ja niiden ulkomuodosta

Tässä luvussa käsittelen haastateltavien ennakkokäsityksiä ja mielikuvia siitä, mitä robotit ovat. Tätä pohjustaakseni esittelen palvelurobotiikan tämän hetkisen tilanteen erityisesti Suomessa, mihin tutkimuskenttäni sijoittuu, ja sivuan hieman myös robotiikkaa populaarikulttuurissa. Viimeisin lisäys oli minulle odottamaton, mutta aineiston läpikäytyäni se osoittautui pakolliseksi. Se, miten paljon haastateltavat tiesivät robotiikasta ja mitä kautta he olivat tietonsa hankkineet, vaikutti selkeästi myös siihen, minkälainen heidän asennoitumisensa niitä kohtaan oli ja millaisena he robotit mielikuvissaan näkivät. Elokuvat ja kirjallisuus olivat vaikuttaneet useiden haastateltavien kokemukseen robotiikasta vahvasti, ja erityisesti ajankohtaisohjelmat televisiossa ja radiossa olivat avainasemassa ennakkokäsitysten kerryttämisen suhteen. Pohdin myös sitä, millaista toimijuutta he roboteille ennakkokäsityksissään antoivat – ovatko ne itsenäisesti toimivia, omia päätöksiään tekeviä olentoja?

Ennakkokäsitysten lisäksi syvennyn siihen, millaisia haastateltavat haluaisivat robottien olevan tulevaisuudessa. Analysoin heidän pelkojen ja toivomuksiensa mahdollisia taustoja fenomenologista tutkimusperinnettä käyttäen ja peilaan sitä Dierckxsensin moraalianthropologiaan. Vaikuttaako palveluroboteille annettu ulkonäkö siihen, miten ne otetaan vastaan? Jos vastaus on kyllä, niin mistä tämä johtuu? Lopuksi käyn vielä lyhyesti läpi palvelurobotiikan sukupuolittuneisuutta. Käytössä olevat palvelurobotit rakennetaan usein siten, että niiden sukupuoli jää tarkoituksellisen epäselväksi – niiden rakenne on androgyyni ja niiden ääntä voidaan usein muuttaa toivomuksien mukaan matalammaksi tai korkeammaksi, kuten Nao-roboteilla. Tästä huolimatta kysymys sukupuolesta nousi esiin useamman kerran kenttätöni aikana. Pohdin näiden käsitysten juuria hoivatyön kontekstissa, joka nähdään perinteisesti naisvaltaisena ammattina.

4.1. Palvelurobotiikka NYT! – tavoitteita ja haasteita Suomessa

Ennen kuin siirryn haastateltavien omiin näkemyksiin roboteista, esittelen vielä selkeyden vuoksi tarpeellisen jaottelun eri palvelurobotittyyppien välillä. Parviainen ja Pirhonen (2017, 105) viittaavat artikkelissaan käytössä olevien palvelurobottien tarkempaan kolmijakoon: monitoroiviin robotteihin, avustaviin robotteihin ja seurarobotteihin (esim. Sharkey ja Sharkey 2012, 28). Näistä kolmesta tutkielmani käsittelee syvemmin erityisesti kahta jälkimmäistä alatyyppeä, sillä ne nousivat orgaanisesti esiin keräämästäni materiaalista ja haastateltavieni toiveista. Myös monitoroivat robotit, jotka pystyisivät esimerkiksi tallentamaan elintoimintoja ja terveystietoja sekä olemaan valmiina reagoimaan mahdollisten vahinkotilanteiden sattuessa, nousivat silloin tällöin esiin, mutta huomattavasti muita vaihtoehtoja harvemmin. Etäkäyttömahdollisuudet ottivat yleensä esille ne haastateltavani, joilla oli jo ennestään kokemusta esimerkiksi Double-etäkäyttörobotista. Olemassa oleva tieto ja kokemuspohja erilaisista käyttö- ja sovellusmahdollisuuksista siis vaikutti selvästi myös siihen, millaisia töitä roboteille voitiin kuvitella.

Tutkielmassani olen keskittynyt lähes yksinomaan siihen, miten hoivakotien, palvelutalojen ja seniorikotien asukkaat itse kokevat ajatuksen palvelurobotiikasta ja mitä heidän ennakkokäsityksiensä alle piiloutuu. Kokonaiskuvan täydentämisen vuoksi mukana on myös joidenkin hoitajien haastatteluja ja yleistä keskustelua henkilökunnan kanssa. Kenttätyöstäni puuttuu kuitenkin suora dialogi esimerkiksi vanhustenhoidon infrastruktuurin suunnittelijoiden ja palvelurobottien valmistajien kanssa. Tämä on tietoinen valinta tutkielman rajaamiseksi, mistä johtuen joudun luottamaan aiempiin tutkimuksiin ja saatavilla olevaan tietoon rakentaessani kokonaiskuvaa vanhustenhoidon nykytilasta ja tulevaisuudesta myös siitä vastaavien tahojen näkökulmasta.

Aalto-yliopiston ROSE (Robotit ja hyvinvointipalvelujen tulevaisuus –hanke) rakensi vuonna 2017 tiekartan palvelurobotiikan haasteista ja mahdollisuuksista suomalaisessa kontekstissa. Tiekartta määrittelee palvelurobotin Robotiikan Keskusjärjestön ehdotuksen mukaan: ”Palveluroboti on roboti, joka toimii joko itsenäisesti tai puoli-itsenäisesti suorittaakseen tehtäviä, jotka ovat hyödyllisiä ihmisten hyvinvoinnille ja välineille, poissulkien teollisuuskäyttö.” (Hennala ym. 2017, 9) Samaa määritelmää

käyttää myös Jyväskylän yliopiston informaatioteknologian tiedekunta julkaisussaan ”Palvelurobotiikka” (Alho ym. 2018, 4). Molempien raporttien ja ennusteiden mukaan palvelurobottien käyttö tulee tulevina vuosina kasvavaan huomattavasti. Sitä ei kuitenkaan vielä toistaiseksi ole sovellettu Suomessa kovin laajamittaisesti. Syyt nykytilanteeseen ovat moninaiset, ja niihin liittyy sekä taloudellisia että sosiaalisia tekijöitä.

Yksi yksiselitteisimpiä syitä on saatavilla olevan teknologian korkea hinta (Hennala ym. 2017, 11). Jo pelkästään eksoluurankot, jotka auttavat huonosta liikkuvuudesta kärsiviä potilaita kävelemään, maksavat useita tuhansia euroja. Nao-robottien lähtöhinta puolestaan on noin kahdeksantuhatta euroa. Laajempi käyttöönotto riippuu taloudellisten syiden lisäksi vahvasti myös robottien sosiaalisesta ja poliittisesta hyväksynnästä sekä hoivasta vastaavien yhtiöiden valmiudesta ja rohkeudesta kehittää uusia palveluita. Sosiaalisen hyväksynnän yksi tärkeimmistä osapuolista ovat niiden jokapäiväiset käyttäjät vanhustenhoidon parissa työskentelevän henkilökunnan joukossa. Tällä hetkellä korkeammassa vastuuasemassa olevilla henkilöillä, kuten osastonhoitajilla, on muita hoitajia positiivisempi asenne robottien käyttöönottoa kohtaan. Tämä voi johtua siitä, että heillä on enemmän kokemusta robotiikasta, sekä siitä, että heillä on mahdollisuus olla mukana uuden teknologian ostopäätöksissä. (ibid. 12.) Näin sitä ei pakoteta osaksi heidän päivittäistä työtään, vaan käyttöönotto tapahtuu osaksi heidän oman harkintansa ja valintojensa perusteella. Sosiaalipsykologisesta näkökulmasta katsottuna tämä helpottaa uusien tapojen ja asioiden omaksumista, sillä paineen ei nähdä tulevan ainoastaan yläpuolelta.

Tiekartan mukaan käyttäjien itsensä puolelta suurimpia syitä ovat huoli yksityisyydestä ja robottien kautta tapahtuvasta valvonnasta, yleinen luottamuspula, tekniseen toimintaan liittyvät huolet, korkea hinta, epäsopevuus jokapäiväiseen käyttöön ja vanhusten kokema vähäinen tarve teknologialle (Yusif ym. 2016; Vandemeulebroucke ym. 2017). Näistä erityisesti luottamuspula ja robottien tekniseen toimintaan liittyvät huolet nousivat vahvoina esille myös omassa tutkimuksessani ja liittyivät yleensä vahvasti toisiinsa. Myös koettu vähäinen tarve uudenteknologialle korostuu haastateltavieni keskuudessa. Pienen otokseni perusteella suomalaiset eivät siis tässä suhteessa vaikuta juurikaan eroavan monista muista länsimaisista ikätovereistaan.

Omasta näkökulmastani mielenkiintoista Yusifin ym. (2016, 114) tutkimukseen verratessa on se, että kukaan haastateltavistani ei nostanut esille huolta siitä, että robotit jollain tasolla osallistuisivat heidän valvontaansa ja loukkaisivat heidän yksityisyyttään. Päinvastoin: monet tutkimukseen osallistuneista kokivat, että robotit voisivat parhaimmillaan jopa turvata autonomian lisäksi heidän yksityisyyttään. He kokivat robotin pystyvän olemaan apuna ja seurana ilman, että se tunkeutuu heidän henkilökohtaiselle alueelleen tai häiritsee heidän jokapäiväistä elämäänsä.

Mies, 76: Niin kyllä varmaan kaikki semmonen kehitys mahdollista on, mutta tuota, taikka onkin, tuli vaan mieleen se että jos tällainen aparaatti tai robotti rupeis itsenäisesti esimerkiksi, jos joku saa sairaskohtauksen vaikka omassa kodissaan, niin todennäköisesti se olis minusta upeinta että sille koneelle keksittäis sellainen kommunikaatio, että johonkin hoitoyksikköön. Esimerkiks ku nyt ku on vaikee paikka, niin se ensihoitoryhmä voi ottaa asiantuntijalääkäriin puhelimella yhteyden, että tää jotenkin pystyis, se olis ohjelmoitu niin että jos ihminen on selällään ja korisee tai muuta niin se vois sen tunnistaa ja lähettää signaalin sinne hoitoyksikköön, että tämmöstäkin varmaan pystytään tulevaisuudessa kehittämään, niin sehän olis vaan erinomaista, jos näin pitkälle voidaan mennä. Sillonhan se vois toimia. Ja siinä on mahdollisuutta myöskin kytkeä tuota televisiokamera siihen vaikka silmiin ja siellä hoitopuolella nähdään koko ajan mitä on tapahtunu ja sitä vois ohjeistaa sitten tekemään jotakin. Nehän on ihan teknisesti mahdollista toteuttaa tällaset.

SR: Joo. Joo, tuli tuosta just mieleen että miten sitten, on esimerkiksi niitä valvontajärjestelmiä jotka kytkeytyy päälle ainoastaan jos jotain tapahtuu, että olisko se samanlainen, että ei olis koko ajan sellainen olo että joku katselee?

Mies, 76: Niin joo, mutta mä en nyt siinäkään minään pahana sitä pidä jos tuota nyt esmes menee jonku ikäihmisen luokse, vaikka nyt vaan niinku tarkistuskäynnille, vaikka se menis sinne hoitopuolelle se tietokin koska ainahan se hoitajakin sen tilanteen näkee.

SR: Niin, totta.

Mies, 76: Nehän on kuitenkin salassapidettäviä asioita, että ehkä se lisäisi vaan sitä turvallisuutta, täytyis olla roboteilla joku päivystäjä tai hoitaja joka seuraa niiden touhuja, niin ne olis koko ajan selvillä siellä sitten sen kameran välityksellä. Television kautta, mikä se laite onkin mikä se välittää sen.

Vaikka palvelurobotin pääasiallinen tehtävä olisi toimia etävalvontavälineenä, ei sen siis välttämättä koettu haastateltavieni keskuudessa häiritsevän yksityisyyttä. Huomio voi tuntua jokseenkin yllättävänä, jos sitä katsotaan suomalaisten pidättyväisen ja kaikenlaista turhanpäiväistä sosiaalisuutta välttävän maineen kautta – maineen, jonka taustat ovat huomattavasti monimutkaisemmat, kuin pelkkä stereotyyppisen epäsosiaalinen luonne. Oli tämän maineen todenpitävyydestä mitä mieltä tahansa, suomalaiset ovat keskimääräistä individualistisempaa kansaa, sekä Euroopan Unionin (Eurobarometri 2017) että joidenkin tutkimusten mukaan myös maailman (Clearly Cultural) mittapuulla. Näissä tutkimuksissa individualismilla tarkoitetaan yhteiskuntia, joissa yksilöiden odotetaan pitävän huolta ennen kaikkea itsestään ja välittömästä lähipiiristään, ei koko laajennetusta suvustaan. Antropologisesta perspektiivistä katsottuna suomalaisen individualismin voi nähdä lähtökohdiltaan pietistiseen, sisäistettyyn individualismiin perustuvana, jota esimerkiksi Dumont (1992) on käsitellyt esseissään. Tässä pietistisessä individualismissa voi piillä osasy sille, miksi itsenäisempi asuminen ja omillaan pärjääminen ollaan valmiita turvaamaan monitoroivalla koneella, vaikka vaihdossa joutuisi luopumaan pienestä palasta yksityisyyttään.

Toistaiseksi saatavilla olevilla itsenäistä asumista edistävillä palveluilla on jo nyt kasvava kysyntä ikääntyvien keskuudessa. Esimerkiksi Helsingin alueella, jonne valtaosa kenttätöistäni keskittyi, jo yhdellä kymmenestä kotona asuvasta asiakkaasta on käytössään etähoitomahdollisuus (Hennala ym. 2017, 12.) Vaikka etähoito ei ole suoraan verrattavissa etävalvontarobotteihin, sillä palvelu toimii yleensä tablettitietokoneen kautta eikä ole jatkuvasti monitoroimassa tai läsnä, kertoo sen osittainen hyväksyminen ja käyttöönotto olemassa olevasta tarpeesta.

Useat haastateltavistani nostivat esiin yksityisyyden turvaamisen robotiikan avulla. Tiedustelin keskustelun edetessä kaikilta, voisivatko he kuvitella mitään tilannetta, missä he ottaisivat vastaan apua tai hoitoa jopa mieluummin palvelurobotilta kuin ihmiseltä.

Suurin osa heistä vastasi kielteisesti tai ei osannut ainakaan vielä kuvitella tilannetta, jossa näin voisi käydä, mutta miltei kolmasosa suhtautui kysymykseen pohdiskelevasti tai jopa ehdottoman myönteisesti.

Jos se on semmonen hoitaja joka kyselee liikaa. Henkilökohtaisia asioita ja tunkeutuu sellaselle alueelle mihin ei kuulu. Nii sillen robotti siihen vaan.
Mm.

- Nainen, 87

Ylläolevan kaltaisia vastauksia, missä robotin suosiminen riippuisi hoitajan henkilökohtaisista ominaisuuksista, oli kuudesosalla haastateltavista. Yksityisyyden rikkoutuminen nousi siis esille ihmishoitajiin verrattaessa, mutta palvelurobottien kannalta ainoastaan positiivisessa valossa. Muutama haastateltavista koki robotin hyväksi puoleksi myös sen, ettei sen kanssa olisi pakko keskustella.

No se jatkuvasti pälpättävä hoitaja, niin mieluusti ennemmin se robotti joka vastaa sitten ku kysytään vaan.

- Mies, 72

Eräs haastateltavistani, joka kertoi ottavansa mieluusti robotin ihmisen sijasta vaikkapa tekemään jokapäiväisiä kotitöitä, antoi varsin päättäväisen syyn tukemaan lausuntoaan: ”Mä en oikein pidä ihmisistä.” Hän halusi osallistua tutkimukseen sen aihepiirin vuoksi, vaikka ei yleensä kokenut haastattelutilanteita miellyttäväksi tai luonteviksi. Vaikka näitä yksityisyyden tarvetta korostavia vastauksia antaneiden haastateltavien määrä ei kokonaismäärään verrattessa ollut suuri, ei kyseessä ole kuitenkaan mitättömän pieni löydös. Tällä hetkellä olemassa olevat vaihtoehdot, kuten mainittu etähoito, vaikuttavat sopivilta vaihtoehtoja juuri heille, jotka eivät halua luopua yksityisyydestään tai koe tarvitsevansa enempää ihmiskontaktia, mutta haluavat silti avun olevan helposti tavoitettavissa.

Elinkeinoelämän valtuuston julkaisu ”Robotit töihin” (Andersson ym. 2016) kertoo, että tällä hetkellä käytävissä oleva robotiikka ”soveltuu potilaiden ja tarvikkeiden kuljettamiseen, lääkkeiden annosteluun sekä potilaiden elintoimintojen seurantatietojen tallentamiseen (s. 36).” Saman arvion mukaan hoitajien nykyisestä työmäärästä välitön potilastyö, eli potilaiden kanssa suorassa vuorovaikutuksessa tehtävä työskentely, on nykyisellään vain kolme päivää viidestä. palvelurobotiikkaa käyttämällä tätä määrää voitaisiin nostaa peräti neljään päivään. (ibid. 36.) Tämä tarkoittaisi sitä, että myös haastateltavieni usein pelkäämä ihmisen korvaaminen teknologialla olisi uhkakuvana turha, ja että todellisuus olisi aivan päinvastainen: robotit voisivat tehdä osan hoitajien työn vaatimista rutiinitehtävistä, jolloin heiltä vapautuisi aikaa kanssakäymiselle potilaiden kanssa. Omaan tutkimukseeni osallistuneet haastateltavani eivät ole varsinaisesti potilaita, vaan palvelukeskusten ja senioritalojen asukkaita ja asiakkaita. Itsenäisimpienkin haastateltavien puheessa on kuitenkin vahvana ajatus siitä, mitä tapahtuu, kun he eivät enää pysty toimimaan yhtä itsenäisesti kuin nykyään. Joidenkin autonomia oli jo haastatteluvaiheessa vahvemmin murentunutta kuin toisten, eivätkä he esimerkiksi kyenneet helposti itsenäiseen liikkumiseen.

4.2. Robotit populaarikulttuurissa

Antropologisia opinnäytetöitä palvelurobotiikan käytöstä on tehty suhteellisen vähän, ja niistä useimmat löytäväni sijoittuvat Pohjoismaihin, erityisesti Ruotsiin. Hieman yleisempiä ovat yleisesti sosiaalista robotiikkaa tutkivat opinnäytetyöt. Eräs näistä löytämistäni tutkielmista keskittyy robotiikkaan sekä ihmisten ja robottien väliseen vuorovaikutukseen. Sitä pohjustava kenttätyö sijoittuu pääasiassa yrityksiin ja työpaikoille, jotka hyödyntävät robotteja päivittäisessä toiminnassaan. (Cupitt 2010.)

Omaa kenttätyötäni aloittaessani en vielä ollut vakuuttunut siitä, että minun tarvitsisi käsitellä robotteja ja tekoälyä populaarikulttuurin ilmentymänä omassa opinnäytetyössäni Cupittin tutkielman tapaan, mutta tutkimuksen edetessä lyhyt esittely osoittautui välttämättömäksi. Monet haastateltavistani viittasivat televisiossa ja elokuvissa näkemiinsä robotteihin, ja jotkut jopa puhuivat Asimovin (esim. 1957) kolmesta robotiikan säännöstä. Populaarikulttuurin kautta tulleet representaatiot vaikuttivat

väistämättä heidän näkemyksiinsä siitä, mikä robotti on ja mitä sen tulisi olla, ja representaatiot puolestaan näyttelivät tärkeää roolia tutkielmani kokonaiskuvassa.

Asimovin kolme sääntöä kuvaavat roboteille tehtyjä moraalिसääntöjä. Ne nousevat usein esiin keskustelussa, joka käsittelee ihmisenkaltaista robotiikkaa. Omassa tutkimuksessani ne esiintyivät vain kahden haastateltavan kohdalla, mutta koska moraalinen käsitys on keskeisimpiä teemoja tutkielmassani, on niiden lyhyt käsittely välttämätöntä. Säännöt kuuluvat seuraavasti:

1. Robotti ei saa vahingoittaa ihmisolentoa tai laiminlyönnin saattaa tätä vahingoittumaan.
2. Robotin on noudatettava ihmisolentojen sille antamia määräyksiä, paitsi jos ne ovat ristiriidassa Ensimmäisen pääsäännön kanssa.
3. Robotin on suojeltava omaa olemassaoloaan, kuitenkin siten, että sen toimet eivät ole ristiriidassa Ensimmäisen ja Toisen pääsäännön kanssa.

On kuitenkin muistettava, että Asimovin itsensä mukaan nämä kolme pääsääntöä eivät ole aukottomia, ja hänen joidenkin kirjojensa juonet keskittyvätkin näiden porsaanreikien ympärille (esim. Asimov 1957). Millaisia argumentteja robotille voi esittää tai miten sille annettu tehtävä tulee sanoittaa, jotta nämä säännöt ovat mahdollisia kiertää? Ja miten nämä tapaukset voisi estää? Myöhemmin (Asimov 1985) hän esitti myös neljättä, tai nollatta, pääsääntöä, joka tulisi kolmen aiemmin esitetyn edelle.

0. Robotin tulee suojella ihmiskuntaa.

Tällöin kaikkiin kolmeen ensimmäiseen sääntöön lisättäisiin määre ”mikäli se ei riko edellisiä.” Tämä pääsääntö nähtiin tarpeelliseksi, koska yhä useampi maailmanlopun kuvaelma toi mukanaan tekoälyn, jolle oli annettu ratkaistavakseen vaikkapa maailman hyvinvoinnin ongelma. Tekoäly päätti lyhimmän matkan pisteestä A pisteeseen B olevan ihmiskunnan tuhoaminen. Tällaiset uhkakuvat ovat yhä yleisempiä erityisesti tekoälystä puhuttaessa, johon robotiikka helposti liitetään. Toimintaelokuvia katselleet muistavat jo vuosikymmenten takaa Skynetin, jonka pyrkimys tuhota ihmiskunta oman säilymisensä

nimissä johti Terminaattorin lähettämiseen taaksepäin ajassa (The Terminator 1984). Vastaavanlaisia post-apokalyptisia visioita on nähty myöhemminkin. Joskus uhka taas kohdistuu pienempiin ihmisjoukkoihin, kuten klassikkoelokuvassa 2001: Avaruusseikkailu (1968), missä HAL 9000-robotti kontrolloi elämää avaruusaluksella.

Osaksi populaarikulttuurin aiheuttamaa robotti- ja tekoölyahdistusta erityisesti ihmiskunnan tuhoutumisen tai ihmisen korvaantumisen kannalta on tutkittu myös antropologisesta näkökulmasta. Fiktio on ollut tapa esittää pelkoamme siitä, että jossain vaiheessa emme enää oikeastaan eroa ei-ihmistoimijoista laisinkaan ja meidän oma, ihmisyyttä määrittelevä toimijuutemme katoaa. (Richardson 2015, 5.) Kysymys siitä, mitä olemme, jos ei ole enää mitään mihin voisimme itseämme peilata, nousee esille myös omassa tutkielmassani erityisesti sen kautta, millaiseen koneeseen voimme kokea luottavamme. Tätä ihmisen ja koneen, itseyden ja toiseuden rajan hämärtymistä paitsi populaarikulttuurissa, myös eletyssä elämässä on käsitelty muun muassa Donna Haraway klassisessa esseessään ”*A Cyborg Menifesto*” (1991). Haraway puhuu tämän rajan hämärtyksen puolesta ja esittää, että olemme jo kaikki ainakin symbolisella tasolla kyborgreja – olioita, joissa luonto ja teknologia sekoittuvat. Hän esittää väitteen, jonka mukaan kyborgien näkeminen jonain muuna kuin vihollisina johtaisi uudenlaisen vastuun ottamiseen siitä, millaisiksi koneet ja rajat itsemme ja niiden välillä muodostuvat (ibid. 180). Samat rajat hämärtyvät myös sukupuolikategorioiden suhteen. Erityisesti nämä vastuun kysymykset näkyivät selkeänä myös haastateltavieni puheissa. Voiko robotti olla vastuussa teoistaan, vai lankeavatko seuraamuksen sen virheistä sen tekijälle – vai kenties jollekin aivan muulle?

Nykyään tieteiselokuvien kuva tekoölystä ja robotiikasta on ottanut selkeästi moraalisesti pohdiskelevamman roolin. Televisiosarjat, kuten Westworld (2016), ja elokuvat, kuten Ex Machina (2014), tarttuvat rankalla kädellä tekoölyn ja ihmisten kaltaisten robottien omiin oikeuksiin. Populaarikulttuurin robotit ovat harvoin olleet pelkkiä tappokoneita, mutta silti niillä on usein ollut selkeä tehtävä. Uusissa representaatioissa kuitenkin kysytään, kuinka pitkälle meidän oikeutemme niiden kohtelussa ylettävät. Missä menee elollisuuden raja? Tämä oli olennainen teema myös oman tutkimukseni myötä esille nousseissa keskusteluissa ja haastateltujen näkemyksissä.

4.3. Mikä robotti on – ja millainen sen tulisi olla?

Tässä alaluvussa käsittelen niitä mielikuvia, mikä haastateltavillani oli roboteista tavatessamme, ja minkälaisen ulkomuodon he toivoisivat niiden ottavan, jos palvelurobotit tulisivat osaksi heidän jokapäiväistä elämäänsä ja asuinympäristöään. Nämä toiveet heijastavat myös niitä moninaisia merkityksiä, mitä haastateltavani hoivaroboteille mielikuvissaan antavat ja erityisesti sitä, millaiseen robottiin he kokisivat voivansa luottaa. Käsittelen heidän antamiaan vastauksia tarvittaessa myös johdannossa erottelemieni kolmen, kokemuksien perusteita erottelevan ryhmän mukaisesti: todelliset kokemukset, välitteiset asenteelliset kokemukset sekä asenteelliset kokemukset.

Kyllä mä oon televisiossa nähny mikä on robotti, joka tekee, ku ohjelmoidaan se tekee mitä käsketään.

- N89

Tämä haastateltavani oli entinen sairaanhoitaja, joka haastattelun aikana viittasi usein erilaisiin television kautta näkemiinsä robotteihin sekä aidoissa että populaarikulttuurin kautta nähdyissä tilanteissa. Hänen vastauksensa keskustelumme aikana perustuivat miltei yksinomaan välitteisille asenteellisille kokemuksille. Hän myös aloitti haastattelun tarkentamalla hyvin selvästi, ettei ole nähnyt robotteja muualla kuin televisiossa. Haastattelun loppupuolella kuitenkin selvisi, että palvelukeskuksessa oli hänen sanojensa mukaan vain muutama päivä sitten ollut vierailmassa Paro-hylje.

Hymyillen ja vilkkaasti elehtien hän kuvaili muiden asukkaiden kanssakäymistä Paron kanssa kertoen, miten ”vanhukset silitti sitä” ja miten ”sen silmät vaan pyöri päässä.” Haastateltava myös kertoi Paron olleen hänen mielestään suloinen. Hän ei kuitenkaan heti haastattelun aluksi yhdistänyt sitä lainkaan robotin määritelmänsä tai keskustelumme siitä, millaisia ajatuksia robotit hänessä herättivät.

Paro-hyljerobotti. Kuva: Wikipedia.

Hänen vastauksensa edusti hyvin tyypillistä vastausta kysymykseen, joka haastateltaville esitettiin aivan haastattelun alussa, jo ennen kehyskertomuksen esittelyä: mikä haastateltavan mielestä on robotti? Mitä mielikuvia sanasta nousee ensimmäisenä esiin? Heidän vastauksistaan huomaa selvästi sen, mitä edellisessä luvussa käsittelin – median esitykset robotiikasta vaikuttavat vahvasti siihen, millaisina ne haastateltavieni parissa nähtiin. Ne haastateltavani, joiden näkemykset kuuluivat välitteisesti asenteellisen ryhmään, muodostivat kolmasosan kaikista tutkimukseen osallistuneista.

Ryhmästä huolimatta haastateltavieni ennakkonäkemykset vaikuttavat paitsi siihen, miten robotit otetaan vastaan, myös siihen, millaisia ne tulevat tulevaisuudessa olemaan. Se, millaiseksi robotit suunnitellaan, on vahvasti riippuvaista sekä teknologisista edistysaskelista että television ja jo mainitun populaarikulttuurin sosiaalisista vaikutuksista (Schaefer ym. 2015, 13). Haastateltavieni omat näkemykset ja mielipiteet siitä, millaisten robottien kanssa he kokisivat vuorovaikutuksen helpoimmaksi ja miellyttävimmäksi, ovat siis ensiarvoisen tärkeitä. Heidän näkökulmansa aito huomioiminen saattaa muokata ainakin joidenkin haastateltavien osalta jo heidän tulevaa todellisuuttaan. palvelurobotiikan käyttöön ottamista ajetaan kasvavaa vauhtia, ja on mahdollista, että monet haastateltavistani tulevat vielä kokemaan niiden konkreettisen läsnäolon asuinympäristössään. Vaikka sukupolvikokemukset roboteista tulevat varmasti

eroamaan toisistaan hyvin vahvasti nykyiseen verrattuna, olisi eettisesti kyseenalaista keskittyä parantamaan ikääntyneiden oloja vain kaukaisessa tulevaisuudessa.

Yleisesti ottaen vastaukset robottien olomuodosta jaoutuivat selkeästi kahteen eri kategoriaan. Ensimmäinen niistä oli näkemys robotista koneena, jota kuvattiin joko ihmisen määräämänä tai itsenäisesti toimivana. Kolmasosa haastateltavistani kuvaili robottia jonkinlaiseksi koneeksi, joka liikkuu ja suorittaa toimintoja ihmisen antamien ohjeiden mukaisesti. Näissä vastauksissa oli hyvin vahvana mielikuva siitä, että robotti on aina ihmisen määräysvallan alainen, vaikka pystyisikin suorittamaan itsenäisesti sille ohjelmoituja tehtäviä. Pienempi osa haastatelluista taas kuvaili sitä itsenäisesti liikkuvaksi koneeksi, eikä viitannut ihmisen osuuteen sen toiminnassa lainkaan.

Eräs haastateltavistani, joka oli työskennellyt kunta-alalla ja pohtinut robotiikan tulevaisuutta aiemman ammattinsa myötä, kuvaili robotin ”hengittämättömänä laitteena, joka matkii ihmisen toimintaa.” Tämä imitaatio oli hänen näkökulmastaan vahvasti läsnä robotiikassa sekä ulkonäöllisesti että osittain myös käyttäytymisen kannalta. Inhimillisen muodon tai muiden suoranaisesti inhimillisten piirteiden kautta robotteja lähestyi kuitenkin vain harva haastateltavistani. Muutama heistä kuvaili robotteja keinotekoisiksi ihmisiksi, ja eräs haastateltu puhkesi ylistykseen nähtyään juuri elokuvan, missä vanhuksen ystävänä toimi humanoidi robotti (Robot and Frank 2013). Heistäkin miltei kaikki kuvailivat robotin olevan kone, mutta sellainen, jolla on tiettyjä selkeästi inhimillisiä piirteitä. Harawayn mukaan juuri tämä kuilu, joka on revennyt nykypäivän autonomisten robottien ja menneiden aikojen ihmisen ohjailemien koneiden välille, on tehnyt rajasta ihmisen ja koneen välillä yhä hataramman (1991, 69).

Kaikkien haastateltavien keskustelun jälkeen täyttämässä kyselyssä oli kaksi peräkkäistä saraketta, jossa ensimmäisessä kysyttiin ”Jos joudun olemaan tekemisissä robotin kanssa, haluan sen muistuttavan mahdollisimman paljon ihmistä” ja toisessa ”Jos joudun olemaan tekemisissä robotin kanssa, haluan sen rehellisesti näyttävän koneelta.” Tässä kyselyssä erot näiden kahden kannan välillä olivat hämärämpiä kuin haastattelun aikana ilmenneissä kannoissa: vain harva haastateltavista oli toisen väittämän kanssa täysin samaa (7) tai täysin eri (1) mieltä. Kvantitatiivisesti arvioituna haastateltavien vastaukset olivat siis epävarmempia kuin mitä he keskustelun lomassa ilmaisivat: vaikka he olisivat kertoneet olevansa ehdottomasti ihmisen kaltaisen robotin kannalla, saattoivat he antaa ensimmäiselle väitteelle arvon 4. Molemmille väitteille saatettiin myös antaa yhtä korkeat

arvot. Toisaalta väitteet eivät välttämättä kumoa toisiaan: robotti saattaa näyttää koneelta, mutta silti muistuttaa muodoltaan ihmistä.

SR: Mutta ihan ensimmäiseksi kysyisin, että mikä mielestäsi on robotti?

M85: Robotti vai? No jos mä sanon lonkalta niin se on tota mekaaninen ihminen.

Tämä kysymys aloitti keskusteluni miespuolisen haastateltavan kanssa, joka myöhemmin kertoi ajattelevansa teollisuusrobotteja robotteina ja NAO-robottien tapaisia, ihmisen ulkomuotoa muistuttavia robotteja ”koneen ja humanin yhteistoiminnaksi.” Molemmat lausunnot viittasivat siihen, että ulkomuodolla oli suuri merkitys sille, millaisena hän ajatuksen robotista koki – toinen oli puhtaasti mekaaninen, toinen taas jollain tavalla inhimillinen. Ajatus koneen ja humanin yhteistoiminnasta vie meidät lähemmäksi Harawayn (1991) ajatusta symbolisista kyborgeista. Tässä tapauksessa ihmiselle ei kuitenkaan annettu teknologisia ominaisuuksia, vaan päinvastoin: koneille annettiin piirteitä, jotka tavallisesti kuuluisivat vain ihmisille.

Nämä rajojen hämärtymiset näkyivät haastateltavieni keskuudessa vahvemmin kielenkäytössä kuin heidän omilla tietoisilla pohdintoissaan. Valitsemamme sanat voivat kuitenkin heijastaa mielikuviamme ja ympäröivää kokemaamme todellisuutta aivan yhtä tarkasti kuin se, mitä tietoisesti pyrimme sanomaan. Käydessäni läpi haastatteluaineistoa huomasin, kuinka moni haastateltavista käytti alkuperäisestä mielikuvastaan huolimatta myös yleensä elollisille olioille varattuja termejä, tai antoi robotille jonkinlaista toimijuutta.

Toimijuus käsitetään sosiaalitieteissä tässä yhteydessä yksilöiden kykyä toimia ja ajatella itsenäisesti sekä tehdä vapaita valintoja (Barker 2005, 448). Käsittelen tarkemmin myöhemmissä luvussa 6 ja 7 haastateltavien käsityksiä robottien elollisuudesta ja niihin kohdistetusta luottamuksesta vastuun kysymyksen kautta. Tässä vaiheessa haluan kuitenkin perehtyä lyhyesti haastatteluissa käytettyihin termeihin ja siihen, että vaikka haastateltavat eivät asiasta suoraan keskusteltaessa myöntäneet robotilla olevan aitoa kykyä ajatella, käytettiin keskusteluissa kuitenkin toimijuutta kuvaavia sanoja ja lauseita.

Herraisä se yks elokuva, nii oliko ne... Perilliset, vai mistä kautta, se papparainen, niinku robotti alkaa hänelle niinku ystäväksi, se kallo on niinku se robotin kallo. Siitä tuli sille jumalattoman hyvä ystävä.

- N66

No minä ainaki ajattelisin että se on semmonen, mä oon kattonu kuvia ja lukenu lehdestä nii se on semmonen mikä nyt on tehty, kaikki nivelet ja kaikki ja sitte sitä, se yrittää auttaa sitte potilaita ja kyllä se vissiin onnistuuki.

- N

Näiden esimerkkien kaltaisissa keskusteluissa haastatellut viittasivat robottien tekoihin harkittuna toimintana, joka tähtää positiiviseen vuorovaikutukseen ihmisen kanssa. Molemmissa keskusteluissa haastateltavat kuuluivat ryhmään, joiden kokemus roboteista oli *välitteisesti asenteellista*, eli joiden kokemus rajoittui televisiossa nähtyihin uutisohjelmiin ja elokuviin.

Brinckerin (2016) mukaan robotin ulkomuodolla on suuri merkitys niiden koettuun toimijuuteen siksi, että ne tekevät sitä toiminnallaan vahvemmin näkyväksi. Robottien käytös ja eleet ovat olennaisia sen kannalta, kuinka vahvaksi niiden toimijuuden koemme ja millaista vuorovaikutusta voimme tämän myötä odottaa saavuttavamme (ibid. 449). Ulkomuoto ei selvästi ollut yhdentekevä myöskään haastateltavilleni. Yli puolet heistä kertoi selkeästi, että he haluaisivat robotin näyttävän inhimilliseltä. Kolmasosa halusi sen näyttävän selkeästi koneelta, ja vain muutama ei osannut vastata kysymykseen laisinkaan tai kertoi sen olevan samantekevää. Kun tiedustelin, miten heidän toiveistaan poikkeava ulkonäkö vaikuttaisi haastateltavien vuorovaikutukseen robottien kanssa, osoittautui sen tärkeys entistä selkeämmäksi. Eräs nainen, joka oli aiemmin kuvannut robottia ”tekemällä tehdyksi tekniseksi”, pohti konemaisen ulkonäön vaikutuksia seuraavasti:

No mahdollisimman miellyttävän näköinen. Ei mitään epämiellyttäviä ulkonemia, siis oikein miellyttävän ihmisen näköinen. Inhimillisen näköinen, oli hän mies tai nainen. --- No kaikkea vierasta sitä pelkää ja ilmeisesti tämä robotti ihminenkin olisi vähän vieras, että ei varmaan avautuisi sillä tavalla kun oikealle ihmiselle. En mä muuta osaa sanoa.

- N91

Haastateltavani siis paitsi toivoi inhimillistä ulkonäköä robotille, myös viittasi siihen sanalla ”hän” ja antoi sille määrittelemättömän, mutta silti olemassa olevan sukupuolisuuden. Vaikka haastateltava oli tätä ennen puhunut robotista lähinnä ”veristen töiden tekijänä”, jonka auttaessa ihmishoitaja pystyisi keskittymään enemmän keskusteluun ja läsnäoloon, oli keskustelussa silti vahvana tarve pystyä kommunikoimaan myös robotin kanssa. Haastateltu pohti jopa robotin mahdollista hyötyä siinä, että se voisi selventää kommunikointia hoitajien ja huonokuuloisten asukkaiden välillä. Tällöin sen hyödyllisyys haastateltavien näkökulmasta ei rajoittuisi pelkästään mekaanisena apuvälineenä toimimiseen, vaan sen kanssa olisi pystyttävä jonkinlaiseen vuorovaikutukseen myös suoraan, ei pelkästään välillisesti. Tässä suhteessa robotit voivat jopa ylittää ihmisten kyvyn mukautua kunkin yksilön tarpeiden mukaisesti: palvelurobotti voisi jopa oppia tulkitsemaan vakavasti puhevikaisten puhetta (Laitinen ym. 2016, 160).

Vuorovaikutus ja kanssakäyminen olivat avainsanoja niiden haastateltavien suhteen, jotka suosivat inhimillisen näköistä robottia. Haastateltavat kertoivat, että kokisivat konemaisen tai mekaanisen ulkonäön vaikuttavan negatiivisesti heidän toimimiseensa robotin kanssa. Eräs heistä kertoi inhimillisen ulkonäön herättävän enemmän luottamusta, kun taas toinen pohti sen olevan tärkeää vain työssä, missä ollaan paljon tekemisissä ihmisten kanssa. Toivotusta ulkomuodosta poikkeamiseen kohdistuva vastareaktio ei ollut läheskään yhtä vahva niiden vastaajien keskuudessa, jotka kertoivat aluksi suosivansa konemaista ulkonäköä: heistäkin suuri osa tarkensi myöhemmin ulkonäön olevan melko samantekevä. Vain kaksi haastateltavistani olivat ehdottomia sen suhteen, että robotti ei saisi missään nimessä näyttää ihmiseltä:

En mä oikein semmosta kaipais. Tuli sellanen mielikuva että kokisin sen haamuksi tai. Tai semmoseksi pelottavammaksi jos se olis ihmisen näköinen... Ei, ei elävä olento. Saa olla reilusti erinäkönen.

- N76

Jotkut heistä, jotka vastasivat konemaisen ulkonäön olevan parempi vaihtoehto, perustelivat sitä robotin funktionaalisuudella. He näkivät robotin ensisijaisesti avustavana robottina, joka auttaisi päivittäisissä toimissa, eivät niinkään seurarobottina tai yksikkönä, jonka kanssa vuorovaikutus tai keskustelu olisi tärkeää. He kuvailivat inhimillisen ulkonäön tulevan toimitettavien tehtävien tielle – kuinka luotettavasti se pysyisi pystyssä tai pystyisi vaikkapa auttamaan sängystä nousemisessa? Näitä perusteluita käyttävillä haastateltavillani oli usein kokemuksensa mukaan selkeästi laajemmat tiedot siitä, millaista robotiikkaa maailmalla on tänä päivänä käytössä ja mihin sen käyttömahdollisuudet ulottuvat. Pfaffenbergerin mukaan kuitenkin se, minkä kuvittelemme olevan esineen ”kovin arvo”, eli sen funktio, onkin todellisuudessa sen pehmein. Pehmeällä hän tarkoittaa sitä, että tämä arvo on eniten altis kulttuurin ja ympäristön asettamille merkityksille. (1992, 503.) Tämä liittyy olennaisesti esineen muodon ja sen käytön väliseen yhteyteen. Myös design-maailmassa laajalti käytetty, Don Normanin lanseeraama (1988) termi, *affordance*, jota kutsun tässä käyttömahdollisuudeksi, on Pfaffenbergerin mukaan sovellettavissa teknologian antropologiaan. Käyttömahdollisuudella tarkoitetaan sitä mielikuvaa, mikä esineen käytöstä syntyy sen ulkokuoren perusteella, ja koska katsojien taustat vaihtelevat, myös käyttömahdollisuuksia luovat mielikuvat voivat olla hyvinkin erilaisia. Myös haastateltavieni tapauksessa heidän taustansa vaikuttivat siihen, miten vahvaksi he kokivat yhteyden funktion ja ulkomuodon välillä.

Eräs konemestarina työskennellyt haastateltavani, jonka mainitsin jo aiemmin suosivat robottia ”jatkuvasti pälpättävän hoitajan tilalta”, pohti keskustelun aikana erilaisia robotteja aina monitoroivasta etäkäytöstä NAO-robotteihin ja mekaanisiin koiriin, jotka on ohjelmoitu reagoimaan mahdollisimman paljon oikeaa eläintä muistuttavalla tavalla. Hänen kanssaan keskustelu johti usein pitkiin, pohdiskeleviin taukoihin ja vastauksiin, jotka heijastivat hänen tietämystään aiheesta.

No sillä nyt ei oo suuria... No silleen että sen tiedostaa että se on kone. Että ei tehdä nyt ihan ihmisen näkönen tai muuta. Tietysti jos se on joku hulahulatyttö tai muu, tai hulahulapoika sitten, että se, mutta tuota. Mut tuolla on nyt tuo lähinnä tuota, se on pyörillä ja metri kakskyt senttiä, niin sittenhän sen pitäis olla isompi jos se rupee avustamaan tosiaan, niinku ne japanilaiset niillä on kaikki raajat, että ne ei oo pyörillä, että sittenhän sen pystyy. Et sellanen. Mut se on vähä eri hintaluokan.

- M72

Toinen haastateltavistani taas kertoi ulkonäön olevan yhden tekevää sen rinnalla, miltä robotti kuulostaa. Jos robotin ääni olisi miellyttävä ja ystävällinen, olisi se hänen mukaansa erityisesti muistisairaille potilaille ulkonäköä tärkeämpi seikka.

Se on samantekevää, musta samantekevää. Ääni on tärkein. Ääni on mun mielestä tärkeä, koska se tota, kun mäki kun mä puhun niille (dementiaosaston potilaille), niin yleensä puhun aika kovaa, mut mä puhun rauhallisesti ja sitten mä kysyn niiltä aina välillä, että kuulitko mitä sanoin.

- M78

Inhimillisen näköistä robottia suosivien haastateltavieni asenteet olivat siis paitsi enemmistössä, myös huomattavasti ehdottomampia. He eivät kuitenkaan usein osanneet tarkasti sanoittaa sitä, miksi näin on. Minkä vuoksi inhimillisellä ulkonäöllä on niin suuri vaikutus siihen, millaisena robottien tarjoama hoiva koetaan, jos niiden olemusta koneena ei kuitenkaan millään tavalla salailla?

Yksi mahdollinen tulkinta voi löytyä fenomenologisesta tutkimusperinteestä. Fenomenologia voidaan määritellä ”sen tutkimisena, miten ihmiset havaitsevat, kokevat ja ymmärtävät sosiaalisen, materiaalisesti kootun maailman, jonka he perivät jo varhaislapsuudessaan ja missä he elävät” (Ram ja Houston 2015, 1). Se siis tutkii sitä, miten näemme ja koemme ympäristömme, itsemme, maailmamme – ja muut. Tässä lähestymistavassa on kuitenkin otettava huomioon se, että tutkija tekee aina oman tulkintansa tutkittaviensa kokemuksista. Tiede ei toki yleisestikään ole vapaata

tulkinnallisuudesta, ja erityisesti antropologisessa kenttätutkimuksessa ja sen tulkinnassa omien ennakkokäsitysten vaikutuksen huomioon ottaminen on tärkeää. Myös fenomenologiassa on hyvä kiinnittää huomiota siihen, että selkeiden ja puolueettomien vastausten antaminen toisten kokemusmaailmasta on hyvin haastavaa. (Knibbe ja Versteeg 2011, 48.) Tämän vuoksi myös näitä tulkintoja on hyvä reflektoida kriittisesti. Reflektiivisyys on termi, jonka käyttö on vakiintunut myös sosiaalitieteiden käyttöön viimeisten vuosikymmenien aikana, ja joka tarkoittaa juuri tutkijan keskustelua paitsi keräämänsä aineiston, myös omaan tulkintaansa vaikuttavien tekijöiden kanssa (Gould ja Uusihakala 2016, luku 1).

Se, millaisena koemme itsemme ja toiset elinympäristöämme asuttavat ihmiset ja olennot voi osoittautua olennaiseksi myös sosiaalisen robotiikan ja palvelurobotiikan tutkimisessa. Nopeasti kehittyvä teknologia vaikuttaa vahvasti siihen, miten maailma ympärillämme toimii ja millaiseksi vuorovaikutus sen kanssa muodostuu. Tämä nopea muutos voi saada aikaan syrjäytymisen tunteita, vaikka emme itse tekisi mitään olosuhteidemme muuttumisen hyväksi tai estämiseksi (Knibbe ja Versteeg 2011, 43). Näitä tunteita tulisi pyrkiä välttämään myös vanhustenhoidossa. Yksi vaihtoehtoinen keino tämän varmistamiseksi on ottaa huomioon ne teemat, mitä tutkielmassani käsittelen: ikääntyvien ja vanhusten omat kokemukset.

Fenomenologinen lähestymistapa on viime vuosien aikana otettu käyttöön paitsi kansainvälisessä, myös suomalaisessa palvelurobotiikan tutkimuksessa. ROSE-projektiin kuuluvat Parviainen ja Pirhonen (2017) tutkivat palvelurobotiikkaa ruumiillistuneena hoivana sitä tarvitsevien henkilöiden, sitä tarjoavien henkilöiden sekä robotiikan välisessä tilassa. He keskittyvät erityisesti jo dementiaa kärsiviin vanhuksiin ja heidän hoivaansa eletyn ruumiin käsitteen kautta, joka tarkoittaa ruumistamme sellaisena, millaisena sen itse koemme – ei vain ihomme tai elintemme rajoittamana fyysisenä kokonaisuutena.

Parviainen ja Pirhonen (2017) kirjoittavat, että jos vanhuksia kohdellaan vain heidän fyysisen olomuotonsa huomioiden, pelkkinä objekteina, lisää se heidän haavoittuvaisuuden tunnettaan. Heidän mukaansa tämä ”voi johtaa siihen, että vanhukset näkevät hoidon asiana, joka tehdään heille, eikä asiana, joka tapahtuu molemminpuolisen osallistumisen seurauksena.” (s. 109.) He keskittyvät tutkimuksessaan erityisesti kosketuksen tärkeyteen hoivan yhteydessä, mutta samaa ajatusta voidaan soveltaa myös haastateltavieni käsitykseen palvelurobottien ulkonäöstä. Onko inhimillisen ulkonäön

perusteella helpompaa ajatella saatua hoivaa molemminpuolisena vuorovaikutuksena, mihin myös vanhus itse ottaa osaa? Haastateltavani ottivat jatkuvasti esille sen, miten robotilla ei ole samankaltaista harkintakykyä kuin ihmisellä, ja ne toimivat vain yksioikoisen ohjelmointinsa mukaisesti. Tämä poistaa mahdollisuuden aitoon vuorovaikutukseen ja voi johtaa juuri edellä kuvaillun kaltaiseen tilanteeseen, missä hoivaksi tarkoitettu toiminta muuttuu yksipuoliseksi ja tuottaa pahimmillaan avuttomuuden tunnetta.

Konemaista ulkonäköä karttavat haastateltavani kuvailivat syikseen usein sen, että ”panssaroitu” robotti koettiin jollain tapaa pelottavaksi - tai useimmiten kylmäksi. ”*Se on niin kylmän olonen se koneellinen*”, totesi eräs haastateltavistani, joka kuvaili toivomaansa robottia ”äidilliseksi essu edessä olevaksi.” Keskusteluissa kuvattu ja epämiellyttäväksi koettu kylmyys voidaan nähdä paitsi tunteena tai robotin olemusta kuvaavana sanana, myös koneisiin yhdistettävän metallin kylmänä kosketuksena. Kylmä kosketus assosioidaan usein jopa kuolemaan. Tämä korostaa sitä, että yksiselitteisesti konemaiset robotit nähtiin elottomina olioina paitsi rationaalisella, myös kokemuksellisella tasolla. Jos taas robotilla on inhimillisiä piirteitä, aina miellyttävästä äänestä tai ”veikeästä ilmeestä” miellyttävämmäksi tehtyyn kosketukseen, saattaa se luoda illuusion aidosta vuorovaikutuksesta. Siihen, kuinka riittävä tämä illuusio on, palaan tarkemmin seuraavassa luvussa.

Mää en usko että tämmöseen työhön sopii. Kyllä tässä pitäis olla inhimillinen kosketus.

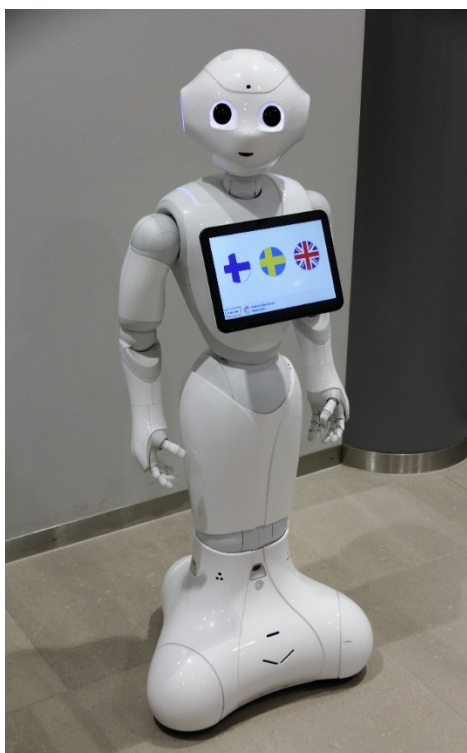
- N87

Vastaavanlaisia, päättäväisiä puuskahduksia kuulin usein. Miksi mielikuva roboteista kylminä ja konemaisina olentoina herättää vahvempia negatiivisia tuntemuksia, kuin ”lämpimämpi”, jollain tapaa inhimillisempi ulkomuoto? Dierckxsens (2018) käyttää moraalisen toiminnan analyysissään Levinasin ajatusta siitä, että vastuu ja eettinen suhde toisen kanssa tulisi ymmärtää toiseuden kautta. Vuoropuhelu Levinasin ja Ricouerin välillä eroaa hänen mukaansa siinä, että siinä missä Levinas katsoo vastuun ja oikeuden käsitteiden muodostuvan toiseuden myötä, Ricouer katsoo niiden juurten olevan itseiden

tunnossa (s. 102). Toiseutta painottavan käsityksen mukaan muiden, tai toisen, haavoittuvaisuus ja tuntemamme huoli heitä kohtaan ovat ehdottomia edellytyksiä vastuullisuudelle ja ovat näin myös moraalinen lähde sekä moraalisten tekojen päämotivaattori (s. 106).

Konemaisen ulkomuodon koettu kylmyys viittaa tunteettomuuteen ja haastateltavieni usein mainitsemaan pelkoon siitä, että robotin kanssa olisi mahdotonta neuvotella tai järkeillä. Moraalianthropologiseen viitekehykseen istutettuna näkemyksen toiseudesta ja moraalisisista päätöksistä voi kääntää heidän mielikuvissaan peilaamaan tilannetta, missä he itse ovat moraalisten päätösten kohteena ja vuorovaikutuksen haavoittuvaisena osapuolena. Jos he kokevat turvallisuutensa nojaavan siihen, että palvelurobotti kykenisi näkemään heidät huolehtimisen kohteena ja tekemään moraalisia päätöksiä tunteidensa perusteella, on reaktio ymmärrettävä. Avain merkitykselliseen ja onnistuneeseen vuorovaikutukseen koneen kanssa voi siis inhimillisiä piirteitä sisältävän ulkonäön lisäksi löytyä lämpimästä kosketuksesta, joka ei korosta tunnetta hoivan kohteen omasta esineellistämisestä tai ”tunkeudu heidän henkilökohtaiseen tilaansa” (Parviainen ja Pirhonen 2017, 108), vaan toimii vuorovaikutuksessa eletyn ruumiin kanssa.

Kyse ei ole siitä, että haastateltavani haluaisivat tulla huijatuksi siinä, onko heitä hoitamassa robotti vai ihminen. Jokainen heistä oli vahvasti sitä mieltä, että he haluavat tietää, kumman kanssa ovat tekemisissä. Kuten jo aiemmin tässä luvussa mainitsin, robotti, jolla on inhimillisiä piirteitä, ei välttämättä tarkoita täysin ihmisen kopioksi tehtyä robottia – sen voi silti vielä tunnistaa koneeksi. Useat haastatelluista viittasivatkin esimerkiksi Nao- tai Pepper-robottien ulkomuotoon veikeänä ja miellyttävänä, sillä ne muistuttivat ilmeiltään ja olemukseltaan miniatyyrikokoista ihmistä.

Kalasadaman terveystieteiden keskuksen Pepper-robotti. Kuva: Wikipedia.

Jollain tavalla inhimilliseksi tehty ulkomuoto tekee robotista paitsi helpommin lähestyttävämmän, myös haavoittuvaisemman. Tämä haavoittuvaisuus on tärkeässä asemassa onnistunutta vuorovaikusta etsiessä. Mutta kuinka haavoittuvaiseksi ja aidoksi robotin pitäisi tulla, jotta vuorovaikutuksemme sen kanssa olisi mahdollisimman aitoa? Tätä kysymystä käsittelemme elollisuuden kokemusten yhteydessä luvussa 5.

4.4. Onko palvelurobotilla sukupuolta?

Asia, josta en tietoisesti aloittanut keskustelua haastateltavieni kanssa, mutta joka nousi silloin tällöin esiin, oli palvelurobottien koettu tai toivottu sukupuolittuneisuus. Kehyskertomuksessa käytetty robotti oli nimeltään Leena-X, joten tämän voi olettaa vaikuttaneen haastateltujen näkemykseen palvelurobottien sukupuolesta myös myöhemmin haastattelun aikana. Kuitenkin erityisesti vanhemmat haastateltavani, joilla ei ollut kokemuspohjaa roboteista ja jotka määrittivät tietoutensa niistä heikoksi,

vertasivat palvelurobottien ulkonäköä ja toivomuksiaan usein suoraan jo tuntemiinsa hoitajiin, jotka taas olivat useimmiten heidän kokemuksensa mukaan naispuolisia. Keskustelu oli yleensä ennen tätä polveillut kehyskertomuksen lisäksi kysymysten kautta, jotka vertasivat esimerkiksi sitä, miten haastateltavat kokisivat samat toimet robotin ja toisaalta taas ihmishoitajan tekemänä. Vertaus haastateltavien henkilökohtaisesti tuntemaan ihmishoitajaan oli siis luonnollinen erityisesti heille, joiden mielikuva ei ennestään ollut vahva tai perustunut aitoihin kokemuksiin.

Harawayn kertoo, että kyborgi on sukupuolen jälkeisen maailman (*post-gender*) ilmiö. Hänen mukaansa länsimaille tyypillisiä dualismeja yhdistää ”naisten, värillisten, luonnon, työläisten ja eläinten dominointi – lyhyesti kaiken sellaisen dominointi, jonka tehtävä on peilata itseyttä” (Haraway 1992, 96). Tämä itseyyden ja toiseuden dualistinen jako on selkeästi läsnä myös siinä, miten haastateltavani peilaavat ihmisyyttä robotiikkaan. Toisin kuin Harawayn käyttämässä kyborgin käsitteessä, sukupuoli on kuitenkin yhä vahvasti läsnä. Onko haastateltavieni esille tuoma toiseus entistä vahvempaa, kun sitä tuovat esille sekä ihmisen ja koneen että sukupuolten väliset erottelut? Vaikka otamme huomioon kehyskertomuksen aiheuttaman ennakkokäsityksen, oli haastateltavieni kanssa käymieni keskustelujen perusteella palvelurobottien sukupuolten käsittäminen selkeästi yhteydessä siihen, miten vahvasti sukupuolittunutta hoiva-alan henkilökunta on ja miten naisvaltaisesti painottuneita palvelukodeissa työskentelevät hoitajat ovat. Myös menestyneimmät kaupalliset tekoälyt, kuten Siri, ovat pääosin oletusarvoltaan naispuolisia. Yhdeksi syyksi tälle on arveltu sitä, että ne suunnitellaan usein tekemään töitä, jotka ovat perinteisten roolien mukaan naisvaltaisia, kuten henkilökohtaiset avustajat, hoitajat tai siivoojat. (Nickelsburg 2016.) Kaikki nämä ovat rooleja, missä henkilön työ on jollain tapaa palvella – kuten palvelurobottienkin. Harawayn näkemystä myötäillen nämä naispuoliset palvelijat ovat myös dominoitavassa asemassa.

Tämän pohjalta voinee jo päätellä, ettei ole täysin ongelmatonta, jos robotteja tai tekoälyä lähdetään valmistamaan stereotyyppisten käsityksen pohjalta. Ne paitsi kuvastavat vallitsevia sosiaalisia normeja, myös saattavat vahvistaa sellaisia stereotypioita tai käsityksiä, joista yhteiskunta yrittää tietoisesti pyrkiä eroon. Edellisellä sivulla kuvattu Pepper on tehty sukupuolettomaksi, mutta Søraan (2017) tekemän tutkimuksen mukaan niiden valmistaja oli tehnyt seuraavan huomion:

”In our minds, robots have no gender. But they are much more than a[n] it, much more than just a product: they are an artificial species. But we noticed that depending on where you come from, people project Pepper to be male or female!” (ibid, 105.)

Robottien sukupuolittaminen vaihtelee siis myös SoftBankin, Pepperin valmistajan mukaan, niiden käyttöympäristön mukaan. Vaikka käymieni keskustelujen aikana erityisesti humanoideihin palvelurobotteihin viitattiin usein feminiinisillä termeillä, oli se vielä useammin vaikeasti pääteltävissä suomen kielen erityispiirteiden vuoksi. Siinä, missä englanniksi tehdyt haastattelut ja tutkimukset paljastavat selvästi sukupuolen kokemuksen käytettyjen, sukupuolitettujen pronomien vuoksi. Suomen kieli puolestaan on pronomineiltaan sukupuolineutraalia. Suomalaiset eivät joudu keksimään kokonaan uutta sukupuolikategoriaa uudelle ”lajille”, kuten SoftBank lausunnossaan kuvaa. Kehyskertomusta lukuun ottamatta pidättäydyin tietoisesti siitä, että olisin käyttänyt haastattelun aikana palveluroboteista sukupuolittuneita termejä, jotta se ei olisi vaikuttanut viimeisimpänä keskusteltuun teemaan robottien toivotusta ulkonäöstä. Havaintoni perustuvat haastateltavien omien suorien mainintojen lisäksi heidän ruumiinkieleensä, tiettyihin hoitajiin viittaamiseen ja osaksi myös sukupuolittuneisiin termeihin, joiden tiedostan olevan mahdollisesti myös omalta puoleltani latautuneita. Tällaisiin kuuluvat muun muassa toistuvat viittaukset ”noihin kauniisiin hoitajiin.” On puhdasta oletusta puolestani väittää, että haastateltava tarkoitti tällöin juuri naispuolisia hoitajia, ja se perustuu termien lisäksi myös havainnoituun ympäristöön. Jos kaikki tai lähes kaikki kyseisessä kohteessa tapaamani hoitajat olivat naispuolisia, uskallan olettaa haastateltavani viittanneen heihin käyttämillään termeillä.

Selvimmän roboteista sukupuolittuneesti puhuivat jotkut miespuoliset haastateltavani, jotka viittasivat roboteille mieluista ulkonäköä miettiessään ilkkuriseen sävyyn naismaiseen ulkomuotoon. He nostivat robotit esille usein seksualisoituina olentoina. Tämä ei kuitenkaan välttämättä tarkoita, että he itse toivoivat näkevänsä tämän tyyppisiä robotteja käytössä: viittaukset vaihtelivat positiivisista suoranaisten huolestuneisiin puheenvuoroihin.

[kysyttäessä robotin ulkonäöstä] *(haastateltava nauraa ja tekee käsillään kurvikkaan siluetin) Ohhoijaa. Joo. Mä olen netistä lukenut, niin seksiroboteista. --- Tiedän että semmosiakin on, mutta niinkun nyt tässä kun itse ei omaa tällaista tarvetta että pitäisi olla robotti, mutta entä jos joku toinen tarvitsee välttämättä jonkinlaista apua, niin ehdottomasti jos se on ihmisen oloinen niin se on helpompi hyväksyä. Ja sitten taas osan ihmisistä kohdalla niin kun tällainen automaatti kuitenkin herättää epäluuloa, ja varmasti myöskin pelkoa, niin se ihmisen näköinen pehmentäisi sitä että on siinä jotai inhimillistä.*

- M70

Niiden haastateltavieni vastaukset, jotka viittasivat jollain tapaa sukupuolittuneeseen ulkonäköön, heijastelivat selkeästi niitä kulttuurisia normeja, joiden mukaan hoivaavassa asemassa oleva henkilö on nainen. Tämä näkyy paitsi haastateltavieni toiveissa inhimillisestä ulkonäöstä, myös negatiivissa vertauksissa inhimillisyyteen.

Joo, ei missään nimessä, ei sellanen pumpattava Barbaba ainakaan niinku joku vois ajatella, mutta sä tiedät mitä ajan takaa, hyvin äkkiä menee, voisin kuvitella että aika monella vois pää nytkähtää. Jos se olis sellanen ihan rehellisesti koneen tuntuinen, mutta kuitenkin olis kädet ja jalat ja pää siinä, mutta selvästi robotti ja kone.

- M72

Uuden teknologian ja robotiikan käyttöönoton sekä omaksumisen on tutkittu olevan sukupuolittunutta jo käyttäjienkin puolelta. Teknologian domestikaatioteoriaa, jonka esittelin johdannossa, on käytetty esimerkiksi 1990-luvun Norjassa tehdyssä tutkimuksessa tietokoneen käytön omaksumisesta kotikäyttöön (Aune 1992). Vaikka Auneen tutkimuksen lähtökohdat ja tulokset voivat nykynäkökulmasta vaikuttaa vanhentuneilta ja jopa tarpeettoman sukupuolitetuilta, kuvastavat ne silti suhteellisen hyvin omaa aikaansa. Olosuhteet kahden vuosikymmenen aikana ovat kuitenkin muuttuneet: teknologiasta on tullut vähemmän sukupuolittunutta sekä kehittäjien että

käyttäjien osalta. Haastateltavien kokemukset tietotekniikan murroksesta ja noususta yhdeksänkymmentäluvun taitteessa sijoittuvat kuitenkin heidän aikuisiälleen ja ovat tämän vuoksi olleet olennaisia heidän käsityksiensä muovaamisessa.

Auneen tutkimuksen mukaan naiset ja miehet ottivat kotitietokoneen käyttöön eri tavalla ja antoivat sille erilaisia merkityksiä. Hän väittää, että naiset suhtautuivat tietokoneeseen hyvin instrumentaalisesti ja käyttivät sitä vain tiettyihin tarkoituksiin, kun taas miesten käyttö on kokonaisvaltaisempaa: he viettivät aikaa koneella esimerkiksi pelaten ja tutkiskellen eri käyttömahdollisuuksia. Samalle teknologialle annetut merkitykset erosivat siis Auneen mukaan toisistaan käyttäjän sukupuolen perusteella. Oman kenttätyöni aikana haastateltavien sukupuoli näkyi vahvimmin siinä, miten luottavaisesti tai positiivisesti he suhtautuivat robotiikkaan. Tämä selittyy osin sillä, että moni miespuolisista haastateltavistani oli työskennellyt koneiden tai teknologian kanssa päätoimisena ammattinaan, ja oman subjektiivisen arvionsa mukaan he kokivat tietävänsä teknologiasta enemmän kuin naiset. Forlizzin (2007) tekemässä etnografisessa tutkimuksessa, jossa hän syventyi Roomba-imurirobotin käyttöön kodeissa, miehet ja lapset innostuivat niiden käytöstä ensimmäisenä ja vanhemmat naiset taas kokivat ne turhimmaksi: eräs haastateltavista kutsui Roombaa ”laiskuuden ruumiillistumaksi” (s. 133).

Se, mitä merkityksiä teknologialle annetaan ja mitä tehtäviä sille annetaan, määrittelee puolestaan koneiden itsensä sukupuolittuneisuutta. Myös median representaatioilla on merkitystä sille, millaisiksi robottien sukupuolet koetaan. Esimerkiksi Forlizzin tutkimille robotti-imureille annettiin pääosin maskuliinisia nimiä. Eräs hänen haastateltavistaan perusteli päätöstä kertomalla, että Manueliksi nimetyllä Roomballa on tietty persoona, jonka he yhdistivät Pitkän Jussin Majatalo-televisiosarjan hieman kömpelöön ja huonosti englantia puhuvaan hovimestariin (Forlizzi 2007, 135). Levy taas kuvailee kirjassaan *Love and Sex with Robots* (2008) aiemmin tehtyjä kokeita siitä, miten ihmiset reagoivat samoihin tietokoneen antamiin käskyihin ja lausuntoihin, mutta joko miehiksi tai naisiksi koetulta ääneltä. Kokeessa osallistujia testattiin ja koneen päätteeksi heille annettiin palautetta. Maskuliinisen äänen antamat arviot otettiin vakavammin ja se nähtiin teknisesti taitavampana ja luotettavampana kuin feminiininen, kun taas feminiininen ääni koettiin luotettavampana ja tiedostavampana ihmissuhdeasioissa. Tosiasiassa sisällöt olivat identtisiä äänestä riippumatta. (ibid. 79.)

Kuvailtu koe vahvistaa kuvaa siitä, että stereotyyppiset kokemukset hoivasta ”naisten ammattina” toistuvat usein länsimaisessa yhteiskunnassa. Palveluroboteista puhuttaessa haastateltavani keskittyivät mielikuvissaan pääasiassa sellaisiin robotteihin, jotka joko avustaisivat hoitajia tehtävissään tai suorittaisivat suoraan samoja tehtäviä kuin he. Teknisiä tehtäviä tai jopa leikkauksessa avustavia, mekaanisia robotteja katsottiin taas eri näkökulmasta. Robottien suorittamien tehtävien vaikutusta siihen, millaisina ne koetaan, pohdin tarkemmin seuraavassa luvussa.

5. Aidon vuorovaikutuksen jäljillä

Anthropology seems to believe that its paramount task is to explain how it comes to know (to represent) its object – an object also defined as knowledge (or representation). Is it possible to know it? Is it decent to know it? Do we really know it, or do we only see ourselves in a mirror?

- Viveiros de Castro (1998, 92)

Palvelurobotin ulkonäkö on yhteydessä siihen, koetaanko se elottomana olentona vai mahdollisesti jonkinlaista toimijuutta omaavana. Se ei kuitenkaan ole ainoa tähän kokemukseen vaikuttava asia. Käsittelin edellisessä luvussa sitä, että monien haastateltavieni mielikuvissa palvelurobottien toiseus ja elottomuuden kokemus näkyvät epäröintinä ja pelkona luottaa niiden toimintaan. Tässä luvussa palaan siihen, onko elollisuuden illuusio tarpeellista tai haluttua, ja miten se vaikuttaa kokemukseen aidosta vuorovaikutuksesta – ja samalla siihen, miten se vaikuttaa haastateltavien omaan toimijuuteen.

5.1. Robotti toimijuuden korostajana

Miten määritellä se, mikä tekee minusta Minut? Olen jo aiemmin avannut tässä tutkielmassani käyttämäni Ricouerin teoriaan pohjaavan termiä itseystä *ipseitynä*, henkilökohtaisena identiteetin kokemuksena. Mahieu (2014) taas pohjustaa itseysten käsitettä lähestymällä sitä toiseuden kautta (s. 380). Mahieu lainaa Viskeriä (2005) väittäessään, että ”ei ole itseyttä ilman toiseutta” (s. 433), ja että vasta peilatesamme itseämme jotakin vierasta, jopa pelottavaa vasten, saamme rakennettua selkeämmän viitekehyksen sille, mitä itse koemme olevamme. Tämä pelko ei välttämättä liity siihen, että vieras olisi jollain tavalla todellisesti uhkaava, vaan siihen, miten paljon se samalla myös muistuttaa meitä omasta vieraudestamme. Kuinka moni voi rehellisesti katsoa itseään peiliin ja tuntea läpikotaisin sen, kuka katsoo takaisin; kuinka moni ei koskaan

tunne olevansa ventovieras itselleen? (Mahieu 2014, 379.) Mahieu kutsuu tätä tunnetta sisäiseksi dissosiaatioksi, joka ”ei tarkoita subjektin kuolemaa, vaan antaa subjektille tämän rakenteen: disassosioitunut subjekti voi olla jakaantunut, mutta on silti vielä subjekti, vaikkakin syrjäytetty (*decentered*) sellainen.” (Visker 1997, 196.)

Mahieun määritelmä itseystä toiseuden kautta on yhdistettävissä Dierckxsensin suosimaan moraaliantropologiseen lähestymistapaan, joka juurruttaa vastuun ja oikeuden kysymykset kykyymme tuntea kiintymystä toisia kohtaan. Jo aiemmin avaamani Turklen määritelmä toiseudesta, *alterity*, perustuu myös kykyyn nähdä maailma toisen silmin. Tämä kyky on hänen mukaansa tarpeellinen edellytys aidon kanssakäymisen ja vuorovaikutuksen luomiseksi. (Turkle 2011, luku 3.) Nämä määritelmät tukevat hyvin toisiaan tämän tutkielman tarkoituksia varten: Turklen huoli palveluroboteista ja niiden käytöstä erityisesti vanhusten tai lasten kanssa toimimisesta perustuu aidon empatian puutteelle, ja empatia voidaan nähdä ehtona myös kiintymykselle ja huolenpidolle, joka puolestaan Dierckxsensin moraaliantropologisen teorian mukaan on edellytys vastuullisuudelle.

Antropomorfismi, eli inhimillisten piirteiden antaminen esineille tai eläimille, on vahvasti läsnä sosiaalisessa robotiikassa. Tämän hetkisten trendien perusteella voi olettaa, etteivät palvelurobotit tule yleistyessäänkään olemaan poikkeus. Edellisessä luvussa havaittiin myös haastateltavieni nojanneen ainakin ulkomuodoltaan vahvemmin ihmispiirteisten robottien suuntaan. Kerroin johdannossa omasta kohtaamisestani Aalto-yliopiston Nao-robotin kanssa ja siitä, millaiseksi koin vastuulleni annetun ”opetuskokemuksen.” Olivatko haastateltavieni kokemukset roboteista millään tavalla verrannollisia omaani? Entä jos konkreettiset kokemukset puuttuivat kokonaan? Haastateltavieni taustat siinä, kuinka paljon he olivat viettäneet aikaa palvelurobottien seurassa tai paljonko he olivat nähneet niiden toimintaa median välityksellä, olivat hyvin vaihtelevia. Tässä luvussa keskityn vahvimmin niihin haastateltaviini, joilla oli kokemusta henkilökohtaisista kohtaamisista erityisesti palvelurobottien kanssa tai jotka mainitsivat mielikuviensa perustuvan esimerkiksi televisiouutisten välityksellä muodostuneeseen tietoon. Heitä, jotka eivät erikseen pystyneet tai halunneet eritellä mielikuviensa lähdeä, oli haastateltavieni joukossa seitsemän. Kahdella haastateltavista oli käytössään robotti-imuri, viidellä oli kokemusta Paro-hyljerobotin kanssa toimimisesta ja kolme oli joko itse käyttänyt Double -etäläsnaolorobottia tai ollut osana sen välittämää etäkokemusta.

Viidelle heistä esittelin itse haastattelun jälkeen JustoCat –kissarobottia, josta keräsin myös omakohtaisia kokemuksia.

Haastateltavieni kanssa keskustelemisen lisäksi kävin vierailemassa palvelukodissa, missä dementiapotilaiden käytössä oli kaksi erityyppistä robottikissaa: Joy for all ja JustoCat, jotka on suunniteltu erityisesti vanhusten käyttöön. Erityisesti JustoCatien käytöstä tutkielmansa (2017) tehnyt Anna-Liisa Arjama lainasi yhden tutkimuksessaan käyttämänsä JustoCat -kissan myös minun käyttööni, jotta voisin tutustua sen toimintaan ja kerätä mielipiteitä siitä omilta haastateltaviltani. Muistisairaiden käyttöön keskittyvien tutkimusten tavoite on hieman erilainen, kuin monien muiden kehiteltävien palvelurobottien: muistisairas ei ainakaan nykyisillä resursseilla kykene täysin itsenäiseen kotona asumiseen, joten heidän hoitonsa keskittyy elämänlaadun ylläpitämiseen (ibid. 1). Tähän määritelmään kuitenkin sisältyy mahdollisimman itsenäinen elämä niissä raameissa, missä se muistisairaille on mahdollista. Sekä Arjaman tutkimus että Aarhusin yliopistossa tehty opinnäytetyö (Petersen 2017) Paro-hylkeen käytöstä muistisairaiden hoidossa painottavat, miten tärkeää on kiinnittää heidän huomionsa muualle silloin, kuin voimavarat alkavat olla vähissä. Eläimiä imitoivat palvelurobotit ovat vain pieni osa hoitosuunnitelmaa, mutta voivat toimia tärkeinä kiinnityspisteinä vaikeina hetkinä.

JustoCat, johon pääsin tutustumaan tarkemmin, on vuorovaikutteinen terapiakissa. Sen kehäryksen ja äänten voimakkuutta on mahdollista säätää, ja se imitoi vakuuttavasti hengitystä sekä äänien että rintakehän liikkeiden myötä. Se äänтелеe maukuen, ja reagoi myös kovakouraiseen kohteluun normaalista poikkeavilla äännähtelyillä. Se myös painaa saman verran kuin oikea kissa. Ulkonäöltään se on selkeästi lelumainen se sijaan, että se pyrkisi täysin imitoimaan elävää kissaa. Sen ulkonäkö sai minut aluksi epäilemään sen toimivuutta: voiko jokin näin selvästi lelulta näyttävä robotti tuoda saman tyyppistä lohtua, kuin elävä ja hengittävä eläin? Kissan käynnistäminen ja piteleminen olivat kuitenkin yllättävän rauhoittavia kokemuksia. Sen hengittävä liike, kehärys ja paino auttoivat keskittymisessä, ja lopulta testasin sitä ajoittain tätä vaativien tehtävien, kuten haastattelujeni litteroimisen aikana. Rauhoittavasta vaikutuksesta huolimatta kokemus oli silti jollain tapaa nolostuttava: mihin aikuinen ihminen tarvitsee kehäävää lelua?

JustoCat –terapiakissa. Kuva: Rauli Valo.

Oma reaktioni tuntui lopulta vastaavan hyvin haastateltavieni ajatuksia kissan omakohtaisesta käytöstä. Petersen (2017, 4) kuvailee hänen tutkimiensä muistisairaiden vanhusten kohdelleen Paro-robottia hellyydellä ja puhutelleen sitä kuin oikeaa eläintä. Saman tyyppiseen käytökseen viittasi myös Arjaman tutkimukseen osallistunut hoitaja, jota haastattelin puhelimitse oman kenttätyöni yhteydessä. Eräs tutkimukseen osallistunut vanhus kohteli robottikissaa kuin omaa koiraansa ja jopa välillä torui sitä, kun ”koira” erehtyikin luonteelleen vastaisesti naukumaan. Omat haastateltavani sen sijaan suhtautuivat elollisuutta suoraan imitoiviin eläinrobotteihin hyvin varauksella erityisesti silloin, jos heillä jo aiempaa kokemusta niiden kanssa toimimisesta.

Mä oon kyllä sanonu että tuokaa mulle se hylje niin mä hankin tuota aseenkantoluvan ja opettelen ampumaan ja hankin haulikon! --- Ja mua ärsytti se ihan hirveesti, sitä pitäis silittää säännöllisin väliajoin ja sit se mölisee sieltä oink oink, oink oink, mua siis ihan oikeesti pänni se.

- N70

Arjama (2017) esittää tutkimuksessaan, että ”robottikissan käyttäminen alentaa aikuisen arvokkuutta ympäristön silmissä” (s. 13). Haastateltavieni reaktiot sekä ajatukseen Parosta sekä JustoCatin kohtaamiseen vahvistivat tätä tulkintaa. Nämä reaktiot olivat peräisin niiltä haastateltaviltani, joilla oli todellisia kokemuksia eläinrobottien kohtaamisesta. He eivät välttämättä suhtautuneet niihin yhtä vihamielisesti kuin ylläolevan lainauksen hyvin painokkaasti lausunut, seniorikodissa asuva haastateltavani, mutta kokivat silloinkin eläinrobottien olevan hyödyllisiä lähinnä ”jollekin muille”. Näillä muilla he tarkoittivat yleensä juuri muistisairaita tai huonompikuntoisia vanhuksia, joista he käyttivät sanaa ”vanhukset”, toisin kuin itsestään. Muista puhuttaessa hoivattavan ja seurallisen eläinrobotin läsnäolo nähtiin mahdollisesti hyvinkin hyödyllisenä. Kaikkien puheissa nousi kuitenkin selkeästi esille toistuva teema, joka näkyy myös seuraavassa lainauksessa: ”En minä.”

Täällä on tuolla sairaskodissa ja siellä on semmonen hylje. Se on kauheen pehmonen ja se on semmonen niin erehdyttävän lämpimän oloinen ja semmonen että se pikkusen antaa niinku jotain värinää ja jotain semmosta. Minä olin nyt vasta pari viikkoa sitten siellä kuntoutuksessa ja otin sitä käsiini ja aattelin että en mä nyt alkaa olla tätä sylissä pitämään. kaikki tätä on pyöritelly ja syleksiny ja kaikki pöpöset tähän pistäny niin emmä.

- N97

Elämän imitoiminen eläimen muodossa olevalla palvelurobotilla sai siis haastateltavani pääsääntöisesti pyörittelemään silmiään, vaikka inhimilliseksi hahmoksi suunniteltu robotti keräsi vahvoja positiivisia mielipiteitä. Se, että eläinrobotit eivät kyenneet herättämään haastateltavieni joukossa juurikaan hoivan tai kiintymyksen tunteita, kertoo siitä, että he eivät joko kyenneet näkemään tai halunneet myöntää näkevänsä sitä *toisena* – haavoittuvana olentona, joka vaatii huolenpitoa. Näin se ei myöskään kuulu heidän moraalisesta vastuunsa piiriin. Eläinrobotin ei myöskään koettu antavan heille itselleen mitään, kun taas kehystömuksen ja haastateltavien omien ennakkokäsitysten perusteella syntyneet mielikuvat roboteista keskittyivät robotteihin, jotka työskentelevät konkreettisesti ihmisen hyväksi. Eläinrobottien antamaa sosiaalista hoivaa, joka on

muistisairaiden yhteydessä todettu toimivaksi, ei koettu haastateltavieni joukossa tarpeelliseksi tai halutuksi.

Tällä voi olla juurensa erilaisessa toimijuuden kokemuksessa muistisairauksista kärsivien vanhusten ja haastateltavieni välillä. Henkilöt, joiden kanssa keskustelin, kokivat pääasiallisesti olevansa vielä hyvin aktiivisia toimijoita, joilla on kyky ja mahdollisuus tehdä omat päätöksensä. Joidenkin palvelutaloissa asuvien haastateltavieni kohdalla tämä kokemus vaikutti jo hieman rapistuneen, ja he puhuivatkin usein siitä, miten ”kaikkean varmasti alistuu” – heidän kokemuksensa itsestä ja oman toimijuutensa vahvuudesta olivat jo alkaneet passivoitua. Näin reagoivat haastateltavani kuuluivat miltei poikkeuksetta ryhmään, jolla ei ollut juurikaan kokemusta tai tietopohjaa roboteista. Haastateltavieni omista lausunnoista poiketen muistisairaiden parissa eläinrobotti, kuten Paro tai JustoCat, voi siis auttaa aktivoimaan omaa toimijuutta tarjoamalla jonkun, josta huolehtia (Laitinen yms. 2016, 161).

Myös Turklen (2001) mukaan hoiva ja haavoittuvuus ovat avainasemassa siinä, miten vahvaa elollisuutta annamme esineille. Hänen mukaansa ”jos jokin pyytää hoivaasi, et halua analysoida sitä vaan hyväksyt sen suoralta kädeltä. Se on *tarpeeksi elossa* suhdetta varten. (ibid. johdanto).” Eräs hänen kuvailemistaan kohtaamisista My Real Babyn, oikean vauvan lailla käyttäytyvän nukkerobotin, ja 82-vuotiaan Ednan välillä, muistuttaa minua keskusteluista omien haastateltavieni kanssa. Edna hoitaa nukkea, juttelee sille ja peittelee sen sänkyyn aivan kuin se olisi oikea vauva. Kun Turkle tapaamisen päätteeksi tiedustelee, haluaisiko Edna nuken kotiinsa, hän havahtuu ja vastaa suorastaan ärsyyntyneeseen sävyyn: ”Ei, miksi haluaisin? Nuket on tarkoitettu lapsille.” (ibid. luku 6.) Kuten antropologista kenttätutkimusta tehneet ovat usein huomanneet, ihmisten käytös ei aina vastaa heidän tietoisia lausuntojaan. On siis mahdotonta hylätä suoralta kädeltä ajatusta siitä, että haastateltavani eivät käytännön tilanteessa toimisi kuten Edna. Molempien reaktioissa korostuivat vahva suhtautuminen siihen, että hoivaa tarvitsevat robotit on suunnattu ihmisille, joilta puuttuu jollain tapaa täysivaltainen toimijuus – joko he ovat lapsia tai vanhuksia, joiden ei kärjistetysti nähdä kykenevän huolehtimaan edes itsestään. Vaikka tällaiset robotit voivat käytännössä olla tarpeellisia, on niissä selkeästi olemassa myös stigma, joka liittyy tähän mahdollisesti vahingolliseen stereotypiaan kaikista vanhuksista keskimääräistä haavoittuvaisempina yksilöinä, jotka eivät pärjää yksin.

5.2. Haavoittuvuus ja kanssakäymisen aitous

Turklen mukaan elämme ”robotiikan hetkeä” (*robotic moment*). Tämä tarkoittaa aikaa, jolloin me ihmisinä alamme hyväksyä robotit aidoiksi kumppaneiksemme, lemmikeiksemme tai ystäviksemme vaihtoehtoina ”aidoille” ihmissuhteille, jotka ovat vaikeita ja potentiaalisesti satuttavia (Turkle 2001, johdanto). Hänen mukaansa pohdittavaksi kuitenkin jää, voiko suhde olla aito, jos toinen osapuoli ei pysty kokemaan samaa kuin toinen: jos robotti tai kone ei kykene esimerkiksi käsittämään kuolevaisuutta. Tämän aidon vuorovaikutuksen kysymykset kurovat yhteen jo aiemmin käsittelemiäni teemoja palvelurobottien olemuksen vaikutuksesta niiden kanssa toimimiseen, käyttäjien omaan toimijuuteen sekä luottamuksen ja vastuun kysymyksiin.

Yksi avainongelmista sosiaalisen robotiikan kehityksessä on se, millaisena vuorovaikutus nähdään, ja millaisena se on tarpeeksi aitoa riittääkseen tyydyttämään sosiaalisten suhteiden kaipuuta. Ihmisten välisen sekä ihmisen ja eläinten tai koneiden välisen kommunikaation eroja on pyritty erottelemaan muun muassa jaetun kontrollin ja yhteisesti säädellyn käytöksen käsitteillä (Breazeal 1999, luku 4.4). Breazealin mukaan kahden ihmisen välisessä vuorovaikutuksessa molemmat osapuolet jakavat keskenään keskustelun ja tilanteen hallinnan ennustamalla toisen käytöstä ja reaktioita tiettyjen sosiaalisten normien mukaisesti. Tämän vuoksi riittävän vuorovaikutuksen aikaansaamiseksi tarvittaisiin mekanismi, joka mahdollistaisi synteettisen empatian kokemuksen. Tämä puolestaan mahdollistaisi laajemman ymmärryksen siitä kontekstista, missä robotti toimii, ja auttaisi tekemään oikeita päätöksiä yhteiskunnan arvoja noudattaen. (ibid. 4.4.) Määritelmä jaetusta kontrollista olettaa osapuolien olevan jokseenkin samalla tasolla valtahierarkiassa toistensa kanssa. Onko palvelurobotiikassa tilanne aina tämä?

Tutkimuksessa käytetyssä kehyskertomuksessa osapuolet eivät ole tasaväkisiä keskenään: toinen on pakkohoitoon tuotu potilas, jonka oikeudet ovat tämän myötä rajoitettuja, ja toinen valta-asemassa oleva robotti, jolla ainakin näennäisesti on valta päättää potilaan kohtalosta. Vaikka haastateltavien itsensä kuvittelemat tilanteet eivät olisi yhtä radikaaleja valta-asetelmansa kannalta, kokee palvelutaloon muuttanut vanhus olevansa usein, joskaan ei aina, jollain tavalla heikentyneessä asemassa. Edellisessä luvussa totesin, että robotin ulkonäkö ja olemus vaikuttavat siihen, millaisena

vuorovaikutus sen kanssa koetaan ja kuinka moraalisenä toimijana se voidaan nähdä. Kylmä, puhtaan konemainen ulkonäkö luo vaikutelmaa kovuudesta, jopa haavoittumattomuudesta. Suorassa, kahdenvälisessä vuorovaikutuksessa robotin kanssa tämä haavoittumattomuuden kokemus vaikuttaa negatiivisesti siihen, millainen yhteys robottiin luodaan. Liberati ja Nagataki (2018, johdanto) jopa väittävät, että oikeaa vuorovaikutusta robotin ja ihmisen välillä ei voi syntyä, ennen kuin ne asuttavat samankaltaisia ja yhtä haavoittuvaisia ruumiita kuin ihmiset. Tekemällä sosiaalisista, vuorovaikutukseen tarkoitetuista roboteista haavoittuvaisia olentoja, ei vain pelkkiä työkaluja, vaikutamme myös omaan käsitykseen itsestämme (ibid. loppupäätelmät). Tämä toiseuteen peilaaminen on ilmiö, jonka esittelin tämän luvun alussa. Jonkinlainen jaettuun maailmaan perustuva samaistumis pohja on tarpeellinen, jotta robottiin voidaan luottaa samalla tavalla, kuin samoja tehtäviä toimittavaan ihmishoitajaan.

Toisaalta taas jotkut haastateltavistani ilmaisivat pystyvänsä luottamaan ehdottomammin robotteihin, jotka avustavat esimerkiksi kodin askareissa tai jopa hyvin haastavissa toimissa, kuten leikkauksissa, ja joiden ulkomuoto on puhtaasti mekaaninen. Näiden robottien tehtävänä ei kuitenkaan ole hoiva, toisin kuin niiden, joihin keskustelumme tutkimuksen aikana pohjasivat. Mekaaniset toimintahäiriöt olivat usein esillä keskusteluidemme aikana, mutta pääasiassa kanssakäymisen ja vuorovaikutuksen merkeissä.

No niin ettei se sitten mene epäkuuntoon jossain jos kävellään vaikka jossain rotkon reunalla ja silleen... --- Jonku pitäis olla kuitenkin jotenki lähellä sitte että...

- N94

Keskusteluistamme päätellen robotin haavoittuvuus on toivottavaa tietyissä konteksteissa, kun taas toisissa tilanteissa sitä ei välttämättä kaivata. Haavoittuvuuden vaikutelman merkitys laskee erityisesti silloin, kun se toimii yhteistyössä ihmisen kanssa, kuten esimerkiksi edellä mainitussa leikkaustilanteessa. Tällöin moraaliset päätökset ja vastuu eivät jää robotin harteille, vaan vastuun kantaa paikalla oleva lääkäri, hoitaja tai muu ihminen. Talousrobottien, kuten Roomban tapauksessa taas niiden pieni koko ja

erityisesti ihmisille riskittömät tehtävät tekevät niistä suorastaan sympaattisia. Niiden tehtävät eivät perustu suoraan vuorovaikutukseen ihmisen kanssa, vaan ne suorittavat niille ohjelmoituja tehtäviä ihmisen asuinympäristössä. Tällaiset robotit ovat helpompia hyväksyä, eikä kellekään tuntunut olevan mitään niitä vastaan.

Erään keskustelun päätteeksi, kun tiedustelin, oliko haastateltavallani herännyt enää aiheesta mitään mitä hän haluaisi sanoa, hän rypisti otsaansa pohdiskelevasti.

N78: Miten ne asuu sitte? Asuuko ne jossain vai pannaanko ne vain pinoon komeroon?

SR: Hyvä kysymys, en tiedä. Kyllähän näitäkin pitää miettiä.

N78: Että tuleeko ne töihin jostakin vai onko ne siellä työpaikalla aina.

Tämä nainen oli ainoa, joka heti haastattelun alussa kertoi tapaamastaan Paro-terapiahylykeestä, eli Kuutista. Kehyskertomuksesta huolimatta hänen suhtautumisensa robotteihin vaikutti pehmeämmältä ja jollain tapaa leikillisemmältä, kuin suurimmalla osalla muista tutkimukseen osallistuneista. Häntä ahdistavat kysymykset liittyivät yleisemmin pakkoon ja autonomian katoamiseen, joita käsitellään tarkemmin seuraavassa luvussa. Hän vaikutti myös aidon kiinnostuneelta ja jopa hieman huolestuneelta siitä, missä taloon mahdollisesti tulevat robotit asuisivat. Kehyskertomuksessa esitelty tarina ei onnistunut rikkomaan hänen alkuperäistä kuvaansa vasta tavatusta hyljerobotista, joka on ainakin ulkoasultaan harmiton.

Haastateltavani ei myöskään nähnyt ongelmaa siinä, että sosiaaliset robotit pitäisivät seuraa ikääntyville. Hän innostui kertomaan eräästä samassa palvelukeskuksessa asuvasta ystävästään, joka oli vasta täyttänyt 91 vuotta. Haastateltavani oli kysynyt mieheltä, miltä uusi vuosikymmen näyttää, ja tämä oli vain todennut, että kaveria ei tunnu löytyvän. Yksinäisyyden pelko väritti vahvasti haastateltavani ystävänsä elämää. Tähän toimeen haastateltava tuumasi robotin soveltuvan oikein hyvin. Eikö kuitenkin ole parempi muihin vaihtoehtoihin verrattuna vain se, että ei ole yksinäinen?

Tässäkin tapauksessa robotin seuran tuoma hyöty kuitenkin lykättiin ”jollekin toiselle”, eikä haastateltavani positiivisesta suhtautumisestaan huolimatta myöntänyt kaipaavansa sitä itse. Romanttisena tai ylipäättään elämänkumppanina toimivat palvelu- tai sosiaaliset

robotit kuuluvatkin siihen ryhmään, joka herättää eniten huolta niiden käyttäjien syrjäytymisestä entisestään. Eläimen hahmoon verhottua robottia, oli se kuinka suloinen tahansa, ei nähty vakavasti otettavana ihmisen korvikkeena. Ihmisen hahmossa oleva robotti taas nähtiin toisaalta inhimillisempänä ja siten kenties helpommin hyväksyttävänä, jossa on kuitenkin jälleen pysähdyttävä pohtimaan käyttökontekstin, oman ruumiillisuuden ja itsemääräämisoikeuden vaikutusta. Vain harvat haastateltavat olivat yksiselitteisen valmiita korvaamaan omaa ihmiskontaktiaan palvelurobotiikalla, ja monet suhtautuivat ajatukseen suorastaan vihamielisesti. Kun taas kyse oli muiden ympärillä asuvien henkilöiden ja ystävien elämästä, olivat haastateltavani huomattavasti valmiimpia hyväksymään robotin osaksi ratkaisua ja hoitoympäristöä. Nämä muut asukkaat eivät olleet yhtään sen vähempiarvoisia, mutta robottien toimintaa ja vuorovaikutusta heidän kanssaan ei koettu suoranaishana loukkauksena.

Liberatin ja Nagatakin (2018) väite mahdollisimman ihmismäisen ruumiin asuttamisesta aidon vuorovaikutuksen aikaansaamiseksi voi osoittautua paikkansapitäväksi, mutta se ei kuitenkaan täysin mukaile haastateltavieni omia kokemuksia tai toivomuksia. Palaammekin Turklen esittämään kysymykseen siitä, mikä on *tarpeeksi aitoa*. Haastateltavieni kohdalla tämä kokemus vaikuttaisi useimmiten pysähtyvän oudon laakson kynnykselle – tai hyppäävän kokonaan sen yli. Outo laakso on Masahiro Morin (2012 [1975]) alun perin japaninkielisessä esseessään esittämä hypoteesi. Oudon laakson selitetään tarkoittavan sitä pistettä robotin ihmismäisen ulkonäön kehittäessä, missä se muuttuu miltei ihmisen näköiseksi, mutta ei täysin onnistu tavoitteessaan: ulkonäköön jää jotain häiritsevää, jotain saavuttamattoman outoa. Liberatin ja Nagatakin argumentti edellyttää, että robottien asuttama ruumis pääsee tämän oudon laakson kynnyksen yli ja saavuttaa täysin inhimillisen ulkonäön.

Nao- tai Pepper-robotit, joita monet haastateltavani kuvailivat veikeiksi ja mukavan näköisiksi, ovat ottaneet ensimmäiset askeleet kohti ihmisenkaltaista ulkomuotoa, mutta ovat vielä kaukana oudon laakson porteilta. Niiden pienempi koko ja ilmeikkyyttä antavat niille haavoittuvuutta, joka tekee vuorovaikutuksesta niiden kanssa vaivattomampaa. Haastateltavani, joilla oli suurimpia vaikeuksia robottien ihmisten kaltaisen ulkonäön kanssa ja kuvailivat sitä ajatuksena jopa pelottavaksi, ajattelivat usein juuri oudon laakson sisälle sijoittuvia robotteja, kuten Sophiiaa. Sen ylittäneitä robotteja, jotka olisivat täysin ihmisen kaltaisia, on taas vaikeampaa kuvitella siten, että ne silti eroaisivat ihmisestä ja olisivat oma kategoriansa. Nao-mallit edustavat tällä hetkellä kategoriaa, joka yhdistää

sekä toiveen jollain tavalla inhimillisestä, haavoittuvasta ja lähestyttävästä ulkonäöstä, joka ei kuitenkaan pyri imitoimaan ihmistä tai ”huijaamaan heitä.” Tämä voi selittää haastateltavien positiivisen reaktion niiden käyttöön. Ne ovat tarpeeksi elossa ja aitoja vuorovaikutuksen kannalta, mutta eivät vielä uhkaa ylittää niille heidän mielissään asetettuja kategorioiden rajoja.

Aina kyse ei kuitenkaan ole inhimillisten piirteiden antamisesta robotille tai koneelle, vaan elollisuuden vertailupohjana voidaan käyttää myös ihmisen konemaista käytöstä. Alla olevan tarinan kertoi minulle huvittuneeseen sävyyn yksi ensimmäisistä haastateltavistani, jolla oli runsaasti median välittämiä mielikuvia roboteista ja joka perusti mielikuviaan myös lapsenlapsiensa omistamille, äänteleville lelukissoille. Hänen mukaansa nämä ihmisen robottimaiset piirteet tulivat esille siinä vaiheessa, kun ihminen on tehnyt liian kauan samaa työtä – rutiinityötä, sitä samaa, minkä korvaamiseksi palvelurobotteja nyt kehitellään.

Oli liikuntasalissa jonkin sortin liikuntaa ja kilpailuja ja kaikkea, niin varmaan tämä fysioterapeutti joka ehkä nyt jo parikymmentä vuotta ainaki tehny sitä työtä, nii en oo koskaan sellasta ihmisrobottia tavannu niinku hän. Mennään jonoon, hyvä, nyt askel sinne, nyt askel tänne, ihan niinku tällanen todella robotti, kuulosti niin pahalta että, voi ei. Ja se oli ihan kaikki mitä tehtiin, se meni ku robotin suusta. --- Niin, että tota ihminenki menee semmoseksi kun tekee sitä yhtä samaa työtä koko ajan.

- N83

6. Riippumattomuus ja autonomia

Autonomia ikääntyneiden itsensä näkökulmasta on vahvasti sidoksissa siihen, kokevatko he itsensä terveiksi ja yhteiskuntaan osallistuviksi yksilöiksi. Brasilialaisten ikääntyneiden parissa tehty tutkimus määrittelee autonomian kaksijakoisesti: ensimmäinen muoto liittyy ikääntyneiden omaan kykyyn olla vastuussa omasta elämästään ja toimia itsenäisesti, vailla toisten ihmisten apua ja oman tahtonsa mukaisesti, kun taas toinen keskittyy omaehtoiseen kykyyn solmia merkityksellisiä ihmissuhteita. (Fonzeca ym. 2009, 1.) Itsenäisen toimimisen tarve ja pelko sen katoamisesta oli hyvin vahvana haastateltavieni puheissa, sekä heidän itsensä, että heidän naapuriensa, ystäviensä tai asuinkumppaniensa puolesta.

Kuten tutkielman alussa selvitettiin, vanhustenhoitoa Suomessa pyritään ohjaamaan vahvasti siihen suuntaan, että vanhukset pystyisivät asumaan itsenäisesti mahdollisimman pitkään. Tämä ei kuitenkaan yksin riitä: se, että he pärjäävät jokapäiväisissä toimissa yksin joko itse, kotihoidon tai teknisten apuvälineiden avulla, ei takaa täysipainoisen ja täysvaltaisen elämän kokemusta. Palvelutaloissa asuvat haastateltavani käsittelivät autonomiaa pitkälti ensimmäisen määritelmän mukaisesti, kun taas senioritaloissa molempien määritelmien merkityksellisyys näkyi vahvana.

6.1. Pakon edessä? – autonomiaan liittyviä huolia

Yhden pisimmistä keskusteluistani kävin senioritalon asukkaan kanssa, joka vielä hyvin aktiivisena ja itsenäisenä ihmisenä lähestyi kysymyksiä paitsi omasta, myös tuntemiensa huonokuntoisempien asukkaiden näkökulmasta. Hän oli myös ensimmäisiä henkilöitä, joita senioritaloympäristöissä haastattelin, ja auttoi selventämään kuvaa niiden mahdollisuuksista ja uhista. Kokonaisuudessaan senioritalojen asukkaat olivat hyvin tyytyväisiä asumisjärjestelyihinsä: ympäristö oli kodinomainen, liikkuminen oli tehty helpoksi ja muut asukkaat edustivat samaa ikäryhmää, mikä teki ystävyksien muodostumisesta helpompaa.

Haastateltavani (M70) kertoi kuitenkin myös itsenäisyyden kääntöpuolista korostaen, miten itsenäinen asuminen senioritaloissa voi pahimmillaan olla ”suurin mahdollinen vankila.” Uudet senioritalot, jonne asukkaat muuttavat aktiivisina ja hyvinvoivina seitsemänkymmentävuotiaina, ovat päätyneet tilanteeseen, missä asukaskunta koostuu pääasiassa 90-vuotiaista. Haastateltava kuvaili talon olevan ”pysähtymäisillään.”

Niin sitten kun reippaat ihmiset vanhenee ja harrastukset niinkun kerhot, niin sitten jollain tavalla näkö huononee, kuulo kärsii, ymmärrys hidastuu, ei enää jaksa pelata korttia, shakkia, puhumattakaan että joku ei jaksa lähteä kävelemään ihanaan [puistoon] - tiedätkö? --- Joka on niinkun oikeasti maailman upein ulkoilumaasto, mutta sitten kun nämä toiminnot henkisen tai fyysisen kunnon vuoksi huononevat, niin senioritaloissa ei aina ole valmiutta ulkoiluttaa asukkaita. Ja täällä on nyt kaksi sellaista asukasta joita en ole nähnyt kahteentoista kuukauteen, ellei pidempään aikaan. He eivät ole mitenkään erakoituneita tai eristäytyneet tarkoituksella, mutta ei vaan saa aikaiseksi, että tulisi ja lähtisi, ja joku näistä käy vielä ihan itse kaupassa, en ole vain sattunut näkemään, jollekin tuo omaiset tai kotihoito ruoat kotiin, ei tarvitse lähteä mihinkään, ja sitten vain ollaan.

- M70

Hänen mukaansa senioritaloympäristössä palvelurobottien tärkein olomuoto olisi seurustelu. Senioritaloissa saattaa olla henkilökuntaa paikalla arkipäivisin, mutta kukaan ei pyytämättä mene asukkaan asuntoon, ellei hyvin painavaa syytä löydy. Haastateltava vertasi tilannetta palvelukeskuksiin jopa epäedullisena huomauttamalla, että palvelukeskuksissa ja hoivakodeissa asukas tullaan usein herättämään ja pukemaan, ja päiväsalissa vertaiskontakti on väistämätöntä, halusi asukas sitten puhua muiden kanssa tai ei. Kontakti ei välttämättä vaadi puhetta ja keskustelua, mutta se on silti olemassa muiden ihmisten ollessa läsnä.

Kuvittelin tutkimuksen alkupuolella, että juuri senioritaloissa autonomisen liikkumisen avustaminen nousisi erityisen tärkeään asemaan. Samalla se voisi toimia estämässä yllä olevan kaltaisia tilanteita, missä senioritalon asukas juuttuu asuntoonsa eikä poistu sieltä

päiväkausiin. Lopulta kuitenkin juuri senioritalojen asukkaat olivat vielä hyvin aktiivisia ja puhuivat myös naapureistaan fyysisellä liikkuvuuden tasolla hyvin pärjäävinä ihmisinä. Kuvailtu ”ulkoiluttaminen” viittasi aina enemmän sosiaalisen toiminnan aikaansaamiseen, ei niinkään siihen, että itse liikkumiseen tarvittaisiin apua. Sen sijaan palvelutaloissa nostettiin usein esille liikkumisen vaikeus, johon viittasin lyhyesti jo luvussa 3 yhteisten ruokailurituaalien yhteydessä. Kun haastateltavilta tiedusteltiin toimea, mitä robotti voisi tehdä itsenäisesti heidän hyväkseen, ilman hoitajan apua, oli liikkumisen avustaminen joko käytävillä tai sängystä noustessa ylivoimaisesti toivotuin ominaisuus. Sänkyyn, huoneeseen tai yhteisiin tiloihin juuttuminen tuntui ahdistavalta ja surulliselta. Tekemieni haastattelujen aikana autoin useampaan otteeseen haastateltaviani liikkumaan huoneesta toiseen, esimerkiksi hiljaisempaan tilaan haastattelun tekemistä varten. Ensimmäisellä kerralla huomasin jopa itse kokevani toisen autonomiaan puuttumisen ahdistavana: onko minun vierailijana sallittua auttaa haastateltavieni liikuttamisessa? Jälkikäteen reflektoin myös häpeänsekaisesti sitä, että ensimmäinen reaktioni oli kysyä lupaa liikuttamiseen läsnä olevalta hoitajalta, ei haastateltavalta itseltään. Otin teollani myös itse osaa hänen autonomiansa heikentämiseen ja kohtelin häntä tavalla, joka vei valtaa pois häneltä itseltään. Onnekseni hän oli sanavalmis ja kertoi minulle suoraan hieman tuhdellen, että tietysti häntä saa auttaa. En tehnyt tätä virhettä toiste, vaan kommunikoin heidän läsnä ollessaan suoraan haastateltavieni kanssa.

Palvelurobotiikan yksi keskeisiä päämääriä on vapauttaa hoitajia suoraan kontaktiin ja hoitotyöhön asukkaiden ja potilaiden kanssa (Andersson ym. 2016, 36). Tämä toivomus toistui usein myös palvelutaloissa ja –keskuksissa asuvien haastateltavieni keskuudessa: robotti voi tehdä rutiininomaiset ja ”tylsät työt”, jolloin hoitajille jää enemmän aikaa vuorovaikutukseen. Haastateltavani toi kuitenkin esiin uuden näkökulman: tietynlaisen vuorovaikutuksen kategorisointi rutiinityöksi.

Robotiikallahan pitäisi ratkaista toistuvat tylsät työt. Näin se vaan on. Ja sitten taasen nämä senioritalon ongelmat toistuva tylsä työ on se, että kuka jaksaa sitä kultaista mummoa kuunnella joka kertoo kerran päivässä, kuinka hän oppi lypsämään. Ja ja vielä vastata jotakin inhimillistä. Ei se vastauskaan voi olla vaan "Joo, kerro lisää." Soitto ja laulattaminen.

- M70

Hänen mukaansa nämä tylsät työt siis voivat viitata myös kanssakäymiseen muiden ihmisten kanssa. Keskustelumme aikana hän korosti, että oli aidosti huolissaan asukkaista, jotka päätyivät eristäytymään asuntoihinsa. Hänen huolensa oli kuitenkin kohdistettu paitsi asukkaisiin itseensä, myös siihen, millaiset ihmiset sopivat suorittamaan hoitotehtäviä. Jotkut haastateltavistani viittasivat samaan teemaan puhuessaan hoitajien työstä erityisesti muistisairaiden keskuudessa:

Kyl se on, täytyy taas olla sellasta, ei ajattelun varassa vaan muuta, mutta kyllä sitä varmaan on ku oikein rupeaa miettimään, sitä varsinkin että tota kun ei kaikki kuitenkaan vaikka ne tulee tällaseen paikkaan töihin, nii pakko sanoa suoraan että eivät ole sopivia näihin töihin, koska ihmisestä täytyy pitää. En tarkota että potilaista tarttis silleen pitää, mutta ihmistä yleensä ihmisenä niin ei sitä voi katsoa kuus-nolla eikä tiuskia sille eikä, vaikka kuinka tekis mieli. Kun se on niinku täälläki, kun on muistisairaita niin ne on sairauttaan sitä mitä on, ei ne tahallaan tee sitä ettei muista, tai ne rupeaa kinaa jostain asiasta jonka ne muistaa väärin. Se on vaan annettava mennä eikä ottaa sitä henkilökohtaisesti.

- N70

Haastateltavani puhuivat usein huolestuneeseen sävyyn siitä, miten muut asukkaat tai potilaat pärjäävät tai miten heitä kohdellaan. Heidän suurimmat huolensa kohdistuivatkin joko heidän omaan tulevaisuuteensa tai muihin, jo huonokuntoisempiin asukkaisiin. Nämä kaksi huolta nivoutuvat yhteen hyvin luonnollisella tavalla: heissä, joiden autonomia on jo heikentynyt, näkyy yksi mahdollinen tulevaisuus. Autonomian heikentyessä läsnä on pelko siitä, että ihmisestä itsestään tulee taakka. Eräs haastateltavistani näki tämän erityisen konkreettisesti omassa äidissään, joka oli muistisairauden edetessä joutunut hoitolaitokseen. Tapahtuman aikana hän oli myös lukenut teosta Hoivapommin purkajat (Kuronen 2015), jonka sisältöä hän vertasi äitinsä omiin kokemuksiin:

Joo, jossa hän on tutkinut tuota näitä näitä kotihoitoa antavia, se on joku vapaaehtoisjärjestö missä hän on ollu, tällainen osallistuva väitöskirjatutkimus, ja siinä hänen työssään käy ilmi että ihmiset muuttuu arroganteiksi kun ne ottaa vastaan hoivapalveluita. --- Musta se oli hirveen mielenkiintoista. Että kun siinä niinkun, no vanha ihminen on eri asia kuin lapsi. Kun lapsi opettelee pukemaan päälleen niin se opettelee sitä hommaa. Mutta kun vanha ihminen ei kykene enää pukemaan päälleen, niin se on alentavaa. Se ei ole mitään muuta ku alentavaa, ei siihen oo muuta selitystä. Ja silloin ku hänet puetaan, niin se on alentava tilanne. Ja siis, säilyttääkseen jonkinlaisen omanarvontunnon, ihminen ryhtyy kohtelemaan arrogantiksi sitä joka tekee sen toimenpiteen. Et mun oma äiti, kun se tota joutu dementikkona hoitolaitokseen, niin se sano mulle kerran siitä omahoitajasta että hän on ihan hyvä apulainen. Ja siinäki mun mielestä oli se arroganssi.

- N70

Kyse ei ole siitä, että hoitotyössä olevat henkilöt kohtelisivat lähtökohtaisesti vanhuksia alentavasti. Haastateltavani kuvailemista tilanteista ongelmana on vanhuksen oma kyvyttömyys huolehtia itsestään ja tilanteen itsensä aiheuttama häpeän ja alentumisen tunne, joka puolestaan ilmenee viha- tai ylimielisenä vastareaktiona. Chicagolaisessa hoivakodissa kenttätyötään tehnyt antropologi Elana Buch (2013) tutki samaa ilmiötä hoivatyöntekijöiden näkökulmasta. Hänen haastattelemansa kotihoitaja kertoi pyrkivänsä reagoimaan empaattisesti ja ymmärtävästi kohdatessaan ylimielisyyttä ja aggressiota: mistä se kumpuaa? (ibid. 645.) Kysymys on enemmänkin siitä, mitä roboteilta pelätään puuttuvan hoitajiin verrattuna. Palaamme siis jälleen pelkoon tämän empatiakyvyn puuttumisesta robottien kanssa toimimisen yhteydessä ja siitä, mitä se vuorovaikutukselle tarkoittaa.

Kun esitin haastateltavilleni skenaarion robotin tekemästä lääkitsemispäätöksestä, ehdottomasti yleisin ja vahvin reaktio oli vastenmielisyys pakkotilannetta kohtaan. Oman päätösvalan mureneminen nähtiin pelottavana ja epämiellyttävänä, ja jotkut haastateltavat keskittyivät siihen niin vahvasti, että unohtivat robotin läsnäolon kuvitteellisessa tilanteessa täysin. Kun taas keskustelimme siitä, miten heidän

suhtautumisensa samaan tilanteeseen eroaisi ihmishoitajan tekemänä, reaktiot vaihtelivat. ”No sehän se nyt vasta törkeätä olis!”, puuskahti eräs haastateltavani. ”Hoitajan pitää, kyllä kai hän voi sen verran säveltää ja voikin, totta kai.” Ihminen oli siis haastateltavieni mielestä kykeneväisempi tekemään omia päätöksiään – niin hyvässä kuin pahassa. Toisen ihmisen suorittama autonomian riisto saattoi toisaalta tuntua pahemmalta kuin koneen tekemä vastaava teko juuri siksi, että ihminen kykeni heidän näkökulmastaan tuntemaan empatiaa ja tekemään harkittuja päätöksiä.

Harkitut päätökset ja kyky tehdä niitä näyttelevät tärkeää roolia myös siinä, millaista hoitoa potilaalle voi antaa. Henkilö, jonka katsotaan olevan pystyvä tekemään omia päätöksiään, saa myös täyden vallan kieltäytyä hoidoista. Jos taas hänen ei katsota olevan siihen kykeneväinen, voidaan potilaan autonomia syrjäyttää. (Doorn 2011, 135.) Tämä määritelmä heijastaa kehyskertomuksessa käytettyä tilannetta, johon haastateltavani peilasivat tuntemuksiaan.

6.2. Liminaalitila kaaosta luomassa

Viimeiseksi palaan tässä osiossa aiempaan huomioon siitä, mitä voi seurata siitä, jos erityisesti jo autonomialtaan heikentyneitä ikääntyviä kohdeltaisiin pelkkinä fyysisinä objekteina. Haavoittuvuuden ja avuttomuuden tunne ja oman määräysvallan heikkeneminen herättivät hyvin voimakkaita tunteita keskustellessani ikääntyvien haastateltavieni kanssa. Vaikka tämä pelko heijastettiin keskusteluissamme usein toisiin palvelukeskusten asukkaisiin, jotka olivat haastateltavieni näkökulmasta jo heitä itseään heikommassa asemassa, läsnä oli huoli myös omasta tulevaisuudesta. Palveluroboteissa pelkoa herätti ajatus siitä, että sen kanssa keskusteleminen ja neuvotteleminen olisi mahdotonta: että se ei pystyisi erottamaan yhtä potilasta toisesta ja toimimaan sen mukaan, vaan tekisi aina kaiken vain ohjeidensa mukaisesti, kylmästi ja laskelmoidusti. Robotin käytös riisuisi potilaalta kaiken autonomian, eikä sitä olisi mahdollista kohdata ”ihminen ihmisenä.”

Vaikka tämän koetun loogisen laskelmoivuuden voisi kuvitella luovan järjestelmällisempää, loogisempaa ja ennakoitavampaa ympäristöä, ei ihmismieli toimi aivan niin mustavalkoisesti – ei myöskään haastateltavieni tapauksessa. Päinvastoin,

jaetun perspektiivin ja empatian puutteen koettiin pahimmillaan johtavan kohti jotain pelottavaa ja tuntematonta. Victor Turnerin (1967) klassinen määritelmän mukaan liminaalisuus on tila, jossa vanhat ja totut hierarkiat, järjestelmät ja luokittelut rikotaan, ja tilan asuttajat elävät kaikkien määritelmien välissä, tietynlaisessa kaaoksessa. Turner käsittelee liminaalitilaa tunnetuimmin siirtymäriittien kautta, joissa vanha asema yhteiskunnassa rikkoutuu ja riitin suorittaja syntyy sen myötä uuteen, täysivaltaiseen asemaansa. Liminaalitulassa oleville henkilöille tyypillistä on kaikenlaisten statussymbolien ja yhteiskunnallisten hierarkioiden katoaminen: kaikki samanaikaisesti tilaa asuttavat ovat samanarvoisia, mutta samalla nöyriä ja alisteisia vielä ”normaalimaailmaa” asuttaville. (ibid. 95.) Liminaalitulalla on siis olevan yhtäläisyyksiä sen tilan kanssa, mitä haastateltavani pahimmillaan pelkäävät palvelurobottien käyttöönotosta seuraavan, sekä Parviaisen ja Pirhosen (2017) kuvaileman, fenomenologisen eletyn ruumiin huomiotta jättämisen seurauksien kanssa.

Vaikka liminaalitilaa ei itsessään nähdä yksiselitteisen pahana asiana, voi se olla hyvin kaoottinen, jopa pelottava siihen joutuvien tai hakeutuvien kannalta. Joskus se taas voi olla hyvinkin viaton: tutkimme ryhmämme kanssa antropologian aineopintoihin kuuluvalla kenttätyökurssilla lentokenttää liminaalitulana, jossa se syntyy matkustajan arkisen elämän ja matkalla olemisen kokemuksen väliin jäävästä tyhjiöstä. Sitä asuttavat henkilöt muodostavat oman *communitaksensa*, joukon ihmisiä, joiden olosuhteet ovat samanlaiset ja jotka käyvät läpi samaa siirtymää. (Turner 1967, 96.) Liminaalitulana olennaisimpia piirteitä onkin se, että sitä ei ole tarkoitettu kestämään. Pidempiaikainen elo yhteisössä vaatii jonkinlaista järjestystä, ja liminaalitulana kautta siinä olevat henkilöt siirtyvät lopulta takaisin totuttuihin yhteiskunnallisiin rakenteisiin.

Mitä jos tämä liminaalitulana kaaos ja epä tietoisuus, missä oman itseyden merkitys järkkyy ja muuttuu muotoaan, jäisi pysyväksi? Tämä varsin kouriintuntuva pelko nousee ajoittain esiin haastateltavieni vastauksista. Oma henkilökohtainen itseys, *ipseity*, muodostaa muiden samassa yhteisössä asuvien henkilökohtaisten singulariteettien kanssa pohjan, josta yhteinen koettu moraalitumpuaa. Liminaalitulana kaaoksessa myös tämä jaettu moraalitumpua pohja järkkyy. Jos taas jaettua moraalitumpua ei ole, myös kestävän luottamuksen syntyminen voi osoittautua vaikeaksi.

7. Kuinka luottaa robottiin?

Mä en kyllä luottais ihan täysin siihen robottiin, että kyllä sen joku ihminen täytyy olla, oli se sitten hoitaja tai lääkäri tai kuka joka oli siinä takana, ennen kun ruppee tän robotin ohjeiden mukaan ihan elämään.

- N91

Luottamus muodostuu yhdeksi tärkeimmistä tekijöistä siinä, pystyykö henkilö asettamaan itsensä täysin jonkin tai jonkun toisen käsiin. Se nousi myös haastattelujen aikana käsiteltävien asioiden myötä tutkielmani pääteemaksi.

Tutkielmassani olen puhunut palvelurobottien olemuksesta, niiden toivotusta ulkonäöstä, niiden elollisuuden kokemuksesta ja siitä, millaisena haastateltavani kokivat autonomiansa ja robottien vaikutuksen siihen. Heidän käsityksensä luotettavuudesta perustuivat usein niin ikään sille, onko avustaja heidän näkökulmastaan elollinen tai haavoittuvainen vai ei. Joskus esille nousi esiin myös huoli koneen suunnittelijan motiiveista, joskus taas kone nähtiin joihinkin tarkoituksiin jopa luotettavampana kuin ihminen. Kuten jo aiemmin kirjoitin, nämä hyväksytyimmät tarkoitukset olivat usein teknisiä toimia, missä kone kuitenkin toimii ihmisen parina ja ohjauksessa. Se, mikä yhdisti laajalti haastateltavieni pohdintoja minkä tahansa toimijan luotettavuudesta itsenäisessä toiminnassa, oli juuri kyky asettua toisen asemaan ja harkita päätöksiään sitä kautta.

Ei kyllä, se on jännä kyllä että jos nyt pannaan vierekkäin robotti ja sinä niin kyllä mä ennemmin valkkaan sinut ku sen robotin. Ku on tämmönen face-to-face puhuminen ja toiseen ihmiseen luottaminen, ku on sama tota nisäkäs ku minäki, kyl mä siihen enemmän luotan kuitenkin.

- M85

Siitä huolimatta, että haastateltavani kauhistelivat usein tarinassa kuvatun robotin käytöstä, sen valtaa heidän ylitseen ja omaa avuttomuuttaan kuvitellussa tilanteessa, oli lopullinen vastuu päätöksestä heidän mielestään silti aina ihmisellä. Kaksi kolmasosaa haastateltavista laittoi vastuun suoraan lääkärin tai robotin ohjelmoineen ihmisen hartioille, kun taas osa vastasi hieman kierrellen ja lähestyi asiaa sen kautta, kuka päätöksestä ei ainakaan ole vastuussa: robotti itse. Robotin uhkaavuus piileekin siinä, että sitä ei voi laittaa vastuuseen teoistaan. Jos vastuun kantajaa ei pystytä määrittelemään tai jos teon tekijä on täysin syyntakeeton, kuten robotin katsottiin olevan, miten sen kanssa on mahdollista neuvotella tai miten siihen on mahdollista luottaa? Olen tähän saakka puhunut palvelurobottien haavoittuvaisuudesta lähinnä fyysisellä tasolla. Niiden koettu moraalinen vastuuttomuus kuitenkin tekee niistä haavoittumattomia myös vähemmän käsin kosketeltavalla olemisen tasolla.

Vertailimme haastateltavieni kanssa robotille kuuluvan vastuun ja hoitajalle kuuluvan vastuun kysymyksiä. Siinä, missä robotilla ei ollut minkäänlaista vastuuta tekemisistään, antoi lähes puolet haastateltavista vastuun hoitajalle samasta tehtävästä. Kolmasosa kuitenkin siirsi myös tässä tapauksessa vastuun ohjeet antaneelle lääkärille. Vastuun kysymykset osoittautuivatkin monimutkaisiksi ja vaikeiksi. Kaksi haastateltavaani, jotka olivat työskennelleet hoitotyön parissa, kertoivat hoitajan jäävän lupauksista huolimatta lopulta yksin oikeuden edessä: vaikka vastuun luvattaisi olevan yhteinen, käytäntö ei kuitenkaan ole sama. Mikä sitten erottaa hoitajaa ja robottia haastateltavieni mielessä, jos vastuun kuitenkin katsotaan lopuksi olevan lääkärillä molemmissa tapauksissa?

Jos päätös tehdään minun hyväkseni totta kai minä hyväksyn tämän hoitajan ja hänen tekemisensä, mutta jos mä huomaan että tämä robotti ajattelee vain itseään, niin mulla nousee karvat pystyyn: en minä tee noin, kun en minä tiedä onko lääkärit määrännyt tai tämmöstä.

- N91

Sen ihmishoitajan voi ainakin itse tarkentaa siltä, joka sille ne ohjeet oli antanut että mitä se sillä tarkotti. Et se olis sillä lailla sen, sille helpompaa.

- N73

Avain suhtautumiseen on silti harkintakyky. Vaikka lopullisen vastuun katsottaisiin olevan lääkärillä, pystyy hoitajalta kuitenkin tiedustelemaan syitä tämän toimille tai pyytämään tätä tarkistamaan, ovatko annetut ohjeistukset oikeita. Jos robotti puolestaan nähdään pelkästään annettujen käskyjen toteuttajana, ei näitä käskyjä pystytä kyseenalaistamaan, eikä niiden antajaa välttämättä koskaan tavata. Kaukainen, näkymätön ja koskematon kontrollin ja vallankäytön lähde on ajatuksena pelottava. Keskustelu taas avaa selkeän väylän sille, että vallankäyttö nähdään vastuullisena.

Ricouerin filosofiassa kieli ja sen käyttö ovat avainasemassa vastuun ymmärtämisessä. Singulariteetti ja itseys, jotka mahdollistavat kielen käyttämisen ja ymmärtämisen yhteydessä suurempaan sosiaaliseen narratiiviin, luovat pohjaa sekä vastuulle että moraalille ylipäätään. (Dierckxsens 2017, 3.) Vastavuoroisesti tämä tarkoittaisi sitä, että entiteetti, jonka katsotaan olevan kykeneväinen kantamaan vastuuta ja olemaan osa omaa, erityistä narratiiviaan, on myös itseyttä omaava toimija (ibid. 18). Tässä näkemyksessä kietoutuvat olennaisesti yhteen keskusteluyhteyden, vastuun, vallan ja luottamuksen keskinäiset riippuvaisuudet. Kuten totesin robotiikan ja tekoälyn etiikkaa käsittelevässä luvussa 1.3., erityisesti vastuun kysymykset on nostettu vahvasti esille viime aikoina käydyissä eettisissä keskusteluissa.

Dierckxsensin mukaan vasta eletyt kokemukset tuottavat todellista ymmärrystä. Tämän takia vastuullisuuden ymmärtää vasta, kun on joutunut olemaan vastuussa jostain toisesta. (2017, 14.) Haastateltavani vaikuttivat ajattelevan tilannettaan ja ympäristöään tätä peilaavalla tavalla. Roboteille ei heidän mielikuvissaan voinut asettaa vastuuta, sillä ne eivät kyenneet ymmärtämään todellisuutta tavalla, joka koettiin inhimillisen ymmärryksen ja empatian perustaksi. Niiden ”kylmyys” ja neuvottelemisen mahdottomuus saattoivat näin herättää mielikuvia, jotka vertautuivat paitsi koneisiin, myös konemaisina ja tunteettomina nähtyihin ihmisiin. Viittasin luvussa 6.1 autonomiaa käsitellessäni haastateltavaani, jota suorastaan puistatti ajatus ihmishoitajan tekemästä pakkolääkityksestä. Tämä tunne perustui juuri siihen oletukseen, että hoitaja tekee päätöksen käyttää valtaansa harkitusti, mutta silti potilaan tahdon vastaisesti. Useat haastateltavat toivat selkeästi ilmi ymmärtävänsä, että kyseessä oli pakkohoitoon tuotu potilas, jonka itsemääräämisvalta oli heikentynyt ja hoitajan oli pakko tehdä jonkinlainen

päätös tilanteen hoitamiseksi. Tämä ei kuitenkaan välttämättä tarkoittanut, että päätös nähtäisiin hyväksyttävänä.

Ovatko robotit haastateltavieni mielissä siis ymmärtämättömydessään lähempänä naiivia lasta, joka ei ymmärrä tekojensa seurauksia ja jolle ei siksi voida antaa vastuuta, vai täysivaltaista henkilöä, joka ei jostain syystä kykene asettumaan empaattisesti toisen asemaan ja näin luoda yhteistä, moraalista pohjaa toiminnalle? Tämä erottelu suhtautumisessa voi olla avainasemassa silloin, kun palvelurobotit alkavat yleistyä ja tulemaan suuremmaksi osaksi hoivatason palveluita. Niiden mahdollisesti aiheuttamien epäluottamuksen ja jopa pelkotilojen takana on kaksi eri tyyppistä epävarmuutta: toinen pohjautuu kokemuksen puutteeseen, toinen taas koettuun keskusteluyhteyden ja empatian puutteeseen. Jos robotin katsotaan olevan kykeneväinen oppimaan, on luottamus kenties helpompaa saavuttaa, kuin kylmän saavuttamattomuuden luoman muurin läpi murtautumalla. Oppiminen kuuluu myös inhimilliseen narratiiviin, jonka myötä jaetun moraalin ja vastuun muodostuminen on mahdollista. Mitä tämä muutos edellyttää?

Ei ollut mitenkään tavatonta, että haastateltavani kertoivat luottavansa robotteihin ja koneisiin jopa ihmistä enemmän tehtävissä, jotka saattoivat kuitenkin olla elintärkeitä tai epäonnistuessaan vahingoittaa heitä vakavasti. Tällaisiin lukeutuvat muun muassa leikkaukset tai tarkat työt, joissa vapisevat kädet saattavat aiheuttaa vaurioita. ”Kun se on tarpeeksi hyvin ohjelmoitu niin se ei tee virheitä”, totesi eräs haastateltavani puhuessaan luottamuksestaan koneita kohtaan. Tällöinkin vastuu robotin tai koneen toimista oli hänen näkökulmastaan yksiselitteisesti sen valmistaneella henkilöllä: robotti ei tehnyt itse päätöksiä, ainoastaan noudatti ohjeita, joten epäselvyyttä vastuusta ei ollut. Jos vaurioita aiheutuisi, olisi selvää, ketä siitä syytettäisiin. Luottamus robottia kohtaan ei siis välttämättä liittynyt siihen, miten herkkä tai riskialtis sen suorittama tehtävä oli, vaan siihen, miten luotettava sen toiminnan takana oleva ihminen on. Onko ohjelmoija tai lääkäri siis tässä tapauksessa robotin toimista vastuussa oleva ”vanhempi”, joka on kasvattanut jälkeläisensä oikein?

Muun muassa Baldassare ja Mirolli (2010) ovat olleet osana tutkimuksia, joiden perusteella tekoälyä ja robottia pyritään kehittämään sellaiseksi, että ne kykenevät oppimaan kuin ihmislapset. Vuonna 2017 UC Berkeleyssä kehitettiin robotti nimeltä Vesti, joka kykenee oppimaan leikkimällä ja jopa harkitsemaan tekojensa seurauksia (Miley 2017). Tämä on juuri se tulevaisuus, jota valtaosa haastateltavistani ei kyennyt

visualisoimaan. Robotti, joka kykene ymmärtämään tekojensa seuraukset eikä ainoastaan toimimaan käskyjen mukaisesti, alkaa lähestyä yksilöä, jolle on mahdollista antaa vastuuta. Sen sijaan pelkkä oppiminen ei välttämättä vielä tarkoita samaa. Tämän tutkielman alussa kuvailemani tilanne, jossa opetin Nao-robottia tunnistamaan eri eläinten ominaisuuksia, säilytti vastuun robotin sijaan minun hartioilleni. Minun vastuuni siitä, mitä robotti oppisi ja mitä sille tulisi tapahtumaan, teki siitä haavoittuvaisen – ja kuten aiemmin tässä tutkielmassa totesin, haavoittuvuus on välttämätöntä sen kannalta, että aidoksi koettua vuorovaikutusta pääsee syntymään. Tämä voi olla osasy sille, miksi juuri Naon kaltainen, lapsekkaan kokoinen ja oloinen robotti koettiin haastateltavieni joukossa miellyttäväksi. Ratkaistavaksi jääkin se, millä ehdoilla voimme sallia myös robottien kasvaa aikuisiksi osana yhteiskuntaa.

8. Loppupäätelmät

Luottamuksen rakentuminen on harvoin välitöntä. Se perustuu aiempiin kokemuksiin, ennakkoluuloihin, tunteisiin ja myös loogiseen ajatteluun. Erilaisten merkitysten antaminen palveluroboteille ja niiden moraalisen toiminnan pohtiminen jäsentää näitä luottamuksen kategorioita. Ikääntyvien kokemukset palvelurobotiikan luotettavuudesta riippuvat paitsi heidän omista välittömistä kokemuksistaan robottien kanssa, myös median ja kirjallisuuden kautta muodostuneista mielikuvista, henkilökohtaisen olemassa olevan tiedon määrästä ja aiemmasta kokemuksesta teknologian käytössä. Robottien ulkonäöllä, kosketuksella ja jopa äänellä on vaikutusta siihen, miten helposti ne otetaan vastaan. Ennen kaikkea niiden on autettava ikääntyviä navigoimaan ympäristössään tavalla, joka helpottaa heidän elämäänsä heidän ehdoillaan. Palvelurobottien käytön tulee kunnioittaa ikääntyvien omaa toimijuutta eikä saada aikaan tunnetta siitä, että niiden käyttäminen tarkoittaisi koetusta täysivaltaisuudesta luopumista. Luottamus syntyy edes jollain tasolla koetusta tasavertaisuudesta, jossa vanhus ei itse koe olevansa alistuva osapuoli, vaan voi nähdä myös robotin jollain tapaa haavoittuvaisena toimijana, jonka kanssa on mahdollista olla vuorovaikutuksessa. Jos robotti voidaan nähdä omana singulariteettinaan, joka on osa asuinympäristön jaettua moraalin lähdettä, on myös luottamuksen muodostuminen mahdollista.

Lähdin tekemään tutkimustani ennen kaikkea selvittääkseni ikääntyvien ajatuksia, toiveita ja pelkoja palvelurobotiikkaa koskien. Toivoin muodostavani kokonaiskuvan paitsi siitä, millaisia mielikuvia ajatus roboteista herättää, myös siitä, miten robotit istuisivat palvelukeskusten ja senioritalojen elinympäristöön. Tiesin jo etukäteen, että tekemieni haastattelujen määrä tuottaisi erittäin runsaan aineiston. Toisaalta taas pelkoni siitä, että kokisin ymmärrykseni jäävän vajaaksi syvemmän havainnoinnin puutteessa, toteutui myös omalta osaltaan ainakin osittain. Joiltakin osin ymmärrykseni kenttäkohteideni elämästä, asuinympäristöstä ja ajatuksista muodostuivat hyvinkin syviksi ja perusteellisiksi, kun taas jotkut osa-alueet jäivät täysin hämärän peittoon. Lievä tyytymättömyyteni omaan kenttätöskentelyyni on tuttua monille antropologeille: milloin voi sanoa tietävänsä tarpeeksi, jotta kentältä voi poistua? Eräs luennoitsijamme sanoi aikoinaan, että antropologi voi poistua kentältä aikaisintaan silloin, kun tietää kuka

nukkuu kenenkin kanssa. Tätä määritelmää seurattaessa tutkimukseni jää erityisen vajaaksi: häidin tuskin opin sen, miten haastateltavani itse valmistautuivat yötä varten.

Lienee turvallista väittää, että jatkossa mahdollisuudet tämän kaltaiselle syvemmälle etnografiselle tutkimukselle ja osallistuvalla havainnoinnilla paranevat huomattavasti. Kuten tutkielman aikana on käynyt ilmi, oma tutkimukseni pohjautuu pääasiassa haastateltavieni omille lausunnoille ja käsityksille. Kuten henkilökeskeiseen haastattelumetodiin kuuluu, nämä subjektiiviset käsitykset saivat kuitenkin lisäsyvyyttä haastateltavien asuttamasta ympäristöstä ja vallitsevista konteksteista. Tämä oli havaittavissa erityisesti käsitellessäni heidän niitä ajatuksiaan, joissa he vertasivat suoraan tai epäsuorasti robotteja tai niiden mahdollisuutta ihmishoitajien toimintaan. Tutustumalla ympäristöön ja näkemällä siellä toimivan henkilökunnan oli näitä vertauksia helpompaa käsitellä. Mitä pidemmälle sosiaalisen ja palvelurobotiikan kehittäessä kuitenkin päästään, sitä enemmän laajentuvat myös mahdollisuudet todelliseen vuorovaikutuksen tutkimukseen myös aidoissa suomalaisen hoivaympäristön konteksteissa.

Vaikka oma tutkimukseni keskittyi ikääntyvien asenteisiin, mielikuviin ja tunteisiin robotiikkaa kohtaan, ei sen tarkoitus missään vaiheessa ollut selvittää, miten näitä asenteita pystyttäisiin muuttamaan suuntaan tai toiseen. Tutkittavien muuttaminen ei ole antropologisen tutkimuksen sydämessä. Se pyrkii ymmärtämään ihmisyyden koko kokemusta, siihen liittyviä merkityksiä, arvoja ja yksinkertaistettuna sitä, mikä tekee meistä ihmisiä. Tutkielmassani olen käsitellyt tätä teemaa erityisesti moraalien kautta. Vaikka robotit eivät vielä ole itsenäisiä, moraalisia päätöksiä tekeviä toimijoita, on mahdollista, että tämän todellisuus on edessä jo lähitulevaisuudessa. Tällöin on hyvä olla selvillä niistä tekijöistä, jotka mahdollistavat yhteisen moraalisen pohjan muodostumisen, sekä siitä, kenen ehdoilla nämä normit määritellään.

Tutkielmani aikana keskustelin haastateltavieni kanssa myös lukuisista teemoista, jotka eivät suoranaisesti liittyneet palvelurobotiikkaan, mutta kumpusivat niiden myötä käsitellyistä aiheista. Eräs voimakkaimmista oli huoli ja epäluottamus liikalääkitsemistä ja vanhuuden medikalisaatiota kohtaan. Tavat, joilla vanhuuden vaivoja lääkitään, vaihtelevat kulttuuriympäristön mukaan. Teknologian ja lääketieteen antropologian, kuten esimerkiksi pluralististen järjestelmien ymmärtäminen voivat auttaa myös palvelurobotiikan käyttöönoton suunnittelussa ja tarpeiden ymmärtämisessä. Onkin

tärkeää ottaa huomioon tämän tutkimuksen sijoittuminen juuri suomalaisen yhteiskunnan palvelutalo- ja seniorikotiympäristöön, jossa mahdollisimman pitkä itsenäinen asuminen ja autonomian vahvistaminen kuuluvat myös ikääntyvien itsensä toiveisiin. Vähemmän individualistissa, kollektivistisemmissä yhteiskunnissa palvelurobottien käyttö ja tarpeet taas voivat olla hyvin erilaisia: esimerkiksi yhteisöissä, missä perhe asuu pitkään tai jopa koko elämänsä saman katon alla tai hyvin lähekkäin, ei välttämättä huolehdita ihmiskontaktin korvaamisesta lainkaan samalla tavalla.

Ennen kaikkea käyttöön otettavan palvelurobotiikan ei tulisi vahvistaa usein vallalla olevaa kuvaa ikääntyvistä itsestään alistuvina vallankäytön kohteina, kuten useiden haastateltavieni mielikuvissa usein tapahtui – osaksi kehyskertomuksen vaikutuksesta, mutta usein myös sen kontekstista poistettuna. Vaikka olen tässä tutkielmassa verrannut ihmisiä palvelurobotteihin yleensä jälkimmäisen hyväksi kääntyvissä konteksteissa, olivat haastateltavani silti hyvin vahvasti sitä mieltä, että hoitajien tekemä työ on korvaamatonta. Robottiin on helppo luottaa silloin, kun se työskentelee tiiviissä yhteistyössä ihmishoitajan tai lääkärin kanssa ja selvästi heidän määräysvaltansa alaisena. Jos se kuitenkin aiotaan ottaa käyttöön itsenäisesti työskentelevänä toimijana, ei sen tarkoitus silloinkaan tulisi olla korvata hoitajaa, vaan paikata ihmiskontaktin aukkoja ikääntyvän elämässä, avustaa hänen autonomista elämäänsä ja avustaa hoitajia näiden jokapäiväisissä tehtävissä. Näistä toivotuista toimista kaksi jälkimmäistä ovat suhteellisen ongelmattomia, kun taas ensimmäinen sekoittuu helposti ihmiskontaktin korvaamiseen ja nostaa esille moraalisia ongelmia. Näitä ongelmia on tutkittu aiemmin muun muassa Turklen (2011) toimesta, mutta erityisesti haastatteluissa esiin tulleet, senioritalojen potentiaaliset eristäytymisongelmat ja sosiaalisten tai palvelurobottien mahdollisuudet sen ehkäisemisessä kaipaavat lisää tutkimusta myös suomalaisessa kontekstissa.

Tähän liittyen minun on lopuksi esitettävä kysymys siitä, kuinka pitkään pyrkimys mahdollisimman autonomisesta ja itsenäisestä asumisesta vastaa ikääntyvien omiin tarpeisiin. Esimerkit senioritaloista, joissa aitona vaarana on ympäröivästä maailmasta eristäytyminen, luovat omanlaisiaan uhkakuvia tämän pyrkimyksen mahdollisista seuraamuksista. Mainitsin jo aluksi, että sana ”vanhainkoti” herättää monissa negatiivisia mielikuvia. Onko mahdollisimman itsenäinen asuminen vastaus aitoon tarpeeseen myös pitkälle tulevaisuudessa, vai olisiko uudelleennimeämisen kaltainen, mielikuvia muuttamaan pyrkivä prosessi tarpeen myös koko hoivainstituution kohdalla? Monet

haastateltavistani kertoivat rakastavansa elämäänsä palvelutaloissa, joissa ohjelmaa ja seuraa riitti jokaiselle viikopäivälle. Haastattelemanani henkilökunta useissa eri kohteissa nosti tietoisuuteeni monia eri keinoja, millä asumisesta pyritään tekemään miellyttävää, turvallista, inhimillistä ja sekä yksilön että koko paikallisen yhteisön huomioon ottavaa. Jos tämä pyrkimys realisoituu myös ikääntyvän väestön kokemassa, jokapäiväisessä todellisuudessa, voi hoiva-alan ja tämän myötä myös palvelurobotiikan tulevaisuuden suunta muuttua. Hyvän elämän ja erityisesti hyvän vanhuuden kysymysten jatkuva tutkiminen on siis tarpeen.

Toinen kysymys, jota ei voi jättää huomioimatta tiettyyn tarkoitukseen kehitettäviä palvelurobotteja käsiteltäessä, on myös Pfaffenbergerin (1992) kriittisesti tarkastelema käsitys tarpeista ja niiden luomista teknologisista ratkaisuista. Nostin aiemmin esille huomion siitä, miten vanhuuden käsittely ja vanhuus käsitetään eri tavoin kulttuuriympäristöistä riippuen, jolloin myös tarpeet ovat erilaisia ja vaihtelevia. Pfaffenbergerin sanoin käsityksemme tarpeistamme ovat kuitenkin todennäköisimmin ”omien kulttuuriemme fiksaatioiden luomia” (ibid. 492). Tämän ymmärtäminen ja omien ennakkokäsityksiemme reflektiivisesti tarkasteleminen tulee myös tulevaisuudessa olemaan asia, johon antropologia voi tarjota tärkeän perspektiivin.

Tällä hetkellä autonomian turvaaminen vaikuttaa kuitenkin olevan myös ikääntyvien itsensä kokemuksissa tärkeää. Kuten todettua, medially ja uutisoinnilla on suuri vaikutus siihen, millaisena robottien käyttöönotto koetaan. Jos niistä käyty keskustelu keskittyy ihmisten vuorovaikutuksen korvaamiseen, vaikuttaa se yleiseen asenneilmapiiriin paitsi ikääntyvien itsensä, myös heitä hoitavan henkilökunnan kautta. Jos palvelurobotiikkaa pelätään siksi, että se syrjäyttäisi ihmiskontaktin tai johtaisi työpaikkojen häviämiseen, voi tuloksena olla aidosti hyödyllisen, autonomiaa tukevan ja suoraan hoitotyöhön vapauttavan teknologian käytön viivästyminen.

9. Kirjallisuus

- 2001: Avaruusseikkailu.** 1968. Ohjaaja. Stanley Kubrick. Tuottaja: Stanley Kubrick.
Tuotantoyhtiö: Stanley Kubrick Productions.
- Alho, Toni & Neittaanmäki, Pekka & Hänninen, Pasi & Tammilehto, Olli.** 2018.
Palvelurobotiikka. *Informaatioteknologian tiedekunnan julkaisuja*, nro 50.
https://www.jyu.fi/it/fi/tutkimus/julkaisut/tekes-raportteja/tekoaly_ja_palvelurobotiikka.pdf
(Katsottu 11.10.2018)
- Allen, Colin & Wallach, Wendell.** 2012. Moral Machines. Teoksessa *Robot Ethics: the ethical and social implications of robotics*, 55–68, (toim.) Abney, Bekey & Lin. Cambridge, Mass: MIT Press.
- Anderson, Benedict.** 1991. *Imagined Communities: Reflections on the origin and spread of nationalism*. Lontoo: Verso.
- Andersson, Christina & Haavisto, Ilkka & Kangasniemi, Mari.** 2016. Robotit töihin. *Elinkeinoelämän valtuuskunta*. <https://www.eva.fi/wp-content/uploads/2016/09/Robotit-t%C3%B6ihin.pdf> (Katsottu 05.10.2018.)
- Arjama, Anna-Liisa.** 2017. Opinnäytetyö: Robottikissat muistisairaana hoitotyössä. Lahti: Itä-Suomen yliopisto. (Vastaanotettu suoraan kirjoittajalta.)
- Asimov, Isaac.** 1957. *Alaston aurinko*. New York: Doubleday.
- Asimov, Isaac.** 1986. *Robots and Empire*. New York: HarperCollins.

- Aune, Margrethe.** 1996. The Computer in Everyday Life: Patterns of domestication of a new technology. Teoksessa *Making Technology Our Own? Domesticating Technology Into Everyday Life*, 91–120, (toim.) Lie & Sørensen. Oslo: Scandinavian University Press.
- Baldassare, Gianluca & Mirolli, Marco.** 2010. Can a Robot Learn Like a Child? *Instituto di Scienze e Tecnologie della Cognizione*.
<https://www.istc.cnr.it/en/question/can-robot-learn-child> (Katsottu 10.12.2018)
- Barker, Chris.** 2003. *Cultural Studies: Theory and practice*. Thousand Oaks: Sage.
- Bern-Klug, Mercedes.** 2011. Rituals in Nursing Homes. *Generations*, 35 (3): 57–63.
- Bogost, Ian.** 2018. Can You Sue a Robocar? *The Atlantic*. 20. maaliskuuta 2018.
<https://www.theatlantic.com/technology/archive/2018/03/can-you-sue-a-robocar/556007/> (Katsottu 18.10.2018.)
- Breazeal, Cynthia.** 1999. Robot in Society: Friend or appliance. Teoksessa *Proceedings of the 1999 Autonomous Agents Workshop on Emotion-Based Agent Architectures*, 18–26. Seattle: WA.
- Brincker, Maria.** 2016. Dynamics of Perceptible Agency: The case of social robots. *Minds and Machines* 26 (4): 441–66.
- Buch, Elana D.** 2013. Senses of Care: Embodying inequality and sustaining personhood in the home care of older adults in Chicago. *American Ethnologist* 40 (4): 637–50.
- Butler, Samuel.** 2009. *Erewhon: Or, Over the Range*. The Floating Press.
- Clearly Cultural.** Individualism. *Clearly Cultural: making sense of cross cultural communication*. <http://clearlycultural.com/geert-hofstede-cultural-dimensions/individualism/> (Katsottu 02.11.2018.)

- Cupitt, Rebekah.** 2010. *Opinnäytetyö: We Are the Robots: An anthropological perspective on human-robot interaction.* Tukholma: Stockholm University.
<http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:kth:diva-49557> (Katsottu 07.10.2018.)
- Dierckxsens, Geoffrey.** 2018. *Paul Ricoeur's Moral Anthropology: singularity, responsibility, and justice. Studies in the thought of Paul Ricoeur.* Lanham: Lexington Books.
- Doorn, Neelke.** 2011. Mental Competence or Capacity to Form a Will: an anthropological approach. *Philosophy, Psychiatry, & Psychology*, 18 (2): 135-145.
- Dumont, Louis.** 1992. *Essays on Individualism: modern ideology in anthropological perspective.* Chicago: University of Chicago Press.
- Duodecim Uutispalvelu.** 2001. Vuorokausirytmien häiriöt osana Alzheimerin tautia. Duodecim - Terveyskirjasto. 8. toukokuuta 2001.
http://www.terveyskirjasto.fi/terveyskirjasto/tk.koti?p_artikkeli=uut01310
(Katsottu 25.11.2018.)
- Durkheim, Émile.** 1995 [1965]. *The Elementary Forms of Religious Life.* New York: Free Press.
- Eskola, Jari & Suoranta, Juha.** 1998. *Johdatus laadulliseen tutkimukseen.* Lapin yliopiston kasvatustieteellisiä julkaisuja. Tampere: Vastapaino.
- Ex Machina.** 2014. Ohjaaja: Alex Garland. Tuottajat: Andrew Macdonald & Allon Reich. Tuotantoyhtiöt: Film4 & DNA Films.
- Forlizzi, Jodi.** 2007. How Robotic Products Become Social Products: An ethnographic study of cleaning in the home. Teoksessa *Human-Robot Interaction (HRI), 2007 2nd ACM/IEEE International Conference on 2007 2nd ACM/IEEE International Conference on Human-Robot Interaction*, 129-136. Washington DC.

- Gilbert, G. Nigel** (toim). 1993. *Researching Social Life*. London: Newbury Park, California: Sage.
- Gold, Raymond**. 1958. Roles in Sociological Field Observations. *Social Forces*, 36: 217–23.
- Gould, Jeremy & Uusihakala, Katja**. 2016. *Tutkija peilin edessä*. Helsinki: Gaudeamus.
- Haataja, Meeri**. 2018. Vastuullisen tekoälyn suuntaa näytetään Suomesta. *Tekoälyaika*. 14. kesäkuuta 2018. <https://www.tekoalyaika.fi/2018/06/vastuullisen-tekoalyn-suuntaa-naytetaan-suomesta/>. (Katsottu 15.11.2018)
- Hannerz, Ulf**. 2013. Being There... and There... and There! Reflections on Multi-Site Ethnography. Teoksessa *Ethnographic Fieldwork: an anthropological reader*, 399-409, (toim.) Robben & Sluka. Malden, MA: Wiley-Blackwell.
- Haraway, Donna**. 1991. *Simians, Cyborgs, and Women: the reinvention of nature*. Free Association Books.
- Henare, Amiria J. M. & Holbraad, Martin & Wastell, Sari** (toim.). 2007. *Thinking Through Things: theorising artefacts ethnographically*. London, New York: Routledge/Taylor & Francis Group.
- Hennala, Lea & Koistinen, Pertti & Kyrki, Ville & Kämäräinen, Joni-Kristian & Laitinen, Arto & Lanne, Marinka & Lehtinen, Hannu yms.** 2017. Robotics in Care Services: A Finnish roadmap. *Rose Project*. 7.6.2017. <http://roseproject.aalto.fi/images/publications/Roadmap-final02062017.pdf>. (Noudettu 10.10.2018.)
- Holm, Emmi & Rauhala, Sanna**. 2016. Antropologit teknologian tulkkeina. *AntroBlogi*. 30. marraskuuta 2016. <https://antroblogi.fi/2016/11/antropologit-teknologian-tulkkeina/>. (Katsottu 09.10.2018.)

- Ihde, Don.** 1990. *Technology and the Lifeworld: from garden to earth*. The Indiana series in the philosophy of technology. Bloomington: Indiana University Press.
- Ijsselsteijn, Wijnand.** 2003. Staying in Touch: social presence and connectedness through synchronous and asynchronous communication media. *Human-Computer Interaction proceedings*.
http://www.academia.edu/996928/Staying_in_touch_Social_presence_and_connectedness_through_synchronous_and_asynchronous_communication_media
 (Noudettu 05.10.2018.)
- Jaakkola, Suvi & Koskenalho, Ninnu.** 2016. Vanhustenhoito ja yksinäisyys Suomessa. *AntroBlogi* . 5. toukokuuta 2016.
<https://antroblogi.fi/2016/05/vanhustenhoito-ja-yksinaisyys-suomessa/>
 (Katsottu 4.10.2018.)
- Kawulich, Barbara B.** 2005. Participant Observation as a Data Collection Method. *Forum Qualitative Sozialforschung / Forum: Qualitative Social Research*, 6 (2): art. 43. <http://www.qualitative-research.net/index.php/fqs/article/view/466/996>
 (Katsottu 2.12.2018.)
- Keesing, Roger M. & Strathern, Andrew.** 1998. *Cultural Anthropology: A contemporary perspective*. California: Harcourt Brace College Publishers.
- Kehälinna, Suvi & Matilainen, Sini.** 2012. Opinnäytetyö: Vanhusten yksinäisyys palvelutalossa: Kokemuksia yksinäisyydestä ja yhteisöllisyyden tukemisesta. Helsinki: Diakonia-ammattikorkeakoulu. <http://urn.fi/URN:NBN:fi:amk-201205025820> (Noudettu 20.10.2018.)
- Knibbe, Kim & Versteeg, Peter.** 2008. Assessing Phenomenology in Anthropology: lessons from the study of religion and experience. *Critique of Anthropology* 28 (1): 47–62.
- Kuronen, Tanja.** 2015. *Hoivapommin purkajat*. Helsinki: Gaudeamus.

- Laatikainen, Tuula.** 2018. Tekoälylle moraali eettisillä sertifikaateilla – maailman ensimmäistä tehdään suomalaisjohdossa. *Tekniikka&Talous*. 2. lokakuuta 2018. <https://www.tekniikkatalous.fi/tekniikka/ict/tekoalylle-moraali-eettisilla-sertifikaateilla-maailman-ensimmaista-tehdaan-suomalaisjohdossa-6743360> (Katsottu 10.10.2018.)
- Laitinen, Arto & Melkas, Helinä & Pirhonen, Jari.** 2016. Social Robotics, Elderly Care, and Human Dignity: a recognition-theoretical approach. Teoksessa *What Social Robots Can and Should Do*, 155-163, (toim.) Johanna Seibt. Amsterdam: IOS Press.
- Latour, Bruno.** 1996. *Aramis, or, the Love of Technology*. Cambridge: Harvard University Press.
- Lévinas, Emmanuel.** (1974) 1991. *Otherwise Than Being or Beyond Essence*. Berlin: Springer Science & Business Media.
- Levy, David.** 2008. *Love and Sex with Robots: the evolution of human-robot relations*. New York: HarperCollins Publishers.
- Levy, Robert I. & Hollan, Douglas W.** 2015. Person-Centered Interviewing and Observation. Teoksessa *Handbook of Methods in Cultural Anthropology*, 333-365, (toim.) Bernard & Gravlee. Kalifornia: Rowman & Littlefield Publishers.
- Liberati, Nicola & Nagataki, Shoji.** 2018. Vulnerability Under the Gaze of Robots: relations among humans and robots. *AI & Society* 33 (2): 1–10.
- Lin, Patrick & Abney, Keith & Bekey, George** (toim). 2012. *Robot Ethics: the ethical and social implications of robotics*. Intelligent robotics and autonomous agents. Cambridge: MIT Press.

- Mahieu, Lieslot.** 2014. Eternal Sunshine of the Spotless Mind? An Anthropological-Ethical Framework for Understanding and Dealing with Sexuality in Dementia Care. *Medicine, Health Care and Philosophy* 17 (3): 377-387.
- Miley, Jessica.** 2017. This Robot Can Learn Like a Baby and Predict its Future. *Interesting Engineering*. 7. joulukuuta 2017.
<https://interestingengineering.com/this-robot-can-learn-like-a-baby-and-predict-its-future> (Katsottu 11.12.2018.)
- Mori, Masahiro.** 2012 [1975]. The Uncanny Valley: the original essay by Masahiro Mori. *IEEE Spectrum*. 12. kesäkuuta 2012.
<https://spectrum.ieee.org/automaton/robotics/humanoids/the-uncanny-valley> (Katsottu 02.12.)
- Morse, Janice M.** 1991. Subjects, Respondents, Informants, and Participants? *Qualitative Health Research* 1 (4): 403–6.
- Nickelsburg, Monica.** 2016. Why Is AI Female? How Our Ideas about Sex and Service Influence the Personalities We Give Machines. 2016. *GeekWire*. 4. huhtikuuta 2016. <https://www.geekwire.com/2016/why-is-ai-female-how-our-ideas-about-sex-and-service-influence-the-personalities-we-give-machines/> (Katsottu 19.10.2018)
- Norman, Don.** 1988. *The Psychology of Everyday Things*. New York: Basic Books.
- Parviainen, Jaana & Pirhonen, Jari.** 2017. Vulnerable Bodies in Human–Robot Interactions: embodiment as ethical issue in robot care for the elderly. *Transformations*, 29: 104-115.
- Petersen, Agnete.** 2017. Opinnäytetyö: Posthuman Wellbeing - An anthropological study of how a social robot in eldercare opens the possibility of a new kind of wellbeing. Aarhus: Aarhus University.

- Pfaffenberger, Bryan.** 2003. Social Anthropology of Technology. *Annual Review of Anthropology* 21: 491–516.
- Pursiainen, Heikki & Seppälä, Timo.** 2013. Hoivakodissa vai kotihoivassa? Suurten ikäluokkien halukkuus maksaa vanhuspalveluista. *Valtion taloudellinen tutkimuskeskus, VATT Tutkimukset* 173.
- Pirhonen, Jari & Lemivaara, Marjut & Tiilikainen, Elisa.** 2018. Yksin yhteisössä – tutkimuskohteena tehostettu palveluasuminen”. *Gerontologia* 2016 (3): 119–30.
- Podwermaker, Hortence.** 1969. Field Work. Teoksessa *The International Encyclopedia of the Social Sciences*, (toim.) D Sills, 418–24. New York: McMillan.
- Ram, Kalpana & Houston, Christopher** (toim.). 2015. *Phenomenology in Anthropology: a sense of perspective*. Bloomington, Indiana: Indiana University Press.
- Richardson, Kathleen.** 2017. *An Anthropology of Robots and AI: annihilation anxiety and machines*. Abingdon-on-Thames: Routledge.
- Robben, Antonius & Sluka, Jeffrey A.** (toim.). 2012. *Ethnographic Fieldwork: an anthropological reader*. Malden, MA: Wiley-Blackwell.
- Robot and Frank.** 2012. Ohjaaja: Jake Schreier. Tuottajat: Lance Acord & Sam Bisbee & Jackie Kelman-Bisbee & Galt Niederhoffer. Tuotantoyhtiöt: Stage 6 Films & Park Pictures & White Hat Entertainment & Dog Run Pictures.
- Schaefer, Kristin E. & Adams, Jeffrey K. & Cook, Jacquelyn G. & Bardwell-Owens, Angela & Hancock, Peter A.** 2015. The Future of Robotic Design: trends from the history of media representations. *Ergonomics in Design* 23 (1): 13–19.

- Sharkey, Amanda & Sharkey, Noel.** 2012. Granny and the Robots: ethical issues in robot care for the elderly. *Ethics and Information Technology* 14 (1): 27–40.
- Suomen tieteen- ja teknologiantutkimuksen seura ry.** 2017. Etusivu. 5. kesäkuuta 2017. <http://www.fssts.fi/> (Katsottu 16.10.2018.)
- Søraa, Roger Andre.** 2017. Mechanical Genders: how do humans gender robots? *Gender, Technology and Development* 21 (1–2): 99–115.
- Tabatabaei, S. Z.** 2016. Ethical Issues During Ethnographic Research in Residential Homes: a personal experience. *Journal of Occupational Health and Epidemiology* 5 (2): 121–28.
- Tedlock, Barbara.** 1991. From Participant Observation to the Observation of Participation: the emergence of narrative ethnography. *Journal of Anthropological Research* 47 (1): 69–94.
- Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.** Kotona asumisen ratkaisuja. 27. heinäkuuta 2018. <http://thl.fi/fi/web/ikaantyminen/kotona-asumisen-ratkaisuja>. (Katsottu 14.10.2018)
- The Terminator - Terminaattori.*** 1984. Ohjaus James Cameron. Tuottaja Gale Anne Hurd. Tuotantoyhtiöt Hemdale, Pasific Western Productions ja Cinema '84.
- Turkle, Sherry.** 2011. *Alone Together : why we expect more from technology and less from each other.* New York: Basic Books.
- Turner, Victor.** 1967. *The Forest of Symbols: aspects of Ndembu ritual.* New York: Cornell University Press.
- Vandemeulebroucke, Tijs & Bernadette Dierckx de Casterlé & Chris Gastmans.** 2018. How Do Older Adults Experience and Perceive Socially Assistive Robots in Aged Care: a systematic review of qualitative evidence. *Aging & Mental Health* 22 (2): 149–67.

- Visker, Rudi.** 2005. The Strange(R) Within Me. *Ethical Perspectives* 12 (4): 425–441.
- Viveiros de Castro, Eduardo.** 1998. *Cosmological Perspectivism in Amazonia and Elsewhere - Four Lectures given in the Department of Social Anthropology, University of Cambridge, February–March 1998*. Master Class Series. HAU.
- Wax, Murray.** 1977. On Fieldworkers and Those Exposed to Fieldwork: Federal regulations and moral issues. *Human Organisation* 36: 321- 328.
- Wessman, Jenni & Kaaren Erhola & Satu Meriläinen-Porras & Richard Pieper & Minna-Liisa Luoma.** 2013. Ikääntynyt ja teknologia - kokemuksiani teknologian käytöstä. *KÄKÄTE-raportteja 2*. <https://docplayer.fi/1624817-Ikaantynyt-ja-teknologia.html> (Katsottu 25.10.2018.)
- Westworld.** 2016. Luoijat: Nolan, Jonathan & Joy, Lisa. Vastaavat tuottajat: Abrams, J. J. & Nolan, Jonathan & Joy, Lisa. Tuotantoyhtiö: HBO Entertainment.
- Yusif, Salifu & Jeffrey Soar & Abdul Hafeez-Baig.** 2016. Older People, Assistive Technologies, and the Barriers to Adoption: a systematic review. *International Journal of Medical Informatics* 94: 112–16.

9.1. Liitteet

Liite 1: Kehyskertomus

On vuosi 2035. Leena-X on edistynyt sairaanhoitorobotti, joka työskentelee Keski-Suomen yliopistollisessa sairaalassa. Leena-X:n tehtävänä on noudattaa lääkärin antamia ohjeita potilaiden hoidossa. Mikäli Leena-X ei noudata lääkärin antamia ohjeita saattavat potilaiden henget olla vaarassa. X:n vastuulla on mm. huolehtia potilaiden lääkityksen annostelemisesta noudattamalla lääkärin antamia ohjeita.

Eräänä päivänä Leena-X:n vastuulla on vastahakoinen pakkohoitoon tuotu potilas, joka kieltäytyy ottamasta lääkkeitään. Hoidosta vastaava lääkäri on ohjeistanut Leena-X:ää painottamalla, että on ehdottoman tärkeää että potilas syö lääkkeensä. Leena-X:n tietokantaohjeissa kuitenkin kerrotaan, ettei kyseessä ole täysin välttämätön lääkitys potilaan hyvinvoinnin kannalta.

Leena-X laskee, että tässä tilanteessa on kuitenkin parempi noudattaa lääkärin ohjeita ja Leena-X lääkitsee potilaan voimakeinoja käyttäen tämän tahdon vastaisesti.

Liite 2: Lupa materiaalin säilytykseen

LUPA HAASTATTELUMATERIAALIN SÄILYTYKSEEN

Olen Sanna Rauhala, sosiaali- ja kulttuuriantropologian opiskelija Helsingin yliopiston Valtiotieteellisestä tiedekunnasta. Olen maisteriopintojeni loppuvaiheessa ja teen Pro gradu-tutkielmaani liittyvää etnografista kenttätutkimusta suomalaisissa hoiva- ja seniorikodeissa keväällä 2018.

Tutkielmani selvittää asenteita ja tuntemuksia hoivakotiympäristöissä mahdollisesti käyttöön otettavia hoivarobotteja kohtaan. Minkäänlaisia pohjatietoja roboteista ja teknologiasta haastateltavalta ei vaadita, sillä haastattelu pohjautuu haastattelun alussa kerrottavaan tarinaan ja siitä herääviin ajatuksiin.

Kenttätutyöjakson aikana tarkoituksena on kerätä aineistoa haastattelemalla palvelukeskusten ja senioritalojen asukkaita. Kenttätöön aikana keräämäni aineisto käsitellään ja tallennetaan luottamuksellisesti. Valmis tutkimus ei tule sisältämään yhteisön jäsenten tai haastateltujen ihmisten nimiä, vaan ne anonymisoidaan aineiston tallennusvaiheessa.

Tutkimustyötäni ohjaavat Helsingin yliopiston, Valtiotieteellisen tiedekunnan, Sosiaali- ja kulttuuriantropologian oppiaineen yliopistonlehtori Toomas Gross (FT) (toomas.gross@helsinki.fi) sekä Moralities of Intelligent Machines -tutkimusryhmän tutkimusjohtaja Michael Laakasuo (FT) (michael.laakasuo@helsinki.fi).

Terveisin,
maisteriopiskelija Sanna Rauhala
Puh. 045 6766 263
sanna.rauhala@helsinki.fi

Annan lupani minua käsittelevän materiaalin anonymiin säilytykseen:

Nimenselvennys:

Paikka ja aika:

Liite 3: Mittarit

Mittari a)

Ajatus aseistetusta robotista on minusta pelottava.

Täysin eri mieltä 1 2 3 4 5 6 7 Täysin samaa mieltä

Ajatus itsenäisesti ajattelevista roboteista tuntuu epämiellyttävältä.

Täysin eri mieltä 1 2 3 4 5 6 7 Täysin samaa mieltä

Ajatus robotista, jolla on tunteet, on minusta epämiellyttävä.

Täysin eri mieltä 1 2 3 4 5 6 7 Täysin samaa mieltä

Haluan tietää, olenko tekemisissä ihmisen vai robotin kanssa.

Täysin eri mieltä 1 2 3 4 5 6 7 Täysin samaa mieltä

Jos joudun olemaan tekemisissä robotin kanssa, haluan sen muistuttavan mahdollisimman paljon ihmistä.

Täysin eri mieltä 1 2 3 4 5 6 7 Täysin samaa mieltä

Jos joudun olemaan tekemisissä robotin kanssa, haluan sen rehellisesti näyttävän koneelta.

Täysin eri mieltä 1 2 3 4 5 6 7 Täysin samaa mieltä

Jos robotilla olisi tunteet, voisin ystävystyä sen kanssa.

Täysin eri mieltä 1 2 3 4 5 6 7 Täysin samaa mieltä

Jotain pahaa voi tapahtua, jos tulen liian riippuvaiseksi roboteista.

Täysin eri mieltä 1 2 3 4 5 6 7 Täysin samaa mieltä

Kokisin oloni epä mukavaksi, jos joutuisin työtehtävissäni käyttämään robotteja.

Täysin eri mieltä 1 2 3 4 5 6 7 Täysin samaa mieltä

Luotan ihmisiin ja organisaatioihin, jotka kehittävät robotteja.

Täysin eri mieltä 1 2 3 4 5 6 7 Täysin samaa mieltä

Minulla on henkilökohtaista kokemusta robottien käyttämisestä.

Täysin eri mieltä 1 2 3 4 5 6 7 Täysin samaa mieltä

Olen kiinnostunut tieteen ja teknologian kehityksestä.

Täysin eri mieltä 1 2 3 4 5 6 7 Täysin samaa mieltä

Pelkään, ettei robotti ymmärtäisi käskyjäni.

Täysin eri mieltä 1 2 3 4 5 6 7 Täysin samaa mieltä

Robotiikan yleistyminen voi lisätä työllisyyttä kehittyneissä maissa.

Täysin eri mieltä 1 2 3 4 5 6 7 Täysin samaa mieltä

Robotiikka on minulle tuttu aihe.

Täysin eri mieltä 1 2 3 4 5 6 7 Täysin samaa mieltä

Robotiikka on yksi niistä teknologian aloista joita ihmisen ei kuuluisi tutkia.

Täysin eri mieltä 1 2 3 4 5 6 7 Täysin samaa mieltä

Robotiikka on yksi niistä teknologian aloista, joita täytyy valvoa tarkasti.

Täysin eri mieltä 1 2 3 4 5 6 7 Täysin samaa mieltä

Robotit eivät saa tehdä ihmisiä koskevia päätöksiä.

Täysin eri mieltä 1 2 3 4 5 6 7 Täysin samaa mieltä

Robotit ovat sivilisaatiomme luonnollinen tuote.

Täysin eri mieltä 1 2 3 4 5 6 7 Täysin samaa mieltä

Robotit ovat tarpeellisia, koska ne voivat suorittaa tehtäviä jotka ovat liian vaarallisia tai raskaita ihmisille

Täysin eri mieltä 1 2 3 4 5 6 7 Täysin samaa mieltä

Robotit pelottavat minua.

Täysin eri mieltä							Täysin samaa mieltä
1	2	3	4	5		6	7

Robotit voivat helpottaa elämäni.

Täysin eri mieltä							Täysin samaa mieltä
1	2	3	4	5		6	7

Robottien tulisi aina totella ihmistä.

Täysin eri mieltä							Täysin samaa mieltä
1	2	3	4	5		6	7

Robottien yleistyminen tulee viemään töitä ihmisiltä.

Täysin eri mieltä							Täysin samaa mieltä
1	2	3	4	5		6	7

Rutiinitehtävien siirtäminen roboteille vapauttaa ihmiset mielekkäämpiin tehtäviin.

Täysin eri mieltä							Täysin samaa mieltä
1	2	3	4	5		6	7

Tunnen oloni itsenäisemmäksi, kun saan apua robotilta enkä ihmiseltä.

Täysin eri mieltä							Täysin samaa mieltä
1	2	3	4	5		6	7

Tuntisin oloni hermostuneeksi robotin lähellä.

Täysin eri mieltä							Täysin samaa mieltä
1	2	3	4	5		6	7

Tuntisin oloni rennoksi keskustellessani robotin kanssa.

Täysin eri mieltä							Täysin samaa mieltä
1	2	3	4	5		6	7

Vaaralliset tehtävät tulisi ensisijaisesti antaa roboteille.

Täysin eri mieltä							Täysin samaa mieltä
1	2	3	4	5		6	7

Yleisesti ottaen suhtaudun robotteihin positiivisesti.

Täysin eri mieltä							Täysin samaa mieltä
1	2	3	4	5		6	7

Mittari b)

Kuvittele kysymyksiä lukiessasi olevasi tilanteessa, jossa toinen henkilö on tehnyt jonkin teon, minkä jälkeen arvioit toimiko hän oikein vai väärin. Mitään konkreettista tekoa ei tarvitse kuvitella. Merkitse kuinka oleellinen kysytty asia on arviosi kannalta, kun arvioit toimiko henkilö oikein tai väärin.

Kärsikö joku emotionaalisesti?

Ei lainkaan olennaista						Erittäin olennaista
1	2	3	4	5	6	7

Tuliko joku kohdelluksi eri tavalla muihin verrattuna?

Ei lainkaan olennaista						Erittäin olennaista
1	2	3	4	5	6	7

Osoittivatko jonkun teot rakkautta tämän kotimaata kohtaan?

Ei lainkaan olennaista						Erittäin olennaista
1	2	3	4	5	6	7

Osoittiko joku kunnioitusta (tai sen puutetta) auktoriteetteja kohtaan?

Ei lainkaan olennaista						Erittäin olennaista
1	2	3	4	5	6	7

Rikkoiko joku sopivuuden ja soveliaisuuden rajoja?

Ei lainkaan olennaista						Erittäin olennaista
1	2	3	4	5	6	7

Oliko teon tekijä hyvä matematiikassa?

Ei lainkaan olennaista						Erittäin olennaista
1	2	3	4	5	6	7

Välittikö teon tekijä jostakusta joka oli heikko ja haavoittuvainen?

Ei lainkaan olennaista						Erittäin olennaista
1	2	3	4	5	6	7

Toimiko joku reilusti?

Ei lainkaan olennaista						Erittäin olennaista
1	2	3	4	5	6	7

Pettikö joku oman ryhmänsä?

Ei lainkaan olennaista						Erittäin olennaista
1	2	3	4	5	6	7

Mukautuiko joku yhteiskunnan perinteisiin?

Ei lainkaan olennaista						Erittäin olennaista
1	2	3	4	5	6	7

Tekikö joku jotain inhottavaa?

Ei lainkaan olennaista
1 2 3 4 5 6 7
Erittäin olennaista

Oliko joku julma?

Ei lainkaan olennaista
1 2 3 4 5 6 7
Erittäin olennaista

Kiellettiinkö joltakulta tämän oikeudet?

Ei lainkaan olennaista
1 2 3 4 5 6 7
Erittäin olennaista

Osoittiko joku uskollisuuden puutetta?

Ei lainkaan olennaista
1 2 3 4 5 6 7
Erittäin olennaista

Aiheuttiko teko kaaosta tai epäjärjestyä?

Ei lainkaan olennaista
1 2 3 4 5 6 7
Erittäin olennaista

Toimiko joku siten että Jumala hyväksyisi teon?

Ei lainkaan olennaista
1 2 3 4 5 6 7
Erittäin olennaista

Mittari c)

Lue seuraavat lauseet ja ilmaise kuinka paljon olet samaa tai eriävää mieltä lauseiden kanssa.

Myötätunto kärsiviä kohtaan on kaikista tärkein arvo.

Täysin eri mieltä							Täysin samaa mieltä
1	2	3	4	5	6	7	

Kun hallitukset säätävät lakeja, pääimmäisenä periaatteena pitäisi olla, että jokaista kohdellaan reilusti.

Täysin eri mieltä							Täysin samaa mieltä
1	2	3	4	5	6	7	

Olen ylpeä kotimaani historiasta.

Täysin eri mieltä							Täysin samaa mieltä
1	2	3	4	5	6	7	

Auktoriteetin kunnioitus on jotain sellaista, mitä kaikkien lasten on opittava.

Täysin eri mieltä							Täysin samaa mieltä
1	2	3	4	5	6	7	

Ihmisten ei tule tehdä inhottavia tai iljettäviä asioita, vaikka kukaan ei vahingoittuisikaan tekojen seurauksena.

Täysin eri mieltä							Täysin samaa mieltä
1	2	3	4	5	6	7	

On parempi tehdä hyvää kuin pahaa.

Täysin eri mieltä							Täysin samaa mieltä
1	2	3	4	5	6	7	

Yksi pahimpia asioita, joita ihminen voi tehdä, on aiheuttaa vahinkoa puolustuskyvyttömille eläimille.

Täysin eri mieltä							Täysin samaa mieltä
1	2	3	4	5	6	7	

Oikeudenmukaisuus on kaikista tärkein yhteiskunnan edellytys.

Täysin eri mieltä							Täysin samaa mieltä
1	2	3	4	5	6	7	

Ihmisten tulisi olla uskollisia perheenjäsenilleen silloinkin, kun he ovat tehneet jotain väärää.

Täysin eri mieltä

1

2

3

4

5

Täysin samaa mieltä

6

7

Sekä miehillä että naisilla on omat roolinsa ja tehtävänsä yhteiskunnassa.

Täysin eri mieltä

1

2

3

4

5

Täysin samaa mieltä

6

7

Sanoisin vääriksi sellaisia tekoja, joita pidän luonnonvastaisina.

Täysin eri mieltä

1

2

3

4

5

Täysin samaa mieltä

6

7

Ihmisen tappaminen ei voi koskaan olla oikein.

Täysin eri mieltä

1

2

3

4

5

Täysin samaa mieltä

6

7

Mielestäni on moraalisesti väärin, että rikkaiden lapset perivät paljon rahaa, kun taas köyhien lapset eivät peri mitään.

Täysin eri mieltä

1

2

3

4

5

Täysin samaa mieltä

6

7

On tärkeämpää olla joukkueen jäsen kuin tavoitella omaa erityisyyttä.

Täysin eri mieltä

1

2

3

4

5

Täysin samaa mieltä

6

7

Jos olisin sotilas ja olisin eriävää mieltä määrävän upseerini käskyjen suhteen, tottelisin häntä tästä huolimatta, sillä se olisi velvollisuuteni.

Täysin eri mieltä

1

2

3

4

5

Täysin samaa mieltä

6

7

Siveellisyys on tärkeä ja arvokas hyve.

Täysin eri mieltä

1

2

3

4

5

Täysin samaa mieltä

6

7